

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ДОСЛІДЖЕННЯ
З ЛЕКСИКОЛОГІЇ І ГРАМАТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Випуск 12

*Збірник наукових праць
за редакцією д-ра філол. наук, проф.
А. М. Поповського*

Дніпропетровськ
2012

УДК 811.161.2(082)

ББК 81.411.1я5

Д 70

Збірник є науковим виданням, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук (постанова президії ВАК України № 1–05/6 від 16.12.2009) [див. Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 1]

*Рекомендовано до друку вченою радою
Дніпропетровського національного університету ім. Олесь Гончара*

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. **В. С. Калашник**
(Харківський національний університет ім. В. Каразіна);
д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**
(Дніпропетровський національний університет ім. Олесь Гончара)

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський** (відп. редактор), д-р філол. наук, проф. **В. О. Горпинич** (заст. відп. редактора), д-р філол. наук, доц. **Ж. В. Колоїз**, д-р філол. наук, проф. **І. І. Меншиков**, д-р філол. наук, проф. **О. І. Панченко**, д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова**, д-р філол. наук, проф. **Ю. Ф. Прадід**, д-р філол. наук, проф. **О. А. Семенюк**, канд. філол. наук, доц. **М. С. Ковальчук**, канд. філол. наук, доц. **Н. В. Левун**, канд. філол. наук, доц. **І. П. Мамчич** (відп. секретар), **Яна Пекаровічова**, канд. філол. наук, доцент (Університет Коменського в Братиславі)

Д 70 Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. пр. / за ред. проф. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ: Видавець Біла К. О., 2012. – Вип. 12. – 164 с.

У збірнику подаються результати наукових досліджень структурних та функціональних особливостей одиниць лексико-фразеологічного і граматичного рівнів української мови з проекцією їх на різні сфери комунікації.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, учителів.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів

За зміст статті та точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Усі права застережено

Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії

© Дніпропетровський
національний університет
ім. Олесь Гончара, 2012

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2'367

Т. В. Ворушко

УПОДІБНЕННЯ СЛОВОФОРМ У МЕЖАХ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Йдеться про уподібнення словоформ у межах простого речення, яке посідає особливе місце в системі синтаксичної зв'язності окремих компонентів певного мовленнєвого ланцюга.

Ключові слова: уподібнення, словоформа, синтаксичний зв'язок.

Рассматривается уподобление словоформ в пределах простого предложения, которое занимает особое место в системе синтаксической связности отдельных компонентов конкретной речевой цепи.

Ключевые слова: уподобление, словоформа, синтаксическая связность.

The article deals with the problem of assimilation of words-parts within the limits of simple sentence that occupies the special place in the system of syntactic connectedness of separate components of certain speech chain.

Keywords: assimilation, word-part, syntactic connection.

Кваліфікуючи уподібнення як один із засобів реалізації й маркування синтаксичної і смислової зв'язаності компонентів мовленнєвого ланцюга, виводимо цей маркер за межі компетенції власне узгодження, а отже, і за словосполучення, за межі словосполученєвих, за термінологією А. П. Загнітка [5, с. 17], зв'язків. Указаний маркер супроводжує не тільки узгодження, при якому уподібнення словоформ є основою диференційною ознакою цього типу підрядного зв'язку, а сам термін є одним з основних складників відповідної дефініції, а й цілу низку синтаксичних зв'язків навіть у межах одного простого речення. Уподібнення має місце, як це впливає з найбільш повної, серед відомих нам, номенклатури типів синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові [6], причому в межах одного речення, при кореляції, розчленуванні (тяжінні), поясненні

© Ворушко Т. В., 2012

й контактуванні. І здійснюється тут уподібнення, за незначним винятком, у системі традиційних для узгодження категорій. І якщо з власне узгодженням особливих проблем у розглядуваному аспекті не виникає, оскільки залежно від характеру уподібнення ми, приєднуючись до думки І. І. Меншикова і І. С. Попової [7], розглядаємо повне, неповне, смислове й порушене узгодження, то перераховані вище типи синтаксичного зв'язку вимагають, вірогідно, деяких спеціальних коментарів і пояснень як змістовного, так і процедурного плану, пояснень, які стосуються переважно диференціювального потенціалу уподібнення однієї словоформи іншій, реального функціонування відповідного маркера при формуванні чи фіксації тих або інших синтаксичних відношень між реченнями, а також ступеня лінгвістичної (формальної і змістовної) значущості цього маркера та його ефективності.

Виходять за межі словосполучення і випадки уподібнення словоформ у всіх конструктивних парах, одним із елементів яких є, наприклад, звертання (*Олено, скажи про все відверто й Друзі, скажіть про все відверто*) або компонент із сурядним зв'язком (*Скажи й зроби* та *Скажіть і зробіть*). Проблематично відносити до словосполучень конструкції із напівпредикативним поширювачем на зразок *Лист, відправлений за невідомою мені адресою*. З іншого ж боку, і прикметник, і ад'єктивний займенник можуть уподібнювати свою форму формі особового займенника, який не утворює, як це прийнято вважати, словосполучень з указаними парадигматичними класами слів, але разом із тим вступає ад'єктивами в словосполученневотвірні відношення в межах речення навіть без вторинної предикації. У Т. Г. Шевченка, наприклад, є такі рядки:

Аміль тобі, великий муже!

Великий, славний! та не дуже...

Якби ти на світ не родивсь

Або в колисці ще упивсь...

То не купав би я в калюжі

Тебе преславного. Аміль [10, с. 566].

Цілком респектабельне й абсолютно нормативне прономінально-ад'єктивне словосполучення *тебе преславного*, яке теоретично, зрозуміло, співвідноситься з його початковою формою *преславний ти*, яка не функціонує як самостійна синтаксична

одиниця. Визначальним компонентом у подібних конструкціях може бути й ад'єктивний займенник. Наприклад:

*А всім **нам** вкупі на землі*

Єдинодуміє подай

І братолюбіє пошли [10, с. 592].

Тут узагалі немає нічого незвичайного, а тим більше екзотичного, навіть якщо звести підкреслену конструкцію до початкової форми відповідного словосполучення – *всі ми*.

Отже, маємо, як нам видається, усі підстави розглядати факти уподібнення однієї словоформи іншій не тільки в межах словосполучення, але й у межах цілого речення, а також – але про це дещо нижче – у межах більш складних, ніж одна комунікативна одиниця, синтаксичних утворень.

Спочатку звернімося до простого речення для того, щоб, по-перше, показати мовний і мовленнєвий ареал відповідного маркера за межами власне узгодження, а по-друге, конкретизувати систему лінгвістичних об'єктів, зв'язаних з уподібненням як засобом реалізації синтаксичної і смислової співвідносності компонентів мовленнєвого ланцюга, так і деяким формальним апаратом ідентифікації плану вираження й плану змісту.

У межах одного простого речення уподібнення найчастіше маркує той або інший підрядний зв'язок. Звідси, мабуть, й одна з причин неправомірного ототожнення термінів *уподібнення* й *узгодження*. Але якщо все ж розвести ці терміни й не торкатися власне узгодження як одного з видів підрядного зв'язку, то сфера реалізації маркувальних функцій уподібнення суттєво звужується й особливо в конструкціях із безпосереднім підпорядкуванням одного її компонента іншому. Поза нашою увагою опиняться практично всі атрибутивні словосполучення на зразок *голубе небо, мої друзі, прочитана книга* й под., які досить повно і в різних аспектах описані в багатьох як спеціальних, так і загального плану роботах із синтаксису сучасної української мови.

Стрижневий компонент атрибутивного словосполучення може бути детермінований не тільки одним ад'єктивом, який із ним узгоджується: прикметником (*цікава повість*), ад'єктивним займенником (*весь світ*) або дієприкметником (*намальована картина*), – але й двома (*ця цікава повість*), трьома (*червоні, сині й зелені стрічки*) і більше (*весь великий, непередбачуваний світ*) визначальними,

що належать до різних парадигматичних класів слів і вступають між собою в рівні синтаксичні й смислові відношення. Якщо у стрижневого компонента побудованого в такий спосіб словосполучення декілька узгоджених означень, то, разом із сурядним зв'язком між ними, а також і з супідрядністю (*червоні, сині й зелені стрічки*), у відповідних конструкціях може бути реалізований й інший синтаксичний зв'язок (*ця цікава повість*), без супідрядності, із незалежним один від одного функціонуванням детермінантів, у тому числі й тих, які уподібнюють свою форму стрижневому слову (*ця його повість; її цікава повість*). Але якщо при цьому уподібнення все ж має місце, то між уподібненими словоформами виникають певні синтаксичні відношення, які кваліфікуються як контактування, тобто особливий тип синтаксичного зв'язку між неоднорідними узгодженими означеннями до одного слова, які взаємно уподібнюють свої форми і, як правило, контактують один з одним.

Уподібнення визначальних словоформ одна одній і стрижневому іменнику, якщо він є (пор.: *Мені не подобається все це*) і якщо він може змінювати свої граматичні форми (пор.: *Я вперше побачив такого великого кенгуру*), є при контактуванні головною, треба думати, диференційною ознакою відповідних синтаксичних відношень, тим більше якщо вони виявляють себе в розгорнутому хоча б до рівня простого поширеного речення мовленнєвого ланцюга з кількома атрибутивними словосполученнями. У реченні *Наша дівчинка охоче носить цю білу сукню* вказана диференційна ознака дозволяє зафіксувати й осмислити те або інше атрибутивне значення за будь-якої трансформації лінійної структури цього речення, будь-якої інверсії. І справді. Ось лише декілька цілком, як нам видається, допустимих з погляду граматики, а можна думати, і стилістики сучасної української мови інвертованих варіантів наведеного речення:

1. *Охоче носить наша дівчинка цю білу сукню.*
2. *Охоче носить наша дівчинка ця білу сукню.*
3. *Охоче носить дівчинка наша цю білу сукню.*
4. *Охоче носить дівчинка нашу цю білу сукню,*
5. *Охоче носить ця дівчинка наша білу сукню.*
6. *Охоче носить ця дівчинка нашу білу сукню.*
7. *Охоче носить ця наша дівчинка білу сукню й под.*

Будь-яке із семи одержаних трансформованих речень відповідає нормам української мови, і в кожному з них по-різному побудовані обидва атрибутивні словосполучення. Маркуються ж відповідні конструкції перш за все уподібненням форм ад'єктивів, які входять до них. Що ж стосується контактного розташування визначальних компонентів у таких конструкціях, то воно через спільні особливості порядку слів в українській мові може бути і факультативним. І якщо, наприклад, допустимість (або раціональність) такої, скажімо, побудови, як *Охоче наша дівчинка цю носить білу сукню* або *Охоче ця носить наша дівчинка білу сукню*, може викликати сумнів, то речення з рамковою конструкцією (*Охоче наша дівчинка носить цю сукню білу*) або з контактною позицією словоформ, які не уподібнюються (*Охоче носить дівчинка наша цю сукню білу*), досить, на наш погляд, респектабельні й, вірогідно, прийнятні в найрізноманітніших умовах спілкування. Уподібнення словоформ, отже, тут виявляється лінгвістично більш значущим, ніж лінійні параметри, позиція відповідних ад'єктивів у реченні.

Менш значуще уподібнення словоформ у конструкціях з прикладкою, хоча в дефініцію прикладки як особливого типу означення звичайно включається умова узгодження визначального з визначуваним у формі відмінка. Про узгодження тут мови, звичайно, бути не може, оскільки в цих конструкціях, як уже відзначалося вище, немає власне підрядного зв'язку. У кращому випадку зв'язок цей проміжний між сурядним і підрядним [2, с. 210], а то і взагалі логічний, який виражає родо-видові відношення. Але якщо навіть говорити не про узгодження, а про уподібнення словоформ в апозитивних конструкціях, то й таке уточнення мало що дасть. Уподібнення в таких конструкціях, як справедливо відзначають І. І. Меншиков й І. С. Попова, наводячи приклади на зразок *за селищем Старі Дороги; море Лаптевих* і под. – це окремий випадок, який не маркує відповідне синтаксичне утворення [7, с. 49–50]. Однак уподібнення компонентів апозитивної конструкції стає обов'язковим, визначуване в ній слово є займенником, як це має місце в прислів'ї: **Нам** крамарям, як не збожиться, так і не розжиться або, наприклад, у таких віршах К. Герасименка:

*Тепер би ти уже була старою –
Вони пройшли, твої літа, –
По вечорах сиділа б ти зі мною
В глибокім кріслі, стомлена, проста* [1, с. 48].

Треба, сказати, що деякі лінгвісти, наприклад Л. Теньєр, хоча й ставлять апозитивне означення на той же ієрархічний рівень, що й визначуваний субстантив, кваліфікують все ж цей детермінант як гіпостазис [8, с. 178], тобто своєрідну ад'єктивацію, з одного боку, і субстантивацію, з іншого або ж, за Ж. Марузо [6, с. 100], як підстановку однієї граматичної категорії (субстантива) замість іншої (ад'єктива). Але якщо при цьому уподібнення форм іменників і факультативне, то уподібнення іменника займеннику як синтаксичній домінанті, мабуть, усе ж обов'язкове. У наших прикладах іменник *крамарям* уподібнює свою відмінкову форму займеннику *нам*, а іменник *літа* – займеннику *вони*. У другому прикладі є ще одне уподібнення, але уподібнення не іменника, а прикметників *стомлена* і *проста*, і найсуттєвіше тут те, що уподібнюються відповідні прикметники не займеннику *ти*, як це може здатися на перший погляд, а особовій формі дієслова *сиділа*, форма жіночого роду якого в цьому випадку і визначає таку ж граматичну форму двох прикметників. У цьому неважко переконатися, побудувавши, таку, наприклад, модифікацію (дозволимо її собі як лінгвістичний експеримент) останніх двох рядків наведених вище віршів К. Герасименка:

*По вечорах сидів би ти зі мною
В глибокім кріслі, стомлений, простий.*

Можливе, правда, й подвійне уподібнення аналізованих прикметників, тобто уподібнення і формі дієслова, і займеннику, який супроводить цю форму, якщо, природно, йдеться про граматичну категорію числа: *По вечорах сиділи б ви зі мною В глибокім кріслі, стомлені, прості*. Обумовлене таке уподібнення координацією форм підмета й присудка.

Що ж стосується розглянутих конструкцій з апозитивним означенням власне до займенника, то обов'язкове уподібнення відповідних словоформ здійснюється саме в категорії відмінка і, у загальному випадку, тільки в категорії відмінка, оскільки цілком не тільки прийнятні, але й, потрібно думати, і як нормативні такі, скажімо, синтаксичні утворення, як *йому*, *вашій*, а також

нам, вашій надії, у яких визначуване і визначальне можуть не уподібнювати один одному свої форми як у категорії роду (йому – надії), так і в категорії числа (нам – надії).

Уподібнення апозитивного означення займеннику в категорії відмінка актуалізується й тоді, коли прикладка приєднується до своєї синтаксичної домінанти за допомогою частки як, у тому числі й у порівняльному звороті.

Наприклад:

Йому, як представнику влади, потрібно прийняти правильне рішення. Їй, як представнику влади, потрібно прийняти правильне рішення.

Або ось такі вірші Т. Г. Шевченка:

Прилітайте, ж, мої любі,

Тихими речами

Привітаю вас, як діток,

І заплачу з вами [10, с. 353].

Актуалізується уподібнення у відмінку й стає маркером прикладки в конструкціях із варіантними синтаксичними зв'язками, якщо саме відмінкова форма вказує, якому з двох компонентів мовленнєвого ланцюга ставиться у відповідність апозитивне означення, як це має, наприклад, місце в таких двох фразах:

Ігнорування всього цього, як чуже нам явище, абсолютно неможливо.

Ігнорування всього цього, як чужого нам явища, абсолютно неможливо,

або якщо смислові відношення в таких конструкціях недостатньо прозорі, як, скажімо, у таких віршах А. Малишка:

Птиця почистила синії крила,

Слухала, слухала – і заспівала.

Я схвилювався – доросла людина, –

В добрій, у світлій, у щасній надії... [1, с. 164]

У перших двох фразах маркуються конструкції *ігнорування – явище і всього цього – явища*, у наведених віршах А. Малишка – конструкція *я – людина*.

Вище зверталася увага на те, що прикметник може уподібнювати свою форму не субстантиву, а дієслову. Це, зрозуміло, окремий випадок, пов'язаний із тим, що з одного боку, дієслово минулого часу може змінюватися за родами, з іншого ж, особовий

займенник 2 особи на відміну від займенників 3 особи не має граматичної форми роду. Але сам відзначений факт, на наш погляд, досить примітний, тому що він указує на принципову можливість включати в систему лінгвістичних об'єктів, зв'язаних з уподібненням словоформ, не тільки субстантиви й ад'єктиви, як це зафіксовано в нормативних граматиках сучасної української мови і відповідних навчальних посібниках [3; 4; 9], але й інші частини мови, зокрема дієслівні форми.

Уподібнення словоформ як маркер їхньої синтаксичної і смислової зв'язаності може здійснюватися в конструкціях, компоненти яких перебувають між собою в підрядних відношеннях і це цілком нормальна для сучасної української мови ситуація, причому не тільки при власне узгодженні, кореляції чи контактуванні, коли уподібнюються одна одній форми субстантива й ад'єктива, але й при конструктивному об'єднанні парадигматичних класів слів, і зокрема різних форм українського дієслова (Пор.: *Він прийняв це рішення, добре обдумавши можливі наслідки*), а також при розчленуванні або, скажімо, поясненні. Однак досить часто в українській мові мають місце й конструкції, у яких компоненти, що уподібнюються, не утворюють власне синтагми, у сосюрівському тлумаченні терміна, і, отже, не перебувають між собою в ієрархічних (підрядних) відношеннях. Можливе уподібнення й таких словоформ, між якими взагалі немає ніякого власне синтаксичного зв'язку. Найтиповіша ситуація, у якій має місце такого типу уподібнення, – це координація форм підмета й присудка у двоскладному реченні, й уподібнення координації може здійснюватися не тільки в категоріях роду, числа й особи, але й у категорії відмінка, якщо йдеться, зокрема, про складений іменний присудок.

Аналогічно координації відбувається уподібнення присудка формі звертання, у тому числі й категорії роду. Однак звертання можуть уподібнювати ті або інші свої форми й практично всі інші члени речення, не пов'язані з координацією як особливим синтаксичним зв'язком.

У сучасній українській мові може мати місце уподібнення якогось компонента вставленої конструкції тому чи іншому члену основної частини речення, причому в найрізноманітніших граматичних категоріях, тобто уподібнення словоформ, які не є гілками одного дерева залежностей.

І нарешті, уподібнення як один із засобів реалізації синтаксичного зв'язку може маркувати сурядний зв'язок між тими чи іншими компонентами мовленнєвого ланцюга й детермінувати їх синтаксичні функції як у конструкціях з блоковою їх структурою (співвідношенням), так і в конструкціях з нерозчленованими синтаксичними рядами. Здійснюватися уподібнення однієї словоформи іншій словоформі може при цьому практично в усіх граматичних категоріях спільних для слів, які вступають у відповідні синтаксичні відношення, особливо, якщо це стосується дієслівних форм, що є однорідними членами речення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Антологія** української поезії. – К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1958. – Т. 4. – 512 с.
2. **Ахманова О. С.** Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энцикл., 1966. – 608 с.
3. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Л. П. Грищенко. – Рад. школа, 1982. – 208 с.
5. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 2001. – 662 с.
6. **Марузо Ж.** Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960. – 436 с.
7. **Меншиков І. І.** Структура простого речення в сучасній українській літературній мові / І. І. Меншиков, І. С. Попова. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – 64 с.
8. **Теньер Л.** Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
9. **Удовиченко Г. М.** Словосполучення в сучасній українській мові / Г. М. Удовиченко. – К.: Наук. думка, 1968. – 228 с.
10. **Шевченко Т. Г.** Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К.: Вид. дім. «Школа», 2002. – 638 с.

Надійшла до редколегії 11.01.2013

ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ

Розглядаються основні типи синтаксичних відношень, розкриваються їх особливості.

Ключові слова: синтаксичні відношення, предикативні відношення, непередикативні відношення.

Рассматриваются основные типы синтаксических отношений, раскрываются их особенности.

Ключевые слова: синтаксические отношения, предикативные отношения, непередикативные отношения.

The article are considered the main types of the syntax relations and is their specific features.

Keywords: syntax relations, predicative relations, not predicative relations.

Системне дослідження членів речення актуалізує одну з найважливіших проблем сучасної українолінгвістики – комплексний аналіз мінімальних синтаксичних одиниць. Теоретичні основи вивчення членів речення в мовознавстві заклали роботи русистів М. І. Греча, О. О. Потебні, О. О. Шахматова, О. М. Пешковського, В. В. Виноградова та ін. До перспективних у вітчизняній науці напрямів вивчення членів речення належить з'ясування специфіки та статусу головних і другорядних членів речення, визначення основних принципів їх виділення. Переосмислення тих чи інших положень теорії членів речення постає і зумовлюється новими обставинами життя суспільства, розвитком гуманітарних наук. Синтаксична традиція і новітні наукові концепції по-різному підходять до класифікації членів речення.

У теорії членів речення поняття *синтаксичних відношень* виступають як вихідні при дефінуванні поняття *член речення*. Саме тому проблема дослідження синтаксичних відношень у теорії членів речення є надзвичайно актуальною.

Історія наукового синтаксису пройшла кілька етапів, які характеризуються різними напрямками пізнання й опису синтаксичних

об'єктів. Виділяють три напрями, що хронологічно змінюють один одного, – логічний, психологічний і формальний. Науковий синтез цих напрямів ліг в основу традиційного (нормативного) синтаксису, що послідовно продовжує викладатися в шкільній практиці. Однак у 20–40 роки ХХ століття новітні наукові дослідження граматики певним чином порушили традиційне розуміння сутності речення та його компонентів – членів речення. На відмінних від традиції засадах почали розвиватися нові напрями, створюватися нові концепції синтаксичної теорії. Нові підходи у вивченні членів речення пов'язані з комунікативним і семантичним аспектами речення.

Метою нашого дослідження є спроба окреслити основні проблеми вивчення синтаксичних відношень у теорії членів речення в сучасному мовознавстві. Це зумовило певні завдання:

- розглянути основні типи синтаксичних відношень;
- з'ясувати особливості кожного із типу синтаксичних відношень.

Синтаксичні категорії речення є одними з найважливіших конститутивних категорій української мови. Тому актуальним є визначення статусу різновидів синтаксичних категорій, що не набули й дотепер логічно переконливої кваліфікації у граматичній науці й розглядаються, здебільшого, у функціонально нерозчленованій сукупності. Синтаксичні ж категорії потрібно досліджувати комплексно – з позицій семантико-синтаксичного, формально-синтаксичного й комунікативного принципів, кожен із яких є важливим для з'ясування системи і структури цих конститутивних величин.

Члени речення – словоформи чи словосполучення, з'єднані синтаксичними відношеннями і формальними зв'язками. Під синтаксичними відношеннями в простому реченні розуміють такі, які встановлюються між членами простого речення та між окремими частинами складного речення. Синтаксичні відношення членів речення, поєднаних підрядним зв'язком, можуть бути різні. Основними з них є предикативні та непередикативні (атрибутивні, об'єктні, обставинні).

У синтаксичних відношеннях узагальнено відображаються ті реальні відношення, які існують між предметами і явищами об'єктивної дійсності і які відображені у свідомості мовців. Необхідно

зазначити, що синтаксичні відношення поєднують у собі два моменти: відображаючи реальні стосунки між предметами і явищами позамовної дійсності, вони є об'єктивними; з іншого боку, вони вказують на функціональні стосунки між компонентами структури речення, є власне мовними, структурними відношеннями. Крім цього, їх ще називають смисловими, семантико-синтаксичними, логічними. Синтаксичні відношення кваліфікуються як граматичні значення словосполучень. Вони складають синтаксичне значення членів речення (зокрема їхнє граматичне значення; речове значення члена речення не розрізняє синтаксичних відношень).

Основні способи вираження синтаксичних відношень між членами речення такі:

- а) форми повнозначних слів у різних сполученнях;
- б) службові слова;
- в) порядок слів;
- г) інтонація.

Різні форми слова виражають відношення того ж самого предмета думки, позначеного цим словом, до інших предметів думки, позначених відповідними словами. Такими формами є відмінкові форми іменників. Зазначимо, що зміна в смислових взаємозв'язках слів викликає зміну в синтаксичних відношеннях між членами речення.

Синтаксичну структуру простого речення визначають два типи відношень: предикативні і непередикативні.

Предикативні відношення встановлюються між головними членами речення, які утворюють структурне ядро речення. Предикативні відношення – це відношення ознаки до предмета, співвіднесеної з ним у часі і способі.

У синтаксисі протиставляються два поняття – предикативна ознака і непередикативна (атрибутивна) ознака. Таке протиставлення ґрунтується на відмінностях у вираженні відношень «предмет – ознака»: ці відношення в мовленні або констатуються, або встановлюються мовцем. Предикативна ознака, встановлювана мовцем, співвіднесена з предметом у часі і способі. У непередикативній ознаці модально-часова оцінка відношення ознаки до предмета відсутня.

Предикативну ознаку І. К. Кучеренко називає пізнавальною, оскільки вона виражає активне співвіднесення ознаки й предмета

в думці людини: «Предикативну ознаку краще визначити як пізнавальну, тобто таку, на якій зараз зосереджується пізнавальний процес, яка стоїть у даному разі в центрі пізнавального процесу» [2, с. 37].

Зауважимо, що протиставлення предикативної/непредикативної ознаки базується на розрізненні не речового, а граматичного значення. Тому непредикативна ознака може бути перетворена на предикативну – при вираженні модально-часової оцінки віднесеності ознаки до предмета.

Інша дослідниця Л. Д. Чеснокова так охарактеризувала предикативну ознаку: «У предикативній сполуці відбувається суперечливий процес: з одного боку, – об'єднання, з'ясування ознаки і предмета; цю функцію виконує зв'язок узгодження (чи керування, чи прилягання), що з'єднує присудок і підмет, і, з іншого, – роз'єднання, протиставлення ознаки і предмета» [4, с. 19].

Предикативні відношення вказують на граматичне значення простого двоскладного речення. Виражаються переважно способом узгодження (присудка з підметом).

Серед непредикативних відношень нормативна граматики виділяє три типи: означальні (атрибутивні), додаткові (об'єктні) та обставинні (адвербіальні) відношення.

Об'єктними називаються відношення, що виражають:

а) залежність предмета від дії, спрямованої на нього безпосередньо або непрямо, наприклад: *готує уроки – підготовка уроків – готується до уроків – підготовка до уроків*;

б) залежність предмета від того чи іншого стану, з яким зв'язаний цей предмет, наприклад: *змагається з бригадою – змагання з бригадою*.

Отже, об'єктні відношення – це відношення предмета до ознаки (у широкому розумінні цих слів). Вони складають граматичне значення додатків, які можуть залежати як від головних, так і другорядних членів речення. Найчастіше об'єктні відношення встановлюються між залежними й підпорядковуваними компонентами, вираженими словами із значенням дії і предмета.

Крім значення дії, підпорядковувачий компонент може мати і значення іншої, непроцесуальної ознаки, з якою співвідноситься залежний від неї об'єкт.

З іншого боку, значення об'єктного компонента може бути властиве різним за лексико-граматичною природою словам. Однак поняття, виражені членами речення, значно абстрактніші від понять, виражених частинами мови.

Додаткові відношення оформлюються способом керування, коли залежний компонент виражається відмінковою формою субстантива, чи способом прилягання, коли ознака орієнтована на об'єктний інфінітив або об'єкт, виражений цілісною прийменниково-відмінковою конструкцією.

Атрибутивними називаються відношення, що встановлюються між двома компонентами словосполучення, один з яких є означенням, а другий – означуваним, тобто коли один із них виражає ознаку іншого. Між предикативними відношеннями й атрибутивними в деяких конструкціях спостерігається досить тісна взаємодія.

Означальні відношення нормативна граматики тлумачить як відношення ознаки до предмета, основною їх особливістю є присубстантивність залежного члена речення – означення. Якою б формою не виражався залежний компонент, він, за традиційною граматику, може означувати тільки субстантив.

Водночас у сучасній граматиці літературі поняття про означальні відношення розширюється. Так, серед них почали виділяти власне атрибутивні відношення, коли залежний компонент присубстантивний, і обставинно-атрибутивні відношення, коли ознака стосується не субстантивного підпорядковуючого компонента. Відома й крайня позиція у тлумаченні синтаксичних відношень, за якою обставинні відношення окремо не розглядаються. Зокрема, у «Російській граматиці» (1980) традиційно виділювані обставинні відношення розглядаються серед атрибутивних, оскільки, на думку авторів, значна частина з них мають означальний характер.

Питання розширення сфери атрибутивних відношень пов'язане з функціонуванням прислівників у реченні, що, як відомо, найчастіше виступають у ролі придієслівних членів речення. Дослідники синтаксису вже давно помітили, що серед прислівників існує два основних типи, які різко відрізняються один від одного за своєю синтаксичною функцією. Так, О. М. Пешковський зазначав: «... Такі слова, як *прямо, вголос, враз, повністю*

тощо, як і прислівники, безпосередньо відносяться до дії, прямо змальовують її. Навпаки, такі слова, як *тут, там* і под. тільки опосередковано належать до дії, указують на щось побічне, на щось таке, що в самій дії не міститься» [3, с. 201].

Академік О. О. Шахматов при аналізі обставин виділяв групу так званих означальних обставин, у ролі яких виступають прислівники способу, дієприслівники та дієприслівникові звороти.

В українському мовознавстві думку про означальну функцію прислівників відстоює І. К. Кучеренко. Як вважає вчений, прислівники уточнюють безпосередні ознаки предметів. Саме тому вони – теж ознака предмета, однак, на відміну від присубстантивної, ця ознака опосередкована іншою ознакою, з виразником якої прислівники зв'язуються безпосередньо. Синтаксист прийшов до висновку, що загальною назвою членів речення, виражених означальними прислівниками, може бути «опосередковане означення», і виділив три різновиди за їх конкретним значенням – якості, способу і кількості.

Таким чином, атрибутивні відношення встановлюються не лише між компонентами субстантивних сполук, а й дієслівних, прикметникових та прислівникових, тобто є відношеннями ознаки до предмета та ознаки до інших ознак.

Обставинні відношення – це відношення обставин до дії, яку ці обставини характеризують. Часткові семантико-синтаксичні значення обставинних відношень різноманітні і виразно пов'язані з лексичною семантикою слів, що утворюють залежні компоненти [1, с. 52].

Виділяють такі часткові значення обставинних відношень: значення місця, часу, причини, мети, умови, допусту (у традиційній граматиці розглядаються ще і значення способу дії та ступеня, які, власне, є різновидами означальної семантики членів речення).

Обставинні компоненти виражаються прислівниками, іменниками, інфінітивами, також цілісною сполукою прийменниково-відмінкового вираження.

Крім трьох основних типів непередикативних відношень, у синтаксичній літературі виділяють ще комплетивні, синкретичні та контамінаційні відношення.

Таким чином, серед синтаксичних відношень, які виникають у структурі простого речення, виділяють предикативні і непередикативні (об'єктні, атрибутивні, обставинні). Окремо, як синкретичний вияв, стоять апозитивні та комплетивні відношення, що властиві компонентам єдиного складеного члена речення. Як специфічний різновид виділяють контамінаційні відношення, що відображають зміст дуплексивів.

За нашими спостереженнями, синтаксичні відношення виявляються тільки між словами; вони не існують між словом (або прийменниковою сполукою) і реченням (або його предикативною сполукою).

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Іваницька Н. Л.** Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. – К.: Вища школа, 1986. – 168 с.
2. **Кучеренко І. К.** Порівняльні конструкції в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – К.: Наука, 1959. – С. 40–64.
3. **Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Учпедгиз, 1938. – 452 с.
4. **Чеснокова Л. Д.** Семантические типы членов предложения с двойными отношениями / Л. Д. Чеснокова. – Ростов н/Д: Ростовский н/Д гос. пед. ин-т, 1973. – 104 с.

Надійшла до редколегії 07.11.2012

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК (КОМП'ЮТЕРНИЙ ДИСКУРС)

У статті аналізується чоловіче і жіноче українське мовлення, з'ясовуються основні морфологічні особливості українського мовлення чоловіків та жінок у комп'ютерному дискурсі.

Ключові слова: диференціація, стать, гендер, жіноча мова, чоловіча мова, дискурс.

В статье анализируется мужская и женская украинская речь, определяются основные морфологические особенности украинской речи мужчин и женщин в компьютерном дискурсе.

Ключевые слова: дифференциация, пол, гендер, женская речь, мужская речь, дискурс.

The article is devoted to the analysis of male and female Ukrainian speech. The basic morphological features of the Ukrainian speech of men and women are given in computer discourse.

Keywords: differentiation, sex, gender, female language, male language, discourse.

Сьогодні у вітчизняному мовознавстві активно досліджується проблема гендера. Наприклад, роботи Н. Д. Борисенко присвячені гендерному аналізу в лінгвістиці та дослідженню гендерно маркованої лексики в англomовному дискурсі. У вивченні української гендерної лінгвістики важливе місце належить Я. В. Пузиренко. Вона працювала над проблемою номінації осіб жіночої статі в українській мові. Історію виникнення терміна гендер та особливості функціонування суміжних термінологічних одиниць розглядає Н. В. Миронова, а Л. О. Ставицька – концептуалізацію «чоловіка (мужчини)» у фразеологічній системі української мови. Відомі праці російських дослідників, наприклад: О. І. Горошко, А. В. Кириліної, О. А. Земської, М. В. Китайгородської, Н. М. Розанової, у яких учені аналізують особливості жіночої та чоловічої мовленнєвої поведінки, характеризують типи чоловічої та жіночої мовної поведінки. Але у гендерній лінгвістиці недостатньо досліджено зазначену проблему в комп'ютерному дискурсі.

У сучасному світі з'являються нові способи передачі інформації, спілкування між людьми. Широко розвивається комп'ютерний дискурс.

Поняттю «комп'ютерний дискурс» присвятили роботи такі вчені, як П. Є. Кондрашов, А. Б. Кутузов, І. Г. Асмус, М. Ю. Касумова, О. В. Дєдова, О. Ковальчукова, А. І. Самаричева, О. І. Горошко та ін.

У той же час, незважаючи на зростий інтерес до проблеми, ще не всі аспекти комп'ютерного дискурсу достатньо відображені в лінгвістичних працях. У цьому полягає актуальність дослідження.

Основна мета роботи – дослідження віртуального дискурсу в гендерному аспекті на морфологічному рівні. Розглядаючи морфологічні особливості мовлення чоловіків та жінок у комп'ютерному дискурсі, необхідно зазначити, що жінки вживають більше займенників, дієслів, часток; у жінок спостерігається тенденція до частішого вживання часток *не, ні*; вони частіше використовують невизначені, розтягнуті в часі, емоційно насичені імена якості та стану, тоді як чоловіки віддають перевагу конкретним іменам якості, обмеженим у часі іменам стану; чоловіки вживають якісні прикметники в основному у вищому ступені порівняння; жінки порівняно з чоловіками більш схильні до вживання вигуків, найчастішим з яких є *ой*; типово жіночими є конструкції із займенниками *такий, який*, позначені як позитивною, так і негативною конотацією; жінки віддають перевагу використанню демінутивів для передачі багатогранного ставлення до світу, а чоловіки – при описі ситуацій з дітьми або близькими, а також при вказуванні розмірів або об'ємів предмету; у мові чоловіків переважають раціоналістичні оцінки, тоді як оцінок з соціальної точки зору, емоційних та сенсорних менше; чоловіки виділяють частіше естетичну, ніж етичну сторону предмета або явища навколишньої дійсності.

Мета дослідження визначила постановку і вирішення таких завдань:

- вивчення морфологічних ознак комп'ютерного дискурсу в гендерному аспекті;
- розгляд особливостей мовлення чоловіків і жінок у новому комунікативному просторі.

Детальніше розглянемо морфологічні особливості комп'ютерного дискурсу.

1. Вживання займенників.

У комп'ютерному дискурсі жінки вживають більше займенників, ніж чоловіки. Варто зазначити, що жінки переважно вживають особовий займенник 1 особи *я* в різних формах, зворотний займенник *себе*, неозначені займенники, наприклад: *Це однозначно. Але саме цікаве – відповіді на питання я давала одразу, а він гортав якусь книгу, аби перевірити чи правильно кажу, придурок, одним словом, тепер у мене алергія на чоловіків, які одразу починають змагатися хоча б у чомусь, це прості витребеньки, а такі мужчини самі собою нічого не варті [5]¹; А потім я так взлилась на весь чоловічий рід що рішила що я буду сама... Десь в Біблії чи ще десь в церковних книжках написано, що люди є або в парі, або в монашестві, або самі – це для тих, хто надумав іти в монастир як одна моя знайома... В монастир ідуть за покликанням, а не того що нема з ким кохання будувати... [9].*

У мовленні чоловіків вживаються в основному особові займенники 1 та 3 особи в різних формах, наприклад: *Подобаються мені жінки, котрі самі люблять, шось в цьому є. Наприклад, прикольно піти з жінкою на рибалку, поганяти пивку (у вас кажуть бальона), люблю поїздити поруч з жінкою в авто, якщо вона звичайно не профан. Мені цікаво спотерігати за їхньою поведінкою, вони часом видають такі фокуси... [3]; Дивно що я це кажу, але я повністю згоден з Падлюкою. Вважаю, що не повинно бути чіткого розподілу на чоловічі і жіночі справи – все повинно робитись разом, в залежності хіба що від фізичної сили та вмінь окремо взятої людини. Простіше кажучи, якщо жінка важкоатлет, а чоловік ботанік, то ситуацію, коли жінка тягає меблі, а чоловік готує їжу вважаю цілком нормальною. А в ідеалі вони допомагають одне одному [8].*

2. Вживання дієслів та прислівників.

Аналіз комп'ютерного дискурсу в гендерному аспекті показав, що чоловіки та жінки вживають дієслова і прислівники майже в однаковій кількості, наприклад: *Якось пару років назад у мене закохався МЧ, назвемо його Вася. Безперервно телефонував, запрошував гуляти, шукав причини просто зустрітись. Ото була в нього звичка постійно мудрі теми піднімати і давати різні питання енциклопедичного характеру. Типу, а хто відкрив*

---

¹ Фактичний матеріал подано без редагування.

те і те, а хто придумав се і т. д. В нього це почало пробуджувати азарт. А мене особисто обурювало. Наче на інтелектишоу [5]. У наведеному прикладі жіночого мовлення бачимо велику кількість дієслів. Не менше дієслів вживають і чоловіки, наприклад: **Жив** він у нас в Києві два роки, **умів барабанити** в барабан, **стрибати** через мотузку, **спав**, закриваючи лише одне око. **Не кусався. Дозволяв стригти кігті (відростали, як у тигра – жах), на руках сидів. Гасав по кімнатах. Ходив «в туалет» виключно в котячу коробку, запаху ніякого. Виріс** втрое більшим від kota. **Потім пожаліли, бо бродив по кімнатах і «хрюкав», шукав** заячої компанії, **і відвезли назад в село – випустили на полі. Приходив** ночами до хати «в гості», **погриз** всю капусту, куці смородини **і обгриз** стовбур вишні. **Пригощався, гад. А потім побіг** назавжди. **Думаю, що він живий, бо мисливців там немає [3].** Жінки при комп'ютерному спілкуванні вживають прислівники, які передають переважно позитивну оцінку, наприклад: *Їй хотілося. Вона завжди і в усьому була найкращою. Краще* вчилася, *більше* читала, *багато* знала. Лише в одному вона ніколи не могла перемогти його – у грі; *Я чудово* знаю як це, коли не хвалять... я чула у відповідь лише критику, а коли спитала, невже роблю все погано, то почула «звісно ні, коли робиш добре, я не критикую» [5].

У мовленні чоловіків також спостережено вживання прислівників, причому це якісні прислівники вищого та найвищого ступеня порівняння. Наприклад: *Відповідаю на питання. Коли жінка більше* отримує зарплату, *намагається якнайчастіше* тикати цим в лице. *Сім'я є сім'я. Кожен* несе відповідальність. *Сім'я це підтримка. Сім'я це один за всіх і всі за одного [8].*

3. Використання прикметників.

Характерні відмінності в мові чоловіків і жінок необхідно шукати не в кількості використуваних ними тих або інших частин мови, а в їх якісній характеристиці. Зокрема, проаналізувавши прикметники, дійшли висновків, що в мовленні жінок, як правило, уживаються якісні прикметники вищого і найвищого ступенів порівняння. Наприклад: *А я свого називаю по-різному, як коли і залежно від настрою, все й не пригадаю, самі часті* – мася, сонечко, пташечка, шмакадявка і щось таке подібне...; *Взуття стараюсь купляти «ессо». Воно трохи дороге, але якість там просто неймовірна. Для зимового та весняно-осіннього взуття треба дивитись, щоб була бірочка «джіокс» та «гортекс», тоді*

взуття дихає і не промокає, навіть якщо ти встанеш і постоїш в калюжі. З нашими зимами для мене якраз! До речі, якщо пошукати, то можна знайти хорошу модель за помірну ціну. А от літнє взуття стараюсь купляти **дешевше, найчастіше** на краківському [7].

Росіянки О. А. Земська, М. В. Китайгородська і Н. М. Розанова зазначають, що жінки широко вживають прикметники, які виражають загальну позитивну оцінку, використовуючи при цьому експресивні синоніми загальнооцінного прикметника *хороший, добрий* [1], наприклад: *Мені здається, що бути **кращим** у всьому – це не нормально. Звісно хочеться, щоб друга половинку була **кращою** за когось, а може навіть **кращою** і від мене. Ну і що тут такого, ну забив він більше шарів ніж я, ну читаю я більше ніж він, це ж ще не означає, що я чи він **гірший** чи **гірша**; А я завжди стараюсь хвалити і підтримати... навіть коли щось не виходить... «Ти ж в мене розумний, в тебе обов'язково вийде»... Зараз я вже регулярно чую, що я молодець і **найліпша** і це так приємно! Хочеться ще старатися* [5]. До таких типово жіночих оцінних слів належать оцінні позитивні прикметники: *дивний, чарівний, прекрасний, чудовий*, наприклад: *Чекати поки вона впаде на голову, бо все спонтанне – **прекрасне!**; Я **чудово** знаю як це, коли не хвалять... я чула у відповідь лише критику, а коли спитала, невже роблю все погано, то почула «звісно ні, коли робиш **добре**, я не критикую»... Чомусь людина не вміла сказати що **добре** і в результаті я почувалась так, що роблю все зле...*[9].

Чоловіки також використовують прикметники, і якісні прикметники у вищому і найвищому ступінях порівняння зокрема, але рідше, ніж жінки, наприклад: *З села люди, мені здається, **кращі, добріші і привітніші** ніж з міста* [2].

4. Вживання часток.

Дослідження показало, що у жінок спостерігається тенденція до частішого вживання часток *не, ні*, наприклад: *Немає людини, яка **найкраща** у всьому. Хтось **хороший шахматист**, хтось **чудовий повар**, **прекрасна мати** і т. д. Тому у закоханих, на мою думку, повинен бути баланс між здібностями та схильностями. Вона робить те, що у неї **найкраще** отримується, а він – відповідно... А коли вже йде змагання «хто **краще грає**» – це вже **не кохання, це пара егоїстів** [5]; *Повсякденне життя в шлюбі **не є привабливим**. Нам на шлюбі панотче казали, що вінці, які нам**

тримали дружби, то є **не** царські вінці, а мученичеські вінці! Бо прожити все життя з однією людиною це мука! Це важка праця над собою! А встати в позицію мені **не** подобається, мені **не** комфортно і я іду від тебе легше за все, з коханцем апіорі буде веселіше, секс частіше, обов'язків нема, але жоден коханець так само **не** відпустить партнера тому, що буде прагнути стосунків з обов'язками [7].

У мовленні чоловіків також спостережені частки не та ні, наприклад: Вони мали протягом 5 днів повернути суму, яку ми сплатили. Факт в тому, що **немає** грошей і аферисти виїхали невідомо куди, номери **не** відповідають, короче розвели, як лохов. Зараз їх шукає прокуратура. Люди **не** купляйтеся на такі позики [6]; Цікава тема. Тож же дуже **не** люблю ті штани жіночі, які обвисають... А ще дуже нервує, коли дівчата носять зимою куртки короткі, шо нирки голі! Ледве стримуюсь, щоб щось **не** сказати їм... [2].

5. Функціонування вигуків.

Жінки більш схильні використовувати в мовленні вигуки, найчастіше ой, ого, ура, наприклад: **Ого**, і у вас чоловік – он же начальник?; Мусила сказати по телефону, все як є, буквально 30 хв. тому одному з них, який, по суті, ще міг би мені подобатись, але наразі нема тої іскринки... Він замовчав, розстроївся... потім ще смс написав.. Шкода його... **єх**; А я шукала, щодня шукала. А основне вірила, що от завтра, о ні напевно післязавтра. І от дякую Богу, що «завтра» все ж таки прийшло. **Ура**!!!!!! [9]. **Ой**, людоньки не повірите! Тема попала якраз під настрій... [3]; Ми з коханим мужем посвятили нині вербочку, з'їздили швиденько в КК докупити малому племіннику подарунків і рибних продуктів на останній тиждень посту і так швиденько змились з того КК, бо ж народу приїжджало і приходило **ого-го** [9]; Дівчатка, **ура**!!!!!! Все-таки після виснажливих походів у зал і басейн, мені вдалося скинути те, що я хотіла (лишній жирок по боках) [9].

6. Уживання просторічних граматичних форм.

Просторічні граматичні форми спостерігаються переважно в мовленні чоловіків, наприклад: Правда, справжніх крутих ми знали (як і вони нас...моїх **колеґів**), як і ментів (теж колеґи знали: два афганці, один інструктор спецназу)... [3]; Треба помосму вибирати в номінаціях «дівчина форуму року» і «хлопець форуму року» [4]; Пане Васильку, а шо то Ви так Нарід денервуєте? Що,

не вірите за кого хлоп з горів буде на виборах галасувати, жеби спустисі по тих виборах до-долу і «писки пуцувати» всяким анци-христам? [3]; Самий непривабливий предмет гардіроба у жінок, це шуба – танкер [2].

Отже, аналіз комп'ютерного дискурсу показав, що на морфологічному рівні у гендерному аспекті існують такі особливості: 1) прикметники, прислівники, дієслова вживають як чоловіки, так і жінки. Але в мовленні жінок більше якісних прикметників у вищому та найвищому ступенях порівняння. Жінки частіше використовують прикметники з позитивною оцінкою; 2) частки *не, ні* частіше використовують жінки; 3) жінки частіше вживають вигуки; 4) у мовленні чоловіків частіше використовуються просторічні граматичні форми.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Земская Е. А. Особенности мужской и женской речи в современном русском языке / Е. А. Земская, М. А. Китайгородская, Н. Н. Розанова // Русский язык в его функционировании: коммуникативно-прагматический аспект; под ред. Е. А. Земской и Д. Шмелева. – М.: Наука, 1993. – 167 с.
2. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.forum.kalush.info/>
3. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.forum.lvivport.com/>
4. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.forum.tntu.edu.ua/>
5. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.lady.if.ua/forum/>
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.lutsk.ws/forum/cholovichyi-forum/>
7. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.mamka.lviv.ua/>
8. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.padlyuka.ucoz.ua/forum/>
9. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://posydenky.com/>

Надійшла до редколегії 13.12.2012

СЕМАНТИЧНА АСИМЕТРІЯ ОПОЗИЦІЇ ПРИЙМЕННИКІВ НАД І ПІД В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Досліджено вживання в українській мові первинних прийменників *над* і *під* із метою виявлення їхнього концептуального змісту. Описано основні метафоричні зв'язки між репрезентативними відношеннями прийменників.

Ключові слова: прийменник, семантична мережа, траєктор, орієнтир, прото-сцена.

Исследовано употребление в украинском языке первичных предлогов *над* и *под* с целью выявления их концептуального содержания. Описаны основные метафорические связи между репрезентативными отношениями предлогов.

Ключевые слова: предлог, семантическая сеть, траектор, ориентир, прото-сцена.

The author studies the use of the Ukrainian prepositions *above* and *under*. The aim is to reveal the conceptual content of these prepositions. The basic metaphorical relations between representative relations of the prepositions have been described.

Keywords: preposition, semantic network, trajector, landmark, proto-scene.

Останнім часом у мовознавстві посилюється увага до прийменників, зокрема до проблеми семантичних відношень, які вони профілюють. З початку 80-х років ХХ століття в низці новаторських робіт було представлено погляди стосовно природи і способів аналізу прийменникових значень [див.: 5; 10–13; 15 та ін.]. Когнітивна граматики схильна розглядати прийменники й інші «граматичні елементи» як такі, що мають семантичне навантаження, зокрема Р. Ленекер зазначає, що прийменники є повнозначними словами в усіх випадках вживання [13, с. 18, 380].

В українському мовознавстві прийменники також стали предметом пильного аналізу в останні роки. Ведеться робота над міжнародним науковим проектом «Слов'янські прийменники у синхронії і діахронії: морфологія і синтаксис» [2], у межах якого було розроблено базу даних українських прийменників на основі корпусу текстів [див.: 3, с. 43], укладено словник українських прийменників [4]. У різних аспектах прийменники української мови

досліджено у фундаментальних працях І. Р. Вихованця [див.: 1 та ін.]. Проте недостатнім є вивчення українських прийменників у когнітивному аспекті.

Мета статті полягає в дослідженні основних ментальних механізмів, за допомогою яких прийменникові смисли розширюються від просторової до абстрактної сфери на матеріалі первинних прийменників вертикальної осі *над* і *під*. Важливим для цього дослідження є також простежити асиметричність у семантиці прийменників. Загалом, бінарні опозиції слугують зручним матеріалом для досліджень у когнітивному напрямку, який відкриває нові перспективи в їх дослідженні, оскільки спрямований, у першу чергу, на вивчення структур репрезентацій знань у людській свідомості і втілення їх у мові [14, с. 282]. Опозицію *верх/низ* В. В. Іванов і В. Н. Топоров виділили в межах головного протиставлення «позитивного і негативного відносно до колективу і людини» [цит. за: 14, с. 283]. Відтак, В. Д. Ужченко зазначає, що «негативний» член бінарної опозиції (у цій опозиції – *низ*, тобто прийменник *під*) проявляє більшу активність як у формуванні переносних значень слів, так і у фразеологічних одиницях, де також «діє несиметрична дихотомія» [9, с. 249]. Верх і низ несиметричні з точки зору сприйняття. Коли людина стоїть, простір перед нею і вгорі оптимальний для сприйняття зором, тому напрямки вперед і вгору є позитивними, на противагу напрямкам назад і вниз. Із функційного погляду верх і низ теж нерівнозначні: поверхня предметів частіше придатна для використання, ніж нижня частина об'єкта [6, с. 6].

ПРОСТОРОВІ ВІДНОШЕННЯ

Просторову опозицію за вертикальною віссю прийменників *над* і *під* утворюють прото-сцени цих прийменників, які позначають відношення між елементами просторової сцени – траєктором (trajector, TR) і орієнтиром (landmark, LM) (терміни Р. Ленекера), один з яких розташований вище, а інший нижче. Концептуальний зміст можна абстрагувати від конкретних просторових сцен, що приводить до дуже абстрактних і схематизованих уявлень, які В. Еванс і А. Тайлер називають прото-сценами. Прото-сцену можна порівняти до основного змісту, пов'язаного з певним прийменником, отже, вона включає в себе інформацію, яка відноситься до траєктора й орієнтира. Прото-сцени як ідеалізовані схеми не містять

детальної інформації про природу траєктора чи орієнтира, ні докладної метричної інформації про такі поняття, як точна форма орієнтира або ступінь контакту між траєктором і орієнтиром [див.: 11, с. 9]. Для прийменника **над** прото-сценою є відношення: ТРАЄКТОР ВИЩЕ ОРІЄНТИРА, а для прийменника **під**: ТРАЄКТОР НИЖЧЕ ОРІЄНТИРА [7, с. 59; 8, с. 391].

1. Місце.

Для цього типу відношень характерними є природні орієнтири – об'єкти навколишнього світу, важливі для людської діяльності: гори, ріки, моря, будівлі й под.

Вертикаль

(1) *А це означало б, що він неминуче пролетить і над Львовом.*

(2) *Таким чином не треба було виходити з палацка у ті святочні дні, коли муситься трапезувати під відкритим небом.*

Горизонталь

Траєктор розташований відносно орієнтира приблизно на тому ж рівні – на поверхні землі, однак є певна різниця в географічній висоті над рівнем моря:

(3) *Вони йшли по одному дорогою над Потокком.*

(4) *Їхня чорна баня стояла просто над Пслухом.*

У випадку (5) використання прийменника **над** обумовлено прототипом ситуації. Відомо, що трансатлантичний телефонний кабель прокладено дном Атлантичного океану, і фактично він пролягає під Атлантикою. Проте телефонний зв'язок концептуалізується як сполучення; і тут йдеться про подолання просторової перешкоди, яка прототипно пролягає над перешкодою, сполучаючи дві точки (наприклад, міст).

(5) *О, в вас обох стало б моці повиводити з ладу всі телефонні лінії над Атлантикою...*

Орієнтиром виступає конкретний об'єкт, розташований вище (**під**) або нижче (**над**) траєктора.

(6) *Розплавився навіть давній латунний гуцульський мосяжний хрест, прибитий над входом.*

(7) *АПП, зауваживши, що Пуня кусає під партою кананку, дозволила йому їсти відкрито на її уроках.*

Однак один із елементів просторової сцени розташовано не обов'язково точно над іншим елементом. Тобто на горизонтальній осі орієнтир і траєктор прототипно мають однакову позначку, як у (6) і (7), але це не є обов'язковою умовою, як у (8), де

траєктор (вертоліт) може перебувати в якийсь момент точно над орієнтиром, а може й не перебувати, (9), де траєктор (горіхи) може лише частково потрапляти безпосередньо під орієнтир (ноги).

(8) Під вечір **над нами** почав літати військовий вертоліт.

(9) Йшлося ще й через горіхові ліси, де **під ногами** горіхи уклалися у багаторічні шари.

Контакт між орієнтиром і траєктором також є необов'язковою умовою, наприклад у (1), (2), (6), (7) контакт відсутній, а в (10) і (11) дія може відбутися лише за контакту між орієнтиром і траєктором.

(10) Вона сама вимкнула в моїй кімнаті світло і запалила вогник **над недогарком** свічки.

(11) ...і поклала непомітно, щоб ніхто не бачив, **під** його ліву руку пожовклу карточку.

Розташування однорідних між собою траєктора й орієнтира безпосередньо один над одним забезпечує утворення додаткової семи 'рівень':

(12) [Він] складався з двох горизонтальних – **одна над однією** – рур, до торців яких кріпилися х-подібні стояки з клемами.

Причому в таких випадках прийменники **над** і **під** часто є взаємозамінними, і вибір одного з них залежить від акценту на векторі дії (у (12) можна вжити прийменник **під** – *одна під однією*).

Несиметричними у просторових відношеннях **над** і **під** є у вираженні семи 'покриття'. Прийменник **під** часто вказує на прихованість, захищеність траєктора за допомогою орієнтира: *людина під ковдрою, стіл під скатертиною* і под.

Прийменники **над** і **під** можуть указувати на різницю в розмірі траєктора й орієнтира. Часто ці прийменники вживають при відношеннях, у яких траєктор знаходиться поряд з орієнтиром, їхні нижні частини/поверхні знаходяться на одному рівні вертикальної осі, а верхні межі – на різних:

(13) Карл-Йозеф сказав і підвівся **над столом**.

(14) **Під горбом**, на якому наша хата і сад, була залізнична колія.

За цією ж схемою часто прийменник **під** уживають разом із назвою міста, яке виступає орієнтиром, а простір, менші поселення чи події, які відбуваються в межах цього простору, – траєктором (15). Це зумовлено тим, що більші міста переважно утворені з високих будинків і візуально вивищуються над навколишнім

простором. Також вживання прийменника *під* у таких випадках може бути зумовлено давнім звичаєм будувати міста на пагорбах чи подібних географічних підвищеннях із метою створення додаткового захисту для міста від нападників.

(15) *Він залишився живим у бою під Яссами.*

Це значення прийменника *під* є також асиметричним відносно семантики прийменника *над*.

Уживання прийменника *під* разом із орієнтиром, який позначає предмет, що слугує певною перешкодою і є вищим, ніж траєктор (*стояти під дверима, під брамою, під будинком, під стіною, чекати під вікнами*) утворює додаткове значення неможливості подальшої запланованої дії, наприклад, як у (16) – неможливість увійти, *люди* вимушені чекати певний час, коли запланована дія стане можливою.

(16) *Люди приходили під склепи ще перед шостою.*

Так само, як і контакт між траєктором і орієнтиром, є необов'язковим розміщення всього траєктора над/під орієнтиром. Випадки (17), (18) засвідчують, що лише частину траєктора може бути розташовано безпосередньо *над* орієнтиром. А у випадку (19), навпаки, частина орієнтира розташована над траєктором.

(17) *Ще він побачив навколо себе голови – ціле товариство згромадилося над шахівницею, збуджено обговорюючи становище.*

(18) *Карл-Йозеф обережно відклав убік свого меча і першим схилився над заюшеним Пеною.*

(19) *Небіжка часто приходила до нас, вони з дзядзем сиділи вечорами на лавці під сливками.*

2. Тіло людини.

Прототипно тіло людини займає вертикальне положення, і тому вказівку на розташування певних частин тіла відносно інших вербалізують з огляду на цей факт, навіть якщо людина лежить або перебуває в іншому положенні (20). У випадку (21) представлено незвичайне положення тіла людини, причому на цьому зацентровано увагу штучним відчуженням частини тіла (*ніг*) і вказівкою на їхнє незвичне розташування.

(20) *Кажуть, ніби о п'ятій тридцять чотири ранку Ева-Марія ледь торкнула губами його все ще не відбілений від карпатської засмаги виюмок під «адамовим яблуком», і це було востаннє.*

(21) *Пена таки загримів на крижі, високо над собою побачивши власні задерті ноги.*

3. Опали.

Вертикальна вісь порівняно з іншими вісями членування простору має суттєву відмінність: вона однозначно визначається гравітаційним полем [6, с. 6]. Усе, що рухається зверху вниз: дощ, сніг, вода з іншого джерела (душ і под.), промені сонця – може перебувати з іншими об'єктами у відношеннях, які профілюють прийменники **над** і **під**, як наприклад у (22) і (23).

(22) *Аж тепер зрозуміла, що бігла під дощем простоволоса.*

(23) *За вікном у мене то сонцем, то зливою мерехтить над печерськими горбами липнева гроза.*

4. Текст.

Текст, як і лист паперу, є двовимірним, тобто має горизонтальну і вертикальну осі. У зв'язку з цим і особливостями письма більшості мов, текст зазвичай починають писати згори сторінки і продовжують наносити літери, поступово рухаючись донизу. Таким чином, заголовок конвенціонально розміщують **над** текстом, а підпис – **під** текстом, наприклад (24).

(24) *Артур Пена й собі підписався під якимось крикливим листом протесту.*

ЧАСОВІ ВІДНОШЕННЯ

Прийменники **над** і **під** найрідше виражають часові відношення, оскільки час концептуалізується як лінійний вимір і схематизується відповідно до горизонтальної осі. Але деколи все ж таки можемо спостерігати вживання цих прийменників у часових значеннях, хоча їх вживання не є послідовним: синонімічними є вживання цих прийменників у парах речень (25) і (26), (27) і (28).

(25) *Вийшли над вечір з пансіонату прогулятися...*

(26) *Під вечір над нами почав літати військовий вертоліт.*

(27) *Над ранок навіть засумнівався, чи справді так уже мені вдалося виграти той двобій з молоденькими польськими священиками.*

(28) *Під ранок помер пацієнт у сусідній палаті.*

Можна припустити, що вживання прийменника **під** у сполученні з іменником *кінець* на позначення завершення дії або періоду (29), (30) розвинулося у зв'язку з веденням хронологічних записів, і кінець певного періоду асоціюється з кінцем певного тексту про цей період. Але це лише наша гіпотеза, яка вимагає детальної верифікації.

(29) *Під кінець дев'яностих* Україна потрапила відразу до кількох чорних списків, проваджених надміру безсторонніми спостерігачами з усіляких міжнародних структур.

(30) *Під кінець* навіть почав було тішитися таким багатством репертуару.

Розуміння часу як додаткового виміру, який накладається на первинні системи виміру дійсності (просторові) як додатковий прошарок, зумовило вживання прийменника *під* у поєднанні з іменником *час*, який утворює словосполучення з неузгодженим означенням (31). Зараз, завдяки частотному вживанню, це поєднання набуло статусу складеного прийменника.

(31) *Під час відряджень ми звикли до кофеїнових драже.*

АБСТРАКТНІ ВІДНОШЕННЯ

1. Супровід.

До цього типу відношень вважаємо за можливе віднести вказівку на явища, які є супровідними для основної події, наприклад (32), (33), (34). Найчастіше у таких випадках орієнтирами є звукові явища: *під шум води, під музику, під коментарі і под.*

(32) *О, це високе мистецтво богинь, що виходять на берег, вивільнюючись із піни морської під звуки небесних флейт!*

(33) *Раптом двері розчинились і під крики черги в кабінет ввірвалась розпашіла дебела молодиця з чорним поліетиленовим мішечком.*

(34) *Пізньої ночі, під снігову заметіль, у приміщення школи олімпійського резерву вривається цілий десант.*

Суперсегментні фонетичні одиниці також є супровідними для мовленнєвого потоку:

(35) *Артур зосередився на назвах окремих деталей вдяганки, але в голові крутилися тільки «плахта» і «спідниця» з наголосом над «і».*

2. Форма.

Орієнтир позначає певну форму, яку надано явищу, це може бути визначальна ознака, назва, ім'я, число (номер), знак або ін. (36), (37).

(36) *Під людяністю я розумію здатність несподівано відкриватися, бачити навіть у незнайомому когось найближчого.*

(37) *...і замовив йому альбом карпатських ландшафтів під умовною назвою «Батьківщина мазохізму».*

Так само й значення подібності до чогось, підробки чогось профілює прийменник *під* (38), (39). Видається, що це зумовлено

первинною технологією виготовлення копії: оригінал накладали на заготовку і відбивали контур оригіналу. Таким чином, копія під час виготовлення прототипно має розміщуватися під оригіналом.

(38) *Екраном велетенського і плаского «Телефункена» миготіли чорно-білі, переважно **під брунатну сенію**, кадри...*

(39) *...і завжди пам'ятав, що своєю шляхетністю і людською порядністю завдячував їй, своїй законспірованій **під комсомолку** дворянці.*

3. Ієрархія.

Відношення влади, впливу, рівня, становища концептуалізуються в термінах вертикальної осі. Відповідно, такі відношення профілюють обидва прийменники, з тією різницею, що у сполученнях з **над** орієнтир є НИЖЧИМ (за статусом) від траєктора (40), (41), а у сполученнях з **під** – ВИЩИМ (42), (43) (пор. зі структурними метафорами для **up** і **down** у [5, с. 38]).

(40) *Його панування **над інтернатом** і світом тривало б ще не один рік...*

(41) *І я втрачаю контроль **над собою**, майже божеволію.*

(42) *Але цілком не виключено, що свою першу українську подорож Карл-Йозеф здійснив **під впливом** родинного міту про прадіда.*

(43) *Нас затримали і **під конвоєм** повели до відділка.*

Явище загрози і відношення між об'єктом і суб'єктом за умови присутності загрози також може бути профільовано прийменниками **над** і **під**:

(44) *Тож поки дівчина розповідала про навислу **над нею перспективу** неотримання заліку з таксонометрії, він устиг роздивитись уважно, де і що тут знаходиться...*

(45) *Провінція знаходиться на шляху до спорожніння, а молодь залишається тут тільки **під страхом** смертної кари.*

4. Ментальні дії.

Досить поширеними є абстрактні відношення, які вказують на ментальні дії людини. Цей тип відношень властивий лише прийменнику **над**. Орієнтиром може виступати ментальне поняття, як у (46) або конкретний об'єкт, як у (47). Ці відношення розвинулися за аналогією до способів опису фізичної роботи (48), заснованих на метонімії: виготовляючи якийсь предмет, людина нахиляється над ним.

(46) *Тож Ярчик Вошебник, безумовно, мав рацію, коли замислився **над проблемою** головного героя.*

(47) *Коли вона носила дитину, Корій провів над нею певний ритуал.*

(48) *Деякі з людей зосереджено скніли над вирізьблюванням усіляких вигадливо-райських узорів...*

5. Мета.

Відношення мети також є несиметричними в цій опозиції і властиві тільки прийменнику *під*. Після виконання певної дії на тому місці, яке є траєктором, знаходиться орієнтир (49).

(49) *Вона й взяла під дачу шість соток глевкого суглинку на горбах за містом.*

6. Кількісні відношення.

Кількісні відношення властиві обом прийменникам, оскільки відношення міри структуровано в термінах вертикальної осі: ПЕРЕВИЩЕННЯ МІРИ, ДОСЯГАТИ ПОТРІБНОЇ КІЛЬКОСТІ чи НЕ ДОСЯГАТИ ЇЇ, ВИЩЕ/НИЖЧЕ МЕЖІ.

(50) *Він над усе полюбив час від часу занурюватися в незліченні гірські потоки і зосереджено лежати в них.*

(51) *У цей момент до неї підійшов незнайомий чоловік зростом під два метри.*

Отже, для прийменників *над* і *під* в українській мові характерна складна й розгалужена мережа значень, що розвивається за рахунок здатності прийменників уживатися зі словами різного смислового навантаження. Так, первинне просторове значення локалізації стає актуальним не тільки для відношень між фізичними об'єктами, розташованими певним чином у просторі, а й, певною мірою, для часових, кількісних, процесуальних і ментальних концептів, які задіюються відповідними контекстуальними елементами у прийменникових конструкціях на сучасному етапі розвитку мови. Дійсно, прийменник *над* як «позитивний» елемент опозиції має менш розгалужену систему значень, на противагу значно ширшій семантичній мережі прийменника *під*.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Вихованець І. Р.** Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 288 с.
2. **Всеволодова М.** Предлоги в синхронии и диахронии: морфология и синтаксис. Первые результаты межнационального проекта / М. Всеволодова // Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту: зб. наук. праць, присвячений ювілею А. П. Загнітка. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 173–180.

3. **Загнітко А.** Українські прийменники: інвентар і структура / А. Загнітко, І. Данилюк, Г. Ситар // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць / уклад.: А. Загнітко та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – Вип. 12. – С. 41–47.
4. **Словник** українських прийменників. Сучасна українська мова / [А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна]. – Донецьк: БАО, 2007. – 416 с.
5. **Лакофф Дж.** Метафори, которими мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
6. **Мазурова Ю. В.** Типология средств выражения пространственной локализации (вертикальная ось) / Ю. В. Мазурова: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук. – М., 2007. – 32 с.
7. **Словник** української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 5. – 840 с.
8. **Словник** української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 6. – 832 с.
9. **Ужченко В. Д.** Східноукраїнська фразеологія / В. Д. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 362 с.
10. **Brugman С.** The Story of Over: Polysemy, Semantics and the Structure of the Lexicon / С. Brugman. – New York: Garland, 1988. – 115 p.
11. **Evans V.** Applying Cognitive Linguistics to Pedagogical Grammar: The English Prepositions of Verticality [Електронний ресурс] / V. Evans, A. Tyler. – 50 p. – Режим доступу: <http://www.vyvevans.net/>
12. **Herskovits А.** Language and Spatial Cognition: Interdisciplinary Study / А. Herskovits. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 208 p.
13. **Langacker R.** Grammar and Conceptualization / R. Langacker. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2000. – 427 p.
14. **Martinek S.** Opozycja swój / obcy w świadomości współczesnych rodzimych użytkowników języka i kultury ukraińskiej / S. Martinek // Etnoligwistyka. – № 20. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2008. – S. 281–296.
15. **Tyler А.** The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning, and Cognition / А. Tyler, V. Evans. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 268 p.

Надійшла до редколегії 17.12.2012

РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ У ХУДОЖНЬОМУ ДІАЛОЗІ

Досліджуються основні функціональні особливості розмовного мовлення, увагу зосереджено на специфічних особливостях усного й художнього діалогу.

Ключові слова: розмовне мовлення, усний діалог, художній діалог.

Исследуются основные функциональные особенности разговорной речи, внимание сконцентрировано на специфических особенностях устного и художественного диалога.

Ключевые слова: разговорная речь, устный диалог, художественный диалог.

In the article the basic functional features of colloquial communication and the specific features of oral and artistic dialogue are analyzed.

Keywords: colloquial speech, verbal dialog, artistic dialog.

Художні діалоги – це найбільш традиційний об'єкт аналізу лінгвістів протягом ХХ століття. Діалогічна частина художнього твору, діалог однозначно виокремлюється із суцільного тексту завдяки обов'язковому пунктуаційно-графічному виділенню. Його головна функція полягає у відображенні безпосереднього спілкування людей, що населяють художній світ, – персонажів. Природно в зв'язку з цим, що діалог у прозі та драмі є аналогом усного розмовного мовлення і значною мірою підпорядковується законам розвитку останнього [9, с. 157].

У 70-ті роки ХХ століття розмовне мовлення стало предметом зацікавленості великої кількості лінгвістів. Проблема розмовного мовлення глибоко досліджувалася в російській лінгвістиці (О. А. Земська, О. Б. Сиротиніна, Г. Г. Інфантова, О. А. Лаптева та ін.). В україністиці цьому питанню не приділено достатньої уваги, крім як у праці П. С. Дудика «Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення (Просте речення)» (1973), тому на сьогодні ця проблема є актуальною й потребує поглибленого вивчення.

Мета статті полягає в з'ясуванні основних ознак прояву розмовності у художньому діалозі.

Мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) визначити етапи становлення поглядів лінгвістів на проблему розмовного мовлення та на його функціональні особливості; 2) схарактеризувати основні ознаки усного й художнього діалогу; 3) окреслити межі подальшого дослідження.

На першому етапі вивчення розмовного мовлення лінгвісти розглядали його як один із функціональних стилів літературного мовлення (В. В. Виноградов, П. С. Дудик та ін.). Академік В. В. Виноградов, досліджуючи функціональні стилі мовлення, виділяє побутово-розмовний стиль. Унаслідок цього розмовне мовлення він вважає проявом саме цього стилю мовлення [2].

Отже, усність розмовного мовлення не є визначальним чинником, оскільки розглядається й писемна форма цього стилю.

Для розмовного мовлення характерною є низка взаємних реакцій двох комунікантів, реакцій спонтанних, які визначаються ситуацією спілкування або висловлюваннями співрозмовника.

Професор О. А. Земська вважає розмовне мовлення особливою системою, що включає в себе специфічний набір одиниць та специфічні закони їхнього функціонування [12, с. 23]. Мовознавець визначає розмовне мовлення як невимушене спонтанне мовлення носіїв літературного мовлення, яке виявляється у наступних екстралінгвістичних умовах: 1) відсутність офіційних відносин між мовцями; 2) відсутність установки на повідомлення, яке має офіційний характер; 3) відсутність умов ситуації, яка перешкоджає невимушеному спілкуванню [5, с. 69].

Інша дослідниця О. Б. Сиротиніна визначає розмовне мовлення як мовлення в умовах безпосереднього, персонального, головним чином, неофіційного спілкування або (що є тим самим) як усну форму спонтанного діалогічного мовлення [13, с. 33]. На її думку, розмовне мовлення відрізняється від просторіч, діалектів, ненормативної лексики тим, що в його норми не включено вузько територіальну, жаргонну та просторічну лексику, але й тим, що вона має свої моделі синтаксичних та інтонаційних конструкцій та свій розподіл граматичних класів слів [13, с. 33]. Лінгвіст також вважає, що для розмовного мовлення обов'язковими є неофіційність і тематична обмеженість, тобто побутове спілкування, з чим ми також погоджуємося.

Проаналізувавши погляди О. Б. Сиротиніної та О. А. Земської, можна засвідчити, що обидва вчених схиляються до думки про те,

що для розмовного мовлення характерним є неофіційність цього виду комунікації, спонтанність, невимушеність та усна форма комунікативного процесу. Розмовне мовлення передбачає діалогічність комунікативного процесу, спонтанність та можливість передачі інформації між мовцями вербальними та невербальними (міміка, жест, поза тощо) засобами комунікації.

Характеризуючи розмовне мовлення, А. Я. Сквишдло зазначає, що воно є функціонально-стилістичним різновидом літературного мовлення, який використовується в умовах невимушеного, неофіційного, частіше діалогічного побутового спілкування [14, с. 48]. Дослідниця виділяє найбільш характерні особливості розмовного мовлення: 1) опора на позамовну ситуацію; 2) високий ступінь активності паралінгвістичних моментів; 3) переважне функціонування в усній діалогічній формі; 4) спонтанність, непередбачуваність; 5) неофіційна сфера використання в буденному житті комунікантів; 6) необмежене коло носіїв, конкретність адресата; 7) безпосередність, контактність спілкування; 8) підвищена емоційність та яскраво виражена суб'єктивна забарвленість [Там само].

Як зазначалося вище, розмовне мовлення, крім усної, має ще й писемну форму, до якої особливо схиляється П. С. Дудик. Професор зазначає, що перш ніж дати визначення поняттю *розмовне мовлення*, потрібно дати належну характеристику таким поняттям, як *усна мова* і *розмовна мова*. Нерівнозначність цих двох термінів цілком безперечна: «перше поняття, тобто усне мовлення, охоплює розмовні й книжні елементи, друге, тобто розмовне мовлення, – існує як в усній, так і в писемній формі» [4, с. 30]. На думку вченого, «тільки усному мовленню притаманні всі ознаки «розмовності», особливо ритміко-інтонаційні, а також жест і міміка. Інтонаційними засобами виражаються як граматичні, так і емоційні сторони вислову. Усномовність є, отже, найбільш натуральною формою буття і вияву розмовної мови» [4, с. 30–31].

Розмовне мовлення в деяких лінгвістичних працях тлумачиться не як функціональний стиль, а як засіб побутового спілкування [3]. Зокрема зазначається, що побутове діалогічне мовлення є найтиповішою реалізацією розмовного мовлення [16, с. 4].

Зарубіжні лінгвісти О. А. Земська, К. Кожевникова, О. Б. Сиротиніна підтримали тезу Л. В. Щерби про те, що розмовне мовлення має переважно діалогічний характер, тобто розмовне

мовлення – це і є діалогічне мовлення, а монологічного розмовного мовлення не існує взагалі. З цим не можна погодитися, тому що межа між діалогом і монологом дуже прозора, і в процесі комунікативного акту монолог може перейти в діалог і навпаки (нам відомі змішані варіанти). У результаті того, що розмовне мовлення втілюється переважно в діалозі, виявлено багато закономірностей, які торкаються специфіки розмовного мовлення, то їх можна віднести до розмовного діалогу. До розмовних діалогів відносять також мовні твори мовців, які виникають у повсякденному житті, як правило, у неофіційній обстановці.

Розмовне мовлення найактивніше реалізується в діалогічних текстах художньої літератури.

Проблема діалогізації в художньому тексті пов'язана із зіставленням художнього діалогу з діалогом усного розмовного мовлення. Багато лінгвістів звертали увагу на певні відмінності між розмовними й художніми діалогами (Т. М. Колокольцева, В. І. Лагутін, О. Б. Сиротиніна та ін.). Наприклад, Т. М. Колокольцева подала таку порівняльну класифікацію розмовним і художнім діалогам: 1) усний розмовний діалог є втіленням розмовного стилю, а художній є реалізацією художнього стилю. Розмовні діалоги, головним чином, існують в усній, а художні – у писемній формі; 2) усні розмовні діалоги є первинними й найбільш природними виявами діалогічного мовлення, оскільки пов'язані із канонічною ситуацією спілкування, а художні діалоги мають вторинний змодельований характер, оскільки породжуються неканонічною ситуацією спілкування; 3) розмовні діалоги є одномірними, тобто діалог будується вздовж лінії адресант – адресат, художні ж діалоги є багатомірними, тобто будуються за декількома лініями: персонаж – персонаж, автор – персонаж, автор – читач та ін.; 4) наявність естетичної функції для усних розмовних діалогів є другорядним чинником, проте для художніх діалогів – це обов'язковий фактор. Кожний мовний елемент у художньому діалозі підпорядковано авторському задуму; 5) можливість використання в розмовному діалозі необмеженої кількості розмовних елементів, тоді як у художньому діалозі ця можливість обмежена [8, с. 177–178].

Академік Н. Ю. Шведова зазначає, що писемне мовлення – це завжди оброблена й обміркована фіксація мови з метою подальшого відтворення написаного. Розмовне мовлення, продовжує

далі дослідниця, – це саме виголошуване мовлення, безпосередньо звернене до слухача або слухачів, яке не піддається попередній обробці й не розраховане на фіксацію. І далі професор зауважує, що якщо в писемному мовленні обов'язково наявний момент «добору» форм виразу, то в розмовному мовленні такого добору немає. Це визначальне розмежування між писемним та розмовним мовленням [15, с. 3].

Опозиції художнього й усного діалогу виділяє В. І. Лагутін: 1) усний/писемний характер комунікації; 2) спонтанність/підготовленість; 3) малий рівень продуманості вираження своїх думок/високий рівень продуманості щодо вираження своїх думок; 4) велика кількість використання паралінгвістичних засобів/мала кількість використання невербальних засобів комунікації [10, с. 19].

Чотири відмінні ознаки виокремлює в художньому діалозі Р. О. Будагов: 1) художній діалог має певну тривалість, яка не характерна для розмовного діалогу; 2) художній діалог заздалегідь продумується його творцем, чого немає у спонтанному природному мовленні; 3) художній діалог розвиває дію, усі його елементи тісно пов'язані і взаємопов'язані, що не є обов'язковим для розмовного діалогу; 4) діалог у художньому тексті підпорядковується правилам ритму й темпу, поза яким не існує художнього тексту [1, с. 212].

У художньому діалозі завжди наявні дві комунікативні особливості: 1) комунікація дійових осіб між собою; 2) комунікація автора з читачем, але вони проявляються по-різному: одна може домінувати над іншою.

Але, крім певних відмінностей, існують ознаки, які зближують уснорозмовний і художній діалог: 1) спільні риси у складі лексичних засобів; 2) у синтаксичній побудові (неповнота висловлювань, еліптичність, різноманітні номінації, засоби емоційно-експресивних реакцій) тощо.

Реалістичність художніх діалогів створює їхня приналежність до ситуації, у якій вони відбуваються (опис обставин, ситуацій та подій, які відбуваються на той час). Відображення звукових особливостей передає інтонація. Усі письменники прагнуть створити ілюзію достовірності, природності за допомогою використання широкого спектру мовних засобів із підсилювальною експресією, засобів не зовсім стандартних, особливо в галузі лексики, фразеології тощо. Тому особне місце в художніх діалогах відводиться

чиннику відтворення (опис ситуації, у якій відбувається розмова, розмовна тональність, експресивно-забарвлена лексика, негативно-оцінна лексика, фразеологія, синтаксичне оформлення реплік-висловлювань мовців тощо) та чиннику передачі характеру, образу персонажа (правильна передача рис характеру, настроїв, вдача тощо) [7]. Це створює ілюзію реального діалогу і допомагає краще зрозуміти художній діалогічний текст.

Отже, художній діалог – це оброблена, стилізована форма розмовного мовлення. У художньому діалозі неможливо цілком точно відтворити інтонаційні особливості розмовного мовлення, міміку, жести, хоча авторські ремарки певною мірою це компенсують. Не підлягає сумніву і той факт, що реалістичні побутові діалоги в оповідних текстах формуються за зразками спонтанного мовлення, у них із різним ступенем концентрації відтворюються факти живого спілкування. Розмовне мовлення в художньому діалозі є лише його імітацією, обробленою за певними законами літературної творчості. Але розмовне мовлення мовців може бути досить точно відтворене в художньому діалозі. При відтворенні розмовного діалогічного мовлення в художній літературі роль ситуації відіграє авторський коментар, тобто ремарки, а мовностилістичні особливості діалогічного мовлення відповідають індивідуальному стилю письменника й естетичним нормам мовленнєвого жанру. Художній діалог будується за такими ж принципами, що й усномовний, але зазнає художньо-естетичних трансформацій.

У подальшому дослідженні варто було би звернути увагу на основні засоби передачі розмовного мовлення мовців у художньому діалозі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Будагов Р. А.** Писатели о языке и язык писателей / Р. А. Будагов. – М.: Добросвет, 1984. – 366 с.
2. **Виноградов В. В.** Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.
3. **Гвоздев А. Н.** Очерки по стилистике русского языка / А. Н. Гвоздев. – [3-е изд.]. – М.: Просвещение, 1965. – 408 с.
4. **Дудик П. С.** Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення (просте речення) / П. С. Дудик. – К.: Наук. думка, 1973. – 288 с.

5. **Земская Е. А.** Русская разговорная речь / Е. А. Земская // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5 – С. 69–80.
6. **Инфантова Г. Г.** Очерки по синтаксису современной русской разговорной речи / Г. Г. Инфантова. – Ростов н/Д: Ростовский н/Д гос. пед. ин-т, 1973. – 486 с.
7. **Кожевникова К.** Спонтанная устная речь в эпической прозе (на материале современной русской художественной литературы) / К. Кожевникова. – Прага, 1970. – 169 с.
8. **Колокольцева Т. Н.** Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т. Н. Колокольцева. – Волгоград: Изд-во Волгоградского гос. ун-та, 2001. – 260 с.
9. **Кухаренко В. А.** Інтерпретація тексту: навч. посіб. / В. А. Кухаренко. – Вінниця: Нова Книга, 2004. – 272 с.
10. **Лагутин В. И.** Проблемы анализа художественного диалога (к прагмалингвистической теории драмы) / В. И. Лагутин; [отв. ред. В. И. Банару]. – Кишинёв: Штиинца, 1991. – 94 с.
11. **Лаптева О. А.** Русский разговорный синтаксис / О. А. Лаптева. – М.: Наука, 1976. – 399 с.
12. **Русская** разговорная речь / [отв. ред. Е. А. Земская]. – М.: Наука, 1973. – 487 с.
13. **Сиротинина О. Б.** Современная разговорная речь и её особенности: учеб. пособ. / О. Б. Сиротинина. – М.: Просвещение, 1974. – 144 с.
14. **Скшидло А. Я.** Синонимия диалогической речи / А. Я. Скшидло. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1987. – 196 с.
15. **Шведова Н. Ю.** Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 377 с.
16. **Шульжук Н. В.** Структура складного речення у діалогічному мовленні (на матеріалі художніх творів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. В. Шульжук. – К., 1999. – 16 с.

Надійшла до редколегії 15.12.2012

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 811.161.2'367.4

О. І. Білоусова

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ В МОВІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Розглянуто різні структурні моделі термінологічних словосполучень, характерні для мови законодавства, досліджено прості і складні словосполучення в структурі мови закону, а також здійснено класифікацію словосполучень за морфологічним вираженням компонентів.

Ключові слова: термін, словосполучення, законодавчі акти, термінологічні словосполучення.

Рассматриваются разные структурные модели терминологических словосочетаний, характерные для языка законодательства, исследуются простые и сложные словосочетания в структуре языка закона, а также осуществляется классификация словосочетаний по морфологическому выражению компонентов.

Ключевые слова: термин, словосочетание, законодательные акты, терминологические словосочетания.

The different structural models of terminological word-combinations, which characterize the language of legislation are examined in the article. Simple and difficult word-combinations are investigated in the structure of language of law, classification of word-combinations by morphological expression of components was made.

Keywords: term, phrase, legislation, terminological phrases.

Мова нормативно-правових актів лаконічна й чітка, тому в текстах кодексів та Конституції України широко вживаними є *термінологічні* словосполучення. Не випадково Т. Яцюк висловлює припущення, що більшість понять юридичних наук... виражається словосполученнями [6, с. 31].

Як відомо, термін – це слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття певної галузі науки, культури, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя. Для термінів характерна семантична конкретність та однозначність. «Змістова точність мови документів – одна з головних умов, що забезпечує практичну

© Білоусова О. І., 2012

і правову цінність ділового тексту. Недбало дібраний термін спотворює зміст статті кодексу, створює можливості для подвійного тлумачення закону, ускладнюючи його сприйняття», – уважає А. Токарська [5, с. 24]. А Н. Артикуца в статті «Термінологічно-правовий фонд української мови: проблеми методології дослідження» наголошує, що «юридичний термін (слово або словосполучення), обраний для кодифікації у законодавстві та нормативних фахових словниках, повинен якнайточніше передавати правове поняття, мати точний і чітко визначений зміст, бути однозначним у межах терміносистеми, характеризуватися стилістичною нейтральністю, відповідати структурно-семантичним і словотвірним особливостям української мови» [1, с. 165].

Терміни-словосполучення, що виражають правові поняття, є предметом дискусій щодо їхньої належності до стійких словосполучень термінологічного характеру, складених фразеологічних термінів тощо. За твердженням В. Виноградова, терміни-словосполучення – це окрема група в системі фразеології [2, с. 27].

Характерною особливістю термінологічного словосполучення є його відтворюваність у професійній сфері для вираження конкретного поняття, що пов'язано зі стійкістю його структури. Природа стійкості словосполучення термінологічного характеру, на нашу думку, відрізняється від стійкості фразеологізму, оскільки в останньому цей зв'язок породжується семантичними закономірностями мови, а стійкість складного терміна зумовлюється особливостями понятійного апарату відповідної галузі. Тому, на думку А. Полешко, термінологічне словосполучення, що «позначає певне професійне поняття, є стійким лише у межах даної понятійної системи» [4, с. 81]. Таким чином, поза межами професійного вживання такі словосполучення можуть втрачати стійкість і не сприйматися як цілісна мовна одиниця.

Дослідження термінології різних галузей науки останнім часом активізувалося, однак синтаксична структура словосполучень термінологічного характеру вивчена недостатньо. Доцент Н. Ктитарова вважає, що поява термінологічних словосполучень пов'язана із синтаксичним способом творення термінів, сутність якого полягає в об'єднанні у смислового та граматичному відношенні двох або більше слів, що становлять складне позначення явища або предмета [3, с. 55].

За нашими спостереженнями, мова законодавства відзначається вживанням різноманітних структурних моделей термінологічних словосполучень, утворених синтаксичним способом.

1. Серед терміносполучень вищий рівень продуктивності демонструють субстантивні словосполучення із залежним компонентом – прикметником, що виділяється атрибутивним типом смислових відношень. Їх можна позначити як словосполучення прикметник + іменник: *правова держава, кримінальне покарання, депутатська недоторканність, унітарна держава, адміністративний позов, фізична особа, юридична особа, малолітня особа, правоохоронні органи, нормативно-правовий акт, кримінальна справа, правовий захист, унітарна держава, примусові заходи* та ін., наприклад: **Моральна шкода** відшкодовується незалежно від вини органу державної влади (ЦивК України, ст. 1167); **Позовна заява** підписується позивачем або його представником із зазначенням дати її підписання (КАС України, ст. 106).

Термінологічне словосполучення може формувати як термінологічна лексика, так і загальноновживані слова. Термінами є компоненти таких словосполучень: *позовне повноваження, позовна давність, шлюбний договір, аварійний сертифікат, ощадний сертифікат, нелегальна міграція, митні збори, майнові санкції, ліквідаційна комісія, командитне товариство* та ін., наприклад: **Адміністративний позов** подається до адміністративного суду... (КАС України, ст. 105); *У справах позовного провадження особами, які беруть участь у справі, є сторони, треті особи* (ЦПК України, ст. 26). Структуру термінів можуть становити загальноновживані компоненти, що в кодифікованих текстах уживаються з певним фіксованим значенням. Функціонування таких термінологічних словосполучень є досить обмеженим у законодавчих актах, проте все ж зафіксовано кілька ілюстрацій: «... **одноразова допомога на самого працівника і на кожного члена сім'ї, який переїжджає ...**» (КЗпП України, ст. 120).

Особливого поширення набувають словосполучення цієї структури, одним із компонентів якого є слово із загальноновживаним нейтральним значенням *особа*, що в поєднанні з відповідним прикметником стає терміном, наприклад: *При здійсненні окремих цивільних прав **фізична особа** відповідно до закону може використовувати псевдонім* (ЦивК України, ст. 28); **Юридична особа**

вважається створеною з дня її державної реєстрації (ЦивК України, ст. 80); *Поширювачем інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків ...* (ЦивК України, ст. 275); *Якщо опікун помер або у нього відсутнє майно, достатнє для відшкодування шкоди, а сама недієздатна особа має таке майно ...* (ЦивК України, ст. 1184). За аналогією до попередньої моделі термінологізується сполучення порядкового числівника *третьої* з компонентом *особа*, наприклад: *... крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження* (ЦивК України, ст. 92).

Уживаються також складні субстантивні-ад'єктивні трикомпонентні конструкції із стрижневим словом-іменником та залежними від нього прикметниками, наприклад: *У відповідності з законодавством обмежену матеріальну відповідальність несуть ...* (КЗпП України, ст. 133).

2. Серед субстантивних термінологічних словосполучень виділяються конструкції, поєднані зв'язком керування. Таким чином, продуктивну модель становить така: віддієслівний іменник у Н. в. + іменник у Р. в. на зразок *позбавлення волі, заподіяння шкоди, таємниця листування, листок неприцездатності, суб'єкт права, обов'язок держави, захист конкуренції, охорона здоров'я, втрата годувальника* та ін., наприклад: *Суверенітет України поширюється на всю її територію* (Конст. України, ст. 2); *... відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду ...* (СК України, ст. 19); *Розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно ...* (СК України, ст. 68).

Досить часто до складу словосполучення такої структурної моделі входять іменники-терміни: *профіцит бюджету, дефіцит бюджету, коефіцієнт вирівнювання, бюджетний розпис*, наприклад: *Якщо після відводу суддів неможливо розглянути справу в господарському суді, до підсудності якого відноситься справа ...* (ГПК України, ст. 17).

Головний компонент такого словосполучення може варіюватися: *обмеження/позбавлення волі*, а також ускладнюватися додатковими компонентами, що має суттєве значення, наприклад: *Основними покараннями є громадські роботи, виправні роботи, ...*

обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військово-службовців, позбавлення волі на певний строк ... (КК України, ст. 52); Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачене покарання у виді **позбавлення волі ... або довічного позбавлення волі** (КК України, ст. 12).

3. Значну групу субстантивних словосполучень становлять прийменниково-іменникові конструкції на зразок звернення до суду, доступ до інформації, притягнення до відповідальності, обов'язки перед суспільством, співучасть у злочині, пенсія по інвалідності, у яких головний компонент вимагає вживання відповідного іменника із прийменником, наприклад: **Готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності** (КК України, ст. 14); **Стягнення з особи, яка записана батьком, матір'ю, аліментів на дитину не є перешкодою для звернення до суду з позовом** (СК України, ст. 140).

Описані вище моделі терміносполучень, що функціонують у мові сучасного законодавства, кваліфікуються як прості, тобто словосполучення мінімального складу, що протиставляються складним термінологічним сполукам. Водночас результат аналізу мови законодавчих документів засвідчує вживання трикомпонентних утворень, що теж кваліфікуються як прості, оскільки вилучення жодного елемента з цих сполучень не є можливим, наприклад: **Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України** (Конст. України, ст. 72), **Збройні сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав** (Конст. України, ст. 17). Ці синтаксичні конструкції не відзначаються продуктивністю в досліджуваних текстах.

Як відомо, складним вважається словосполучення, що містить факультативні компоненти, які можуть бути вилучені з відповідної конструкції без її руйнування як синтаксичної одиниці певного типу. Варто при цьому звернути увагу на те, що термінологічні словосполучення відзначаються сталим характером структури, тобто унеможлиблюється вилучення тих чи тих компонентів. Проте складні словосполучення все ж виділені нами у фактичному матеріалі: часто в основі складного терміна лежить одне й більше простих словосполучень, як у наступних реченнях: ... *питання про*

його відвід вирішується президією Вищого господарського суду України в триденний строк з дня надходження заяви про відвід (ГПК України, ст. 20); Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років ... (ЦивК України, ст. 31). Багатошаровість складних термінологічних словосполучень необхідно враховувати під час аналізу мови законодавства, при виділенні їх у тексті. Такі словосполучення ще називають комбінованими, оскільки залежний компонент у них теж є по суті словосполученням, наприклад: ... громадяни, які ... в установленому порядку набули статусу суб'єкта підприємницької діяльності ... (ГПК України, ст. 1); Особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу ... (ЦПК України, ст. 12).

Помічено, що структуру складних словосполучень термінологічного характеру подекуди становлять власні назви, наприклад: До складу Вищої ради юстиції входять за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України (Конст. України, ст. 131); Нормативно-правові акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим та рішення Ради міністрів Автономної Республіки Крим не можуть суперечити Конституції ... (Конст. України, ст. 135).

Специфіку мови сучасного законодавчого тексту становлять також структури, у яких уживається ціла низка термінологічних словосполучень. Кожне окреме терміносполучення має конкретне фіксоване значення, наприклад: За економічною класифікацією видатки бюджету поділяються на **поточні видатки, капітальні видатки та кредитування за вирахуванням погашення**, склад яких визначається Міністром фінансів України (БК України, ст. 10).

Велика кількість термінологічних словосполучень різної структури містить у своєму складі компонент *право*: прикметник + *право*: міжнародне право, приватне право, конституційне право, виборче право та ін., наприклад: **Авторське право** не поширюється на ідеї, процеси, методи діяльності ... (ЦивК України, ст. 433), **Право власності та інші майнові права** суб'єкта господарювання захищаються у спосіб, зазначений у статті 20 цього Кодексу (ГК України, ст. 147).

Словосполучення-терміни можуть відповідати такій моделі: *право* + іменник у Р. в.: *право власності, право притулку, право голосу*, наприклад: **Право власності** на землю гарантується ... (Конст. України, ст. 14); **Право водокористування** на умовах оренди оформляється договором (ВК України, ст. 51). Залежний іменник у формі Р. в. нерідко поширюється факультативними компонентами, що вносять у зміст речення додаткову інформацію, тобто ускладнює просте термінологічне словосполучення, наприклад: **Право загального водокористування** може бути обмежено у порядку, визначеному статтею 47 цього Кодексу (ВК України, ст. 45). Варіант цієї структурної моделі може становити поєднання заданої моделі з іменником в Ор. в.: *Землеустрій передбачає ... підготовку документів, що посвідчують право власності або право користування землею* (ЗК України, ст. 184). Окремо можна виділити термінологічні словосполучення, у яких іменник *право* вживається у формі множини й поєднується з іменником у формі Р. в.: *права дитини, права жінок, права народів, права споживачів* та ін., наприклад: *Будь-які угоди сторін, що обмежують права пасажира, передбачені цією главою, є недійсними* (КТМ України, ст. 185); *Об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно* (СК України, ст. 61).

Термінологічні словосполучення з головним компонентом *право* можуть керувати відмінковою формою іменника з прийменником, тобто утворюватися за такою моделлю: *право на* + іменник: *право на утримання, право на свободу, право на освіту, право на страйк, право на майно, право на пенсію* та ін., наприклад: *Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею ...* (Конст. України, ст. 43); *Відповідно до Конституції України фізична особа має право на життя ...* (ЦивК України, ст. 270); *Працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня* (КЗпП України, ст. 2). Термінологічні словосполучення цього ряду більш ускладненої структурної організації, що дозволяє передати зміст правової норми точніше, охопити певні деталі, наприклад: **Право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом** (ЦивК України, ст. 50); **Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом** (Конст. України, ст. 43).

Потрібно наголосити на тому, що багатозначність одного із членів термінологічного словосполучення позбавляє його необхідної точності, стирає межі його спеціального значення, призводить до небажаного розширеного трактування терміна. Так, Т. Яцюк у статті «О точности словосочетаний в языке права» звертає увагу на не менш важливу проблему правильного вживання юридичних термінів. Автор переконаний, що для складних за структурою термінотворень характерним є пропущення одного з елементів [6, с. 31]. Таким шляхом утворюються термінологічні словосполучення на зразок *припинення шлюбу* (від сполучення *припинення існування шлюбу*), *припинення права* (від *припинення дії права*) та ін., наприклад: *У разі припинення шлюбу до досягнення фізичною особою повноліття набута нею повна цивільна дієздатність зберігається* (ЦивК України, ст. 34); *Якщо після припинення права на утримання виконання рішення суду про стягнення аліментів буде продовжуватися ...* (СК України, ст. 32). У словосполученнях такого типу значення пропущеного слова переходить у підтекст, при цьому семантична відповідність термінологічного утворення не порушується.

Отже, наявність термінологічної бази є невід'ємною особливістю мови тексту Основного Закону України та кодексів нашої держави. До термінологічних зараховуємо такі словосполучення, компоненти яких становлять єдине поняття й мають чітко сформульоване та зафіксоване значення. Проаналізовані синтаксичні конструкції термінологічного характеру відзначаються структурно-семантичним багатством у тексті мови законодавства. Найбільш поширеними є субстантивні словосполучення, побудовані за такими моделями: *прикметник + іменник*, *віддієслівний іменник у Н. в. + іменник у Р. в.*, *іменник + прийменник + іменник*. Характерною ознакою досліджуваних текстових масивів є активне вживання інфінітивних словосполук, тому вони стали об'єктом окремого опису нашого дослідження.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ВК України	Водний кодекс України
ГК Україн	Господарський кодекс України
ГПК України	Господарський процесуальний кодекс України
ЗК України	Земельний кодекс України

КАС України	Кодекс адміністративного судочинства України
КЗпП України	Кодекс законів про працю України
КК України	Кримінальний кодекс України
Конст. України	Конституція України
КТМ України	Кодекс торговельного мореплавства України
СК України	Сімейний кодекс України
ЦивК України	Цивільний кодекс України
ЦПК України	Цивільно-процесуальний кодекс України

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Артикуца Н. В.** Термінологічно-правовий фонд української мови: проблеми методології дослідження / Н. В. Артикуца // Система і структура східнослов'янських мов: міжкаф. зб. наук. праць / редкол.: Н. В. Артикуца та ін. – К.: Вид-во Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 1999. – С. 164–187.
2. **Виноградов В. В.** Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В. В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
3. **Ктитарова Н. К.** Словосполучення як один із способів термінологічної номінації / Н. К. Ктитарова // Дослідження з лексикології та граматики української мови: зб. наук. праць / за ред. проф. Д. Х. Баранника. – Дніпропетровськ: Пороги, 2007. – Вип. 5. – С. 55–60.
4. **Полешко А. С.** О природе терминированности словосочетаний (на материале юридической терминологии) / А. С. Полешко // Структурная и математическая лингвистика. – К.: Вища школа, 1978. – Вып. 6. – С. 80–86.
5. **Токарська А. С.** Культура фахового мовлення правника: навч. посіб. / А. С. Токарська, І. М. Кочан. – Львів: Світ, 2003. – 312 с.
6. **Яцюк Т.** О точности словосочетаний в языке права / Т. Яцюк // Советская юстиция. – 1991. – № 5. – С. 31.

Надійшла до редколегії 20.11.2012

ВИКОРИСТАННЯ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ ТЕРМІНІВ-СИНОНІМІВ У ПРОПОВІДЯХ

Виокремлено та проаналізовано різні типи церковно-релігійних термінів-синонімів у проповідях, компоненти яких мають відношення семантичної тотожності, семантичної близькості та стилістичні відмінності; окреслено особливості їхнього використання.

Ключові слова: функціонування, абсолютні синоніми, семантичні синоніми, стилістичні синоніми, церковно-релігійні терміни-синоніми, проповідь.

Выделены и проанализированы различные типы церковно-религиозных терминов-синонимов в проповедях, компоненты которых имеют отношение семантической тождественности, семантической близости, стилистического различия; очерчены особенности их использования.

Ключевые слова: функционирование, абсолютные синонимы, семантические синонимы, стилистические синонимы, церковно-религиозные термины-синонимы, проповедь.

The different types of church-religious terms-synonyms in sermons are distinguished and analyzed in the article, the components of which have relations of semantic identity, semantic propinquity and stylistic difference and the peculiarities of their functioning are described.

Keywords: functioning, absolute synonyms, semantic synonyms, stylistic synonyms, church-religious terms-synonyms, sermons.

За останні роки в українському мовознавстві проводиться багато досліджень синонімії в окремих терміносистемах, зокрема у музичній термінології, термінології цукрового виробництва, судово-медичної експертизи, медичній термінології, термінології загального землеробства, науково-технічній термінології, термінології органічної хімії, термінології будівництва та архітектури, юридичній термінології, термінології гірництва та ін. Синонімія в українській церковно-релігійній термінології не була предметом спеціального лінгвістичного вивчення, вона розглядалася лише при аналізі окремих тематичних груп. Так Н. Пуряєва, досліджуючи формування та розвиток богослужбової термінології, основним

типом синонімії вважає двомовні дублети: грецизм – церковно-слов'янiзм. Також лінгвіст зауважує, що українській церковно-релігійній термінології властива варіантність на всіх структурних рівнях: фонетичному, морфологічному, лексико-семантичному та синтаксичному і відповідно виділяє фонетичні, словотвірні, лексичні, синтаксичні варіанти термінів [6, с. 102]. Дослідник Ю. Осінчук, вивчаючи історію богослужбово-обрядової лексики української мови, виокремлює чотири види термінологічної синонімії: стилістична, дублетна, словотвірно-морфологічна, фонетично-правописна [4, с. 35–36], проте детально не розглядає жодного з них. Значно більше уваги вивченню синонімії в богословській термінології приділяє Г. Наконечна [3], виділяючи семантичні, стилістичні, понятійно-стилістичні, абсолютні, словотвірні, граматичні, фонетично-правописні терміни-синоніми. Однак відомі нам наукові студії не вичерпують проблемного поля навколо аналізу синонімії у церковно-релігійній термінології, зокрема особливої уваги заслуговує питання функціонування церковно-релігійних термінів-синонімів у релігійній літературі. У попередніх статтях ми розглядали проблему синонімії у досліджуваній терміносистемі, з'ясовуючи причини її появи, визначили типи термінологічних синонімів та охарактеризували функціонування термінів-синонімів у богослужбових книгах та літургіках. У рамки нашого дослідження попадає інший аспект, який залишається актуальним і на сьогодні: функціонування термінів-синонімів в усній сфері їх використання, тобто в проповідях.

Мета статті – проаналізувати функціонування церковно-релігійних термінів-синонімів у проповідях. Досягнення мети є можливим завдяки розв'язанню таких завдань: проаналізувати наявність різних видів церковно-релігійних термінів-синонімів у проповідях та окреслити особливості їхнього використання.

У структурі релігійного стилю важливе місце займає церковна проповідь. Проповідь – це промова релігійно-настановчого змісту, яка виголошується священнослужителями в храмі під час або після богослужіння [9, с. 289]. Вона є одним із джерел інформації та засобом навернення до віри в Господа. Однією з особливостей мови проповіді є функціонування в ній церковно-релігійної

термінології. Проте термінолексика, використана в церковній проповіді, є здебільшого загальновідомою і добре зрозумілою для звичайної людини, тому в проповідях активніше, ніж в будь-якій іншій релігійній літературі, використовується діалектна, розмовна лексика. Надмірне вживання великої кількості церковно-релігійних термінів, запозичених із грецької мови, до того ж без спеціального тлумачення, можливе лише тоді, коли виголошення проповіді призначене для досвідченої слухацької аудиторії. Переважно усна форма функціонування проповіді стала визначальним чинником, що зумовила специфіку лексичних засобів, притаманних проповіді. Важлива роль у проповідях відводиться термінам-синонімам (*правда – істина, Боголюдина – Суддя*). У церковній проповіді терміни-синоніми використовуються з різною метою. Здебільшого основною функцією синонімів є уточнення: коли проповідник використовує запозичені, малозрозумілі прихожанам терміни, то досить часто він подає ще й загальнозрозумілий синонім. Роль функції уточнення полягає в тому, щоб ту ж саму думку виразити по-різному, надати їй нового відтінку, що найкраще допомагає проповідникові проникнути в серця слухачів. Подача одного й того ж поняття іншими словами дозволяє уникнути повтору і одночасно дає можливість скористатися всіма засобами акцентації уваги на думці, що висловлюється, полегшення розуміння сказаного, закріплення інформації в пам'яті. Поширеним способом уживання термінів-синонімів є також заміщення, який допомагає уникнути тавтології. Академік Л. Булаховський зазначає, що заміщення необхідне «як засіб урізноманітнити мову» [1, с. 37]. На думку І. Голуб, стилістична функція заміщення потрібна, «коли необхідно уникнути повторення слів» [2, с. 50]. Досить часто у проповідях використовується прийом нанизування синонімів, який допомагає більш повно назвати характерні ознаки явищ, виразити певне ставлення до них, посилити експресивність мовлення. Це експресивно-стилістична (емотивна) функція синонімів, яка характеризується тим, що до логіко-предметного значення слова додається ще й емоційно-експресивне. Нанизування синонімів створює градацію й посилює значення певної ознаки, дії або стану.

У церковних проповідях активно функціонують терміни-дублети, або абсолютні синоніми, семантичні, стилістичні синоніми. Найчастіше знаходимо низку термінів із відношеннями семантичної тотожності. Одна з основних функцій абсолютних термінів-синонімів у тексті – заміна терміна з метою уникнення повторів. Терміни-дублети характеризуються семантичною ідентичністю та однаковою сполучуваністю, що уможливлює їх повну взаємозаміну на функціональному рівні. Простежимо це на прикладах.

Терміни-дублети *Євхаристія – Причастя* у проповідях повністю взаємозамінюються: *Закон же про св. Причастя – Пресвяту Євхаристію – подається в Каноні 708... (СМ, 327); <...> ми маємо ласку Божу приймати для освячення і спасіння наших душ живого Ісуса Христа у Пресвятій Тайні Євхаристії – у святому Причасті (К, 41); Людина, яка приймає Святе Причастя, уподібнюється до Христа, стає одуховленою людиною, образом і Божою іконою (С, 149); У Пресвятій Євхаристії Ісус Христос приносить себе в жертву за людські страждання (Лот, 85); До Святого Причастя треба приступати з вірою, з любов'ю і зі святим Божим страхом (Лот, 86).*

Те саме спостерігаємо і при функціонуванні абсолютних синонімів *Сповідь – Покаяння*: *Але Господь Бог дає можливість кожній людині врятуватися від вічної загибелі через «преображення» у Святій Сповіді і Святому Причасті, через радикальну зміну свого життя, через реалізацію твердої постанови виправити життя, зробленої на Святій Сповіді і через послух словом священика, сказаним на Тайні Покаяння: «Йди в мирі й більш не гріши!» (К, 61); Коли ж людина через тяжкий гріх втратить цю ласку, тоді вона може її знову отримати тільки через св. Тайну Покаяння, тобто св. Сповідь (СМ, 342); Свята Тайна Сповіді усуває з людини тягар обтяження, що лежить на сумлінні людини (С, 25).*

У проповідях активно функціонують терміни-дублети *цвинтар* та *кладовище*, що відрізняються лише за походженням: *Кожен цвинтар, кожен гріб, похорон і кожен гомін похоронних дзвонів пригадує нам правду, що колись і нам будуть дзвонити та що колись ми воскреснемо (Лот, 149); Святий Йосафат постом, бичуванням і молитвою босоніж на цвинтарі в хурделицю іде і молиться за святе з'єднання (С, 168); Відвідувач покинув кладовище у великій задумі (К, 24).*

Семантичні синоніми в текстах проповідей уживаються з метою семантичного добору слова з ряду можливих для виділення різноманітних відтінків для адекватного позначення поняття, а також для підсилення семантичної та емоційно-експресивної характеристики поняття. Семантичні терміни-синоніми служать засобом точного вираження думки в кожному конкретному випадку вживання терміна.

Для найменування Ісуса Христа у проповідях використовують семантичні синоніми *Ісус Христос* – *Син Божий* – *Суддя* – *Богочоловік* – *Спаситель*, що служать для підкреслення й виділення певної ознаки, риси, яка у значенні інших членів синонімічного ряду відсутня: *І саме від народження Ісуса Христа почалося наше нове літочислення* (К, 13); *До Євхаристійної гостини запрошує Спаситель усіх без винятку, та, на жаль, не всі виявляють бажання приступити до Господньої трапези відповідно до свого життя* (С, 148); *Божественний наш Суддя безмежно справедливий* (СМ, 89); <...> *Животворчий голос Сина Божого завжди лунає* (Л I, 8); *Яким покірним був Ісус Христос, Богочоловік* (Лот, 12). Аналізовані синоніми відрізняються змістовими відтінками: так насамперед функціонує його євангельське ім'я – *Ісус Христос*, а в основу терміна *Син Божий* покладено божественну природу Ісуса Христа. Синонім *Богочоловік* указує на людську та божественну природу Христа, а термін *Спаситель* – на його місію спасти всіх людей.

Активно функціонують у проповідях семантичні синоніми *церква* – *храм Божий*, наприклад: *Ви прийшли сюди, до цього Божого храму, з різних мотиваційних спонук* (С, 228); *Свята Церква, беручи до уваги нашу неміч, обмежила число обов'язкових свят* (С, 262); *Заходячи в Церкву – храм Божий, пам'ятайте, браття і сестри, що Ви прийшли до місця, де на троні – в кивоті – перебуває в Пресвятій Євхаристії сам Христос Цар, а тому найперше в Церкві віддайте поклін Христу Цареві* (К, 85). Варто зазначити, що ці синоніми, позначаючи одне і теж поняття, відрізняються деякими значеннями, зокрема термін *храм* є універсальною для усіх релігій і конфесій назвою місця, де проводиться богослужіння. Так, у Релігієзнавчому словнику [7, с. 368] зазначається, що «храм – узагальнене позначення сакральних будівель для

відправлення культу», а у Словнику української мови «храм – будівля, де відбуваються богослужіння, релігійні обряди» [8, т. 11, с. 132]. Термін *церква* використовується для позначення будівлі, у якій відбувається християнське богослужіння [8, т. 11, с. 202], а Н. Піддубна вказує, що ця термінолексема означає споруду, у якій відбуваються культові дієства християнства, особливо його православної гілки [5, с. 254].

Стилістичні синоніми протиставляються не за відмінностями в понятті, а за вживанням слова переважно в тому чи іншому функціональному стилі. Стилістичні синоніми, називаючи одне поняття, надають проповіднику широкі можливості вибору для урізноманітнення тексту, для стилістичного добору слова з ряду можливих з метою адекватного оформлення в плані позначення відповідного поняття. Зважаючи на усну сферу функціонування проповідей та звернення до звичайних, необізнаних у церковно-релігійній термінології, людей тут найчастіше використовуються стилістичні синоніми, один з яких є урочисто-піднесеною назвою, а інший – розмовною, наприклад, синонімічна пара *Різдвяний піст – Пилипівка: Заборонені часи, в яких не дозволено справляти весіль і забав, це перш за все, час Різдвяного Посту, що починається відразу після свята апостола Пилипа і триває до свята Різдва Христового* (СМ, 330); <...> *до кожного майже великого свята Христова Церква підготовляє нас постом: так до Різдва Христового ми готовимось постом – Пилипівкою* (ЛІІ, 109); синоніми *Успенський піст – Спасівка: Четвертим забороненим часом є період Успенського посту, або Спасівки* (СМ, 330); <...> *до кожного майже великого свята Христова Церква підготовляє нас постом: так до Різдва Христового ми готовимось постом – Пилипівкою, до свята Успіння – Спасівкою* (ЛІІ, 109).

У проаналізованих проповідях іноді функціонують урочисто-піднесені терміни *Богоявлення Господа нашого Ісуса Христа – свято Хрещення Господа нашого Ісуса Христа – Хрещення Господнє* та все ж таки частіше використовуються синоніми, які мають розмовний характер, *Богоявлення – Йордан – Водохреще* та дуже рідко *Просвічення: Наступне свято – це Богоявлення. Це свято називається також Просвіченням, бо при хрещенні Ісус показався як справжнє світло, що просвічує кожну людину, яка приходить*

на світ (СМ, 311); *Заборонені часи, в яких не дозволено справляти весіль і забав, це <...> також загальниці, що сліднують від Різдва Христового аж до свята **Богоявлення**, або **Йордану** (СМ, 330); **Сьогодні ми починаємо велике свято Хрещення Господа нашого Ісуса Христа** (Л І, 24); **Надходить, браття, свято Водохреща**, на спогад того, що Христос охрестився в водах Йорданських (Л І, 17); **Тому Хрещення Господнє зветься ще Богоявленням** (Л І, 17); **Богоявлення Господа нашого Ісуса Христа** (К, 26); Цей празник ми найчастіше називаємо **Йорданом**. Друга назва – «**Водохрестя**», адже в цей день Ісус своєю присутністю освятив, охрестив всі води і всяке земне створіння (ПБЛ, 54); Але основою і найбільшим святом стало **Богоявлення**, і тому його так величаво святкують в нас на Сході, передовсім в Україні. Називається воно також і **Хрещенням** (ТПКЙ, 264).*

У проповідях на позначення першої неділі після Великодня використовують урочисто-піднесений термін *Томина неділя* та розмовну терміносполуку *Провідна неділя*, наприклад: *Сьогоднішнє Євангеліє **Томиної неділі** каже нам застановитися над важливою проблемою нашої віри* (С, 53); *Потім, через тиждень, припадає **Томина неділя**, що є начебто відновленням Воскресіння Христового, бо подія з апостолом Томою утверджує у вірі не тільки його, але і всіх нас* (СМ, 311); *Після **Томиної неділі**, або так званої **Провідної неділі**, в яку святий апостол Тома побачив воскреслого Ісуса ... свята Церква хоче сьогодні ще раз підтвердити Божество Ісуса Христа* (К, 173).

У проаналізованих джерелах функціонує синонімічний ряд *Різдво Христове – Різдво – Рождество*. Коротка форма терміна (*Різдво*) утворилася з метою спрощення висловлення. Особливої сакральності висловленню проповідників надає церковнослов'янський термін – *Рождество*, який з іншими термінами вступає у відношення стилістичної відмінності: ***Свято Різдва Христового належить до найбільших і найчарівніших свят нашого церковного року*** (К, 14); *І тому нинішнє **Різдво Христове** нехай буде піднесенням нашої духової радості, скріпленням нашого діяння, нашої науки й наших старань у кожному напрямку* (ТПКЙ, 260); *Коротко зупинившись над цим християнським обов'язком святкування неділі і приписаних свят: **Різдва**, **Богоявлення**, **Великодня**, **Зелених Свят**,*

Найменування Господа нашого Ісуса Христа, Благовіщення, Вознесіння та Успіння пресвятої Богородиці, запитаймо себе: «Як у мене зі святкуванням неділі?» (СМ, 254); **Празник Різдва** особливо близький нашому серцю (ПБЛ, 151); **Бо празник Різдва** мав ангела за благовісника, а Йордан – Предтечу Йоана, найбільшого між народженими (ПП, 16); **У Христовім Різдва** криється саме це неуловиме, Боже, вічне, чого немає в людських подвигах (ТПКЙ, 259).

У проповідях функціонують синоніми **Зіслання Святого Духа – П'ятидесятниця – Зелені свята**. Варто відмітити, що священики часто поряд з офіційною назвою використовують народнорозмовний відповідник, підкреслюючи національну самобутність відзначення того чи іншого свята: *У сьогоднішній день **Зелених свят** кличу усіх нас: «Дух святий навчить вас усього» (С, 73); **Зісління Святого Духа** (С, 72); **День Святої П'ятидесятниці** – це день народження Христової Церкви (С, 74); *А десятьма днями пізніше святкуємо **Зіслання Святого Духа, Зелені Свята** чи **П'ятидесятницю**, бо припадає вона на 50-й день після Воскресіння (СМ, 311); *А особливо нам ця молитва дорога в сам празник **Зіслання Святого Духа**, чи, як у нас в Україні називаємо, **П'ятидесятниці**, або **Зелені свята**, який ми обходимо сьогодні (К, 196); **Свято Зіслання Святого Духа**, так звані **Зелені свята**, – це дуже великий празник, яким ми відзначаємо початок існування святої Церкви (ПБЛ, 162).***

Аналіз досліджуваного матеріалу свідчить про те, що у проповідях існує значна кількість церковно-релігійних термінів-синонімів, які вступають у відношення семантичної тотожності, семантичної близькості та стилістичні відмінності. Зокрема, у проповідях наявні синоніми, що виникли внаслідок паралельного вживання урочисто-піднесеного терміна (найчастіше виражений церковнослов'янізмом) та розмовного. Використання розмовних термінів спричинене намаганням проповідників у простій, доступній усім слухачам, формі донести потрібну інформацію. Що ж до вживання церковнослов'янizmів у проповідях, то вони потрібні, щоб створити особливий настрій, перенести слухачів у події кількавікової історії, вони змушують думати та переживати. Як і в світському мовленні,

у проповіді терміни-синоніми виконують важливі функції уточнення, підсилення, заміщення, оцінки. Синоніми, називаючи одне поняття, надають проповіднику широкі можливості вибору для урізноманітнення тексту.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

К – Кияк о-м. Роман Андрій. Поспішай творити добро: проповіді, духовні науки / А. Роман. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 496 с.

Л I – Липківський В. Слово Христове до українського народу: проповіді на неділі й свята / В. Липківський. – К., 1991. – Кн. 11, зшиток I. – 98 с.

Л II – Липківський В. Слово Христове до українського народу: проповіді на неділі й свята / В. Липківський. – К., 1991. – Кн. 1, зшиток II. – 306 с.

Лот – Лотоцький І. (Єпископ, ЧС ВВ). Скеля спасіння мого: збірка духовних проповідей / І. Лотоцький. – Львів: Місіонер, 2000. – 320 с.

ПБЛ – Проповіді Блаженнішого Любомира Верховного Архієпископа Києво-Галицького. – Львів: Друкарські куншти, 2006. – 255 с.

ПП – Йдемо до нашого Бога. Пастирські повчання Пресвященнішого Архієпископа Кир Мирослава Марусина. – Львів: Місіонер, 1997. – 279 с.

С – Свищук Ярослав, о. Ідіть і навчайте всі народи: проповіді / Ярослав Свищук. – Львів: Свічадо, 2002. – 340 с.

СМ – Свята місія з Ватикану: зб. проповідей. – Львів: Місіонер, 1996. – 431 с.

ТПКЙ – Твори Патріярха і Кардинала Йосифа / [зібрані о. д-р І. Хома і о. д-р І. Музичка]. – Т. XIII. – Рим: Український Католицький Університет ім. Св. Климентія Папи, 1983. – 352 с.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Булаховський Л. А.** Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К.: Рад. школа, 1955. – 307 с.
2. **Голуб И. Б.** Стилистика современного русского языка: учеб. пособ. для вузов / И. Б. Голуб. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Высшая школа, 1986. – 336 с.

3. **Наконечна Г.** Про синонімію в богословській термінології / Г. Наконечна // Єдиними вустами: Вісник Інституту богословської термінології. – Львів, 1998. – Вип. 2. – С. 16–27.
4. **Осінчук Ю. В.** Історія української богослужбово-обрядової лексики: монографія / Ю. В. Осінчук. – К.: ВД Дмитра Бураго; Ін-т української мови НАН України, 2009. – 176 с.
5. **Піддубна Н.** Про найменування культових споруд у сучасній українській мові / Н. Піддубна, П. Редін // Сучасна українська богословська термінологія: від історичних традицій до нових концепцій: матеріали Всеукр. наук. конф. (Львів, 13–15 травня 1998 р.). – Львів: Вид-во Львівської Богословської Академії, 1998. – С. 251–258.
6. **Пуряєва Н. В.** Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. В. Пуряєва. – К., 2001. – 20 с.
7. **Релігієзнавчий** словник / [за ред. проф. А. Колодного, Б. Лобовика]. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
8. **Словник** української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
9. **Шевченко В. М.** Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К.: Наук. думка, 2004. – 560 с.

Надійшла до редколегії 18.12.2012

МОРФОНОЛОГІЯ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД ІЗ НЕЧЛЕНОВАНИМИ ПИТОМИМИ ВЕРШИННИМИ ДІЄСЛОВАМИ ДРУГОГО МОРФОНОЛОГІЧНОГО ТИПУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

З'ясовано морфологію словотвірних гнізд із нечленованими питомими вершинними дієсловами другого морфологічного типу в сучасній українській мові, спрогнозовано можливі морфологічні зміни, встановлено морфологічні моделі.

Ключові слова: словотвірна морфологія, девербативи, словотвірне гніздо, морфологічні типи, морфологічні моделі.

Выяснена морфология словообразовательных гнезд с нечленящимися удельными вершинными глаголами второго морфологического типа в современном украинском языке, спрогнозированы возможные морфологические изменения, установлены морфологические модели.

Ключевые слова: словообразовательная морфология, девербативы, словообразовательное гнездо, морфологические типы, морфологические модели.

In the article it is found out morphonology of word-formation nests with the unseparatable specific vertex verbs of second morphonological type in modern Ukrainian. The possible morphonological changes are predicted and morphonological models are set.

Keywords: word-formation morphonology, deverbativ, word-formation nest, morphonological types, morphonological models.

Теорія синхронного вивчення словотвірної морфології в лінгвістичній літературі розроблена недостатньо, тому на сучасному етапі розвитку дериватології актуальним залишається створення типології словотвору, в основі якої лежить функціональне навантаження твірних основ різних частин мови. Вивчення таких мікросистем дає можливість виявити «дериваційну валентність різних класів твірних слів, їхні словотвірні потенції і зумовленість дериваційної потенції різних класів їхніми формально-семантичними особливостями, способи освоєння семантичних інгредієнтів твірного слова в семантичній структурі похідного у процесах деривації, парадигматику й синтагматику твірних основ, принципи класифікації й опису похідних за ознаками твірних основ» [4, с. 8].

Розширення морфонологічної проблематики стає наслідком того, що повнота й адекватність морфонологічного опису знаходиться в залежності від результатів аналізу фонологічного й морфонологічного ладу мови, а морфонологічний опис набуває аналітичного характеру, тому дослідження й опис формальних ознак мовних одиниць з погляду системно-структурної лінгвістики залишається актуальним. Труднощі морфонологічного опису пояснюються й тим, що в наукових розвідках зі слов'янської морфонології спостерігаються різні морфонологічні концепції, наявність різних методів, програм аналізу матеріалу, неоднорідність накопиченого матеріалу, що ускладнює теоретичне узагальнення отриманих результатів.

Морфонологічна своєрідність девербативних словотвірних гнізд не була предметом окремого дослідження. Мета пропонованої розвідки – установити морфонологічні закономірності у словотвірних гніздах із нечленованими питомими вершинними дієсловами другого морфонологічного типу в сучасній українській мові.

У статті з'ясовано морфонологічну структуру девербативів першого морфонологічного класу (МК-1) другого морфонологічного типу (МТ-2) у сучасній українській літературній мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати морфонологічно важливі ознаки нечленованих питомих вершинних дієслів; 2) спрогнозувати можливі морфонологічні операції девербативів у субстантивних, ад'єктивних та адвербіальних зонах; 3) визначити динамічні морфонологічні моделі в межах типу.

У дослідженні на основі реєстру дієслів і спільнокореневих слів упорядковано словотвірні гнізда за критеріями, розробленими російськими та українськими мовознавцями. Не викликає сумніву, що словотвірні можливості слів чітко простежуються на тлі словотвірних гнізд, які становлять словотвірну мікросистему, «що складається зі словотвірних ланцюжків та парадигм, якими охоплюється вся сукупність спільнокореневих слів, ієрархічно впорядкованих відношеннями похідності та мотивованості» [1, с. 169]. Як засвідчує фактичний матеріал, непохідні слова є словотвірно спроможніші, ніж похідні. Так, усі похідні, утворені від вершинних дієслів іншомовного походження, членовані й належать до одно-, двозонних девербативів, а питомі (нечленовані/членовані) вершинні дієслова переважно непохідні й представлені словотвірними гніздами, до складу яких входять чотиризонні девербативи (субстантивна,

вербальна, ад'єктивна, адвербіальна зони), тризонні девербативи (субстантивна, вербальна, ад'єктивна зони). Дієприслівники розглядаємо як віддієслівні прислівники [2, с. 320] і відносимо їх до адвербіальної зони.

Словотвірне гніздо стало предметом дериватологічних студій О. М. Тихонова, О. А. Земської, В. В. Лопатіна, І. С. Улуханова, Є. А. Карпіловської, В. О. Горпинича, В. В. Грещука, О. Д. Микитин, Л. І. Коржик, М. Ю. Федурко, Г. М. Потапової, Г. В. Пристай та ін. Професор О. А. Земська наголошувала на «ієрархічній організованості» впорядкованої сукупності всіх похідних одиниць і на обов'язковій наявності базового слова (вершинного) як основи для послідовного формування всього словотвірного гнізда [5, с. 146]. Дослідник О. М. Тихонов зазначає, що словотвірне гніздо має чітко визначену структуру, і в основі «побудови гнізд лежить принцип ієрархії, принцип послідовного підпорядкування одних одиниць іншим» [7, с. 36]. Підтримуємо думку В. О. Горпинича про те, що «в гнізді одночасно виявляються всі словотвірні зв'язки спільнокореневих слів, тобто визначається словотвірна структура слова, його дериваційні можливості, місце і роль його у словотвірному механізмі мови» [3, с. 137]. Необхідно зауважити, що до складу словотвірного гнізда входять слова, що мають спільний лексико-семантичний варіант, матеріальним виразником якого є коренева морфема. Межі словотвірних гнізд рухомі. Адже під впливом лінгвальних і екстралінгвальних чинників гнізда можуть поповнюватися новими словами (пор. *пролонгування, зомбування, пікетувальник, апелювач*) і втрачати деякі значення слова, коли вони переходять до пасивного складу лексики, втрачаючи смислові зв'язки (пор. *дати і продати, вити і розвити*). Таким чином, у процесі еволюції мови словотвірне гніздо може розпадатися й утворювати кілька самостійних гнізд (переважно з питомими вершинними омонімічними дієсловами), втрачати або набувати нові складники. Словотвірне гніздо (СГ) унаочнює словопороджувальну активність твірного слова, дає можливість сумістити перспективний підхід із ретроспективним, забезпечуючи цим повний опис словотвірних процесів. Тільки сформувавши віддієслівні СГ, можна переходити до їхньої морфонологічної кваліфікації: встановлення морфонологічних класів, типів, морфонологічних моделей, які словотворчі компоненти й засоби визначають морфонологічну специфіку словотвірного гнізда.

В обстежуваному матеріалі представлено 19 словотвірних гнізд. Їхня характерна ознака – нечленоване питоме вершинне дієслово V класу другого морфонологічного типу (коренева морфема вершинних дієслів закінчується на одиничні тверді морфонеми {з}, {с}, які в позиції палаталізації реалізується альтернантами {з'}, {с'}, тобто для яких характерна альтернація консонантів за твердістю – м'якістю). Оскільки дієслова багатозначні, вони активніше втягуються в процес словотворення. Так, дієслово *весті́* має 6 значень, словотвірне гніздо, вершиною якого є дієслово *весті́*, складається із 309 похідних, які нерівномірно розташовані на ступенях деривації: I ступінь – 23 (приклад словотвірної парадигми (СП) (I-ий ступінь деривації): *весті́* – *весті́-ся*, *вед-ен(ий)*, *вед-уч(ий)*, *вед-учі́*, *вед-ен'н'(а)*, *вед'-ін'н'(а)*, *в-весті́*, *ві́-вести*, *від-весті́*, *до-весті́*, *з-весті́*, *за-весті́*, *на-весті́*, *над-весті́*, *об-весті́*, *пере-весті́*, *під-весті́*, *по-весті́*¹ (робити рух), *по-весті́*² (діяти якимсь чином), *при-весті́*, *про-весті́*, *роз-весті́*, *у-весті́*; II ступінь – 79, (приклад СП (II-ий ступінь деривації): *весті́* – *на-весті́*, *навóд-и-ти*, *на-вед-ен(ий)*, *на-вед-ен'н'(а)*; III ступінь – 144 (приклад СЛ: *весті́* – *до-весті́* – *довóд-и-ти* – *довóдж-ен'н'(а)*; IV ступінь – 61 (приклад СЛ: *весті́* – *довéд-ен(ий)* – *не-довéдений* – *недовéден'-ість*); V ступінь – 2 (приклад СЛ: *весті́* – *про-весті́* – *провóд-и-ти* – *провід-ні́к* – *напів-провідні́к* – *напівпровідні́к-óв(ий)*).

СГ з вершинним дієсловом *весті́* об'єднує 309 похідних, з-поміж яких 17 префіксальних дієслів (*з-весті́*, *за-весті́*, *на-весті́*, *над-весті́*, *об-весті́*, *пере-весті́*, *під-весті́*, *по-весті́*¹ (робити рух), *по-весті́*² (діяти якимсь чином), *при-весті́*, *про-весті́*, *роз-весті́*), 128 суфіксальних іменників (*вед-ен'н'(а)*, *вед'-ін'н'(а)*, *довéд-ен'н'(а)*, *перевóдж-ен'н'(а)*, *привóдж-ен'н'(а)*, *провідн'-ість*, *розвéд-ен'н'(а)*, *супровід-Ø* та ін.), 22 прикметники (*вед-уч(ий)*, *ввід-н(ій)*, *вивід-н(ій)*, *не-вивідн(ій)*, *завод-н(ій)*, *супровід-н(ій)*, та ін.), 19 дієприкметників (*ввéд-ен(ий)*, *ві́водж-ен(ий)*, *провéд-ен(ий)*, *супровóдж-ен(ий)* та ін.), 4 дієприслівники (*обвóд'-ачи*, *провóд'-ачи*, *супровóдж-учи*, *про-вóд'-ачи*). Складні слова збільшують другу парадигму СГ (12) (пор., *слов-о-вивід-н(ій)*, *нафт-о-прóвід*). Проте аналіз фактичного матеріалу доводить, що складні слова кількісно збільшують третю парадигму СГ (20) (*голос-о-вéдення*, *дом-о-вéдення*, *гроз-о-відвід-ні́к*, *мерео-звéдення*, *ліс-о-розвéдення*) і четверту парадигму СГ (14) (*вод-о-відвід*, *гром-о-відвід*, *радіо-провóдка*, *звук-о-супровід*).

СГ, вершиною якого є дієслово *кла́сти*, має 8 значень, складається із 481 похідних, які нерівномірно розташовані на ступенях деривації: I ступінь – 35, II ступінь – 148, III ступінь – 206, IV ступінь – 81, V ступінь – 11. Словотвірне гніздо з вершинним дієсловом *кла́сти* об'єднує 481 похідних, з-поміж яких 63 префіксальних дієслів (*ві́-класти*, *пере-кла́сти*, *під-кла́сти*, *роз-кла́сти*, *с-кла́сти*), 206 суфіксальних іменників (*виклад-а́ч*, *клад-к(а)*, *клад-Ø*, *виклада́-н'н'(а)*, *змага́-н'н'(а)*, *уклад-а́ч*, *скла́дн'-ість*), 32 прості прикметники (*вкла́д-ист(ий)*, *покла́д-лив(ий)*, *покла́д-ист(ий)*, *без-при́клад-н(ий)*, *по-склад-о́в(ий)*, *розкладк-о́в(ий)*, *розкла́дни-цьк(ий)*, *розклад-н(ий)*, *уклад-а́льн(ий)*, *укла́д-ист(ий)*, *скла́дк-ов(ий)*, *скла́дч-аст(ий)*, *склада́-льн(ий)*, *покла́длив-е́ньк(ий)*, 21 дієприкметник (*вкла́д-ен(ий)*, *відкла́д-ен(ий)*, *ві́клад-ен(ий)*, *обкла́д-ен(ий)* та ін.), 7 прислівників (*докла́дн-о*, *в-накла́дк-у*, *на-при́клад*, *у-скла́д-Ø*, *в-скла́дчин-у* та ін.), 15 дієприслівників (*клад-учі́*, *вклада́ј-учи-сь*, *докла́-вши*, *закла́-вши*, *скла́-вши*, *наклада́ј-учи*, *підклада́ј-учи*, *розклада́ј-учи*, *укла́-вши* та ін.). Складні слова (переважно складні прикметники) збільшують першу (5) (*дров-о-кла́д-Ø*, *жа́р-о-міцн(ий)*, *ясно-вельмо́жн(ий)*) та третю парадигми СГ (50) (*декора́тивн-о-прикладн(ий)*, *нов-о-прокла́ден(ий)*, *просторо́в-о-складн(ий)*, *контро́льн-о-склада́льн(ий)*, *склада́льн-о-друка́рськ(ий)*).

Таким чином, словотвірна спроможність твірних основ залежить від їхньої семантичної структури (непохідні слова є словотвірно спроможніші, ніж похідні), частиномовної належності твірного, ступеня словотворення.

Дієслова (як твірні основи) відіграють значну роль у творенні суфіксальних, префіксальних похідних і складних слів. Основним словотворчим засобом виступає суфіксація. За допомогою суфіксів утворюються віддієслівні іменники, дієприкметники, дієслова, прислівники, дієприслівники. Так, В. П. Олексенко зазначає, що віддієслівні іменники ґрунтуються на ономасіологічній категорії дієслова, адже процесуальна ознака є суто дієслівною ономасіологічною сутністю [6, с. 208].

Процес деривації уможливлують морфонологічні операції, які трансформують твірну основу в похідну. Важливим морфонологічним засобом слугує усичення дієслівної фінали, консонантні й вокалічні альтернації, зміна наголосу. Зазначені морфонологічні трансформації використовуються здебільшого комплексно. До словотвірних гнізд першого морфонологічного класу належать

СГ, у яких вершинні дієслова нечленовані, а до другого морфонологічного типу (МТ-2) належать СГ із нечленованими вершинними дієсловами на одиничні тверді морфонеми {з}, {с}, для яких характерна альтернація консонантів за твердістю – м'якістю. Аналіз морфонологічної структури девербативів МТ-2 дав підстави виділити такі комплексні морфонологічні перетворення:

1. Усічення твірної основи паралельно з консонантними альтернаціями за твердістю – м'якістю зі зміною акцентної позиції (2 а. п.) (з інфінітивного суфікса *-ти* наголос переходить на формант): *везті́* – *вез'-ін'н'(а)*, *заместі́* – *замет'-іль*.
2. Усічення твірної основи паралельно зі зміною акцентної позиції (3 а. п.) (з твірної основи наголос переходить на флексію): *ввід-н(ій)*, *вивід-н(ій)*, *завод-н(ій)*.
3. Усічення твірної основи паралельно з консонантними альтернаціями і зміною акцентної позиції (4 а. п.) (з інфінітивного суфікса *-ти* наголос переходить на кореневу морфему): *весті́* – *вэд-ен(ій)* (с//д), *вэд-ен'н'(а)* (с//д).
4. Усічення твірної основи паралельно з консонантними й вокалічними альтернаціями: *заместі́* – *замет'-іль* (с//т'), *міт-л(а)* (е//і).
5. Усічення твірної основи паралельно з нарощенням кореневої морфеми: *клясти* – *за-клясти* – *заклин-а-ти*; *повзті́* – *повз-ун* – *повзун-ок*. Адвербіальна зона послуговується, крім суфіксів *-у* (*в-накладк-у*), *-о* (*докладн-о*), *-ком* (*повз-ком*) суфіксом *-ома*, що вимагає участі морфонологічних операцій консонантних альтернацій, модифікації наголосу: *крадък-ома́*.

На всіх ступенях деривації більше суфіксальних утворень, ніж префіксальних. Фактичний матеріал дозволяє твердити, що питомим дієслівним основам (нечленованим і членованим) і дієслівним основам іншомовного походження (членованим) властива асиметрія морфемної будови. В українській мові не існує дієслів з нульовою словотвірною реалізацією.

Однією із характерних особливостей входження дієслів до словотвірної системи сучасної української літературної мови є вплив їхньої семантики на словотвірні можливості слова. Проблема семантичного нарощення в структурі похідного слова порушувалася Н. Ф. Клименко, В. О. Горпиничем, Т. І. Вендіною, В. В. Грещуком, О. С. Кубряковою, О. К. Безпояско, З. О. Валюх та ін. Для дієслів характерна транспозиція (нова частина мови з новим значенням). Наприклад, це утворення від дієслова *клясти* іменників на *-ен'н'* (*клад-ен'н'(а)*), *-н'н'* (*наклад-а-н'н'(а)*), *-ій* (*клад'-ій*),

-ник (**-льник**) (*клад-ник, накладá-льник*), **-к-** (*доклад-к(а), наклад-к(а)*), **-ач** (*викла- д-áč*), **-Ø** (*наклад-Ø, оклад-Ø*), **-ість** (*докладн'-ість*), **-ж-** (*поклад-ж(а)*), **-ин-** (*зклад-ин(у)*); прикметників на **-ов-**, **-н-**, **-ськ-** (**-цьк-**), **-льн-**, **-ист-**: *виклад-ów(ий), доклад-н(ий), відклад-н(ій), викладá-цьк(ий), складá-льн(ий), вклáд-ист(ий)*, дієприкметників на **-ен-** (*клад-ен(ий)*).

Творення девербативів від префіксальних дієслів (на II ступені деривації) є фактом об'єднання в одному словотвірному акті лексичної і синтаксичної деривації, тобто процесом вербалізації і транскатегоризації назв дії до класу іменників: *ві-класти* – *віклад-к(а)*, *пере-класти* – *переклад-ен'н'(а)*, *за-везті* – *завез-ен'н'(а)*.

Фактичний матеріал підтверджує наявність механізмів впливу на зовнішній вигляд девербативів в українській мові: 1) операція усичення дієслівної фінали; 2) консонантні й вокалічні альтернації; 3) нарощення суфіксальної морфеми; 4) модифікація наголосу. Трансформації зазнають переважно кінцеві консонанти кореневих морфем.

Фонемна характеристика структурних типів дієслівних основ має певні відмінності в інвентарі фонем, а також у можливостях комбінаторики фонем. У препозиції кінцевої приголосної фінали дієслівної основи можуть реалізуватися всі голосні і 20 приголосних фонем. Не формують фіналь дієслівної основи на приголосні передньоязикові тверді і м'які свистячі /з'/, /дз'/, /дз'/, /ц'/, /ц'/, шиплячі /ш'/, /дж'/, /ч'/, передньоязикова м'яка /н'/, задньоязикові /г'/, /х'/ і губна /ф'/.

Усі класи приголосних представлені лише перед /а/, перед /у/ – лише передньоязикові тверді й губні, перед /і/ – передньоязикові м'які, шиплячі й губні. Обмеження в побудові дієслівної основи має фонема /ф'/ перед /у/ та фонемами /дж'/, /ц'/, /ц'/, /к'/, /х'/, /г'/ перед /а/.

Основу МТ-2 становлять три- і чотиризонні нечленовані вершинні дієслова на одиничну морфону {з}, {с}, {б}, для яких характерна альтернація консонантів за твердістю – м'якістю.

При творенні девербативів субстантивної зони на **-ін'н'-**, **-ій-**, **-іль-**, **-іж-**, крім палаталізації, може відбуватися і зворотне чергування {с~д'}, {с~т'}: {с~г'} (9): *плесті* – *плетіння*, *цвісті* – *цвітіння*, *мастіти* – *мастіння*; {с~д'} (8): *весті* – *ведіння*, *прясти* – *прядіння*; *заместі* – *заметіль*; *красті* – *кравіж*.

Ці альтернації є диференційними ознаками при творенні девербативів МТ-2 таких регулярних неелементарних морфонологічних

моделей: ММ-1: У_н + С//С' + Ас (4 а. п.): *нес_ти* – *нес'-ін'н'(а)*, *вез_ти* – *вез'-ін'н'(а)*. ММ-2: У + С//Т + Ао (1 а. п.): *розк_ласти* – *розк_ладення (с//д)*, *к_ласти* – *к_лад-к(а) (с//д)*, *перек_ласти* – *перек_ладення (с//д)*, *зв_ести* – *зв_едення (с//д)*, *к_расти* – *к_лад-ен(ий) (с//д)*, *г_рясти* – *г_ряд-Ø (á) (с//д)*. ММ-3: У_н + С//Т' + Ас (4 а. п.): *ц_вісти* – *ц_вітіння (с//т')*, *пл_ести* – *пл_етіння (с//т')*, *зам_ести* – *зам_ет'-іль (с//т')*, *в_ести* – *в_едіння (с//д')*, *г_усти* – *г_удіння (с//д')*, *к_растися* – *к_рад'-ій, к_рад'-іж, (с//д')*. Консонантна альтернація с//т' виникла ще на праслов'янському ґрунті внаслідок дисимілятивних змін. ММ-4: У + С//Т + Аф (1 а. п.): *їсти* – *їд(á), їд-Ø(á), (с//д)*. ММ-5: У + Ас (4 а. п.): *г_різти* – *г_риз-ун*. ММ-6: У_н + Ас (4 а. п.): *повз_ти* – *повз-ун*.

Таким чином, морфонологічну структуру СГ МТ-2 визначають альтернації С//С', С//Т, С//Т', які уможливають взаємодію обстежуваних дієслівних основ із відповідними формантами й зреалізовані в морфонологічних моделях.

Специфіку морфонологічної структури девербативів цього типу визначає морфонологічна операція усічення дієслівної основи, яка взаємодіє з консонантними й вокалічними альтернаціями, які маркують структуру девербативів самостійно або у взаємодії зі зміною акцентної позиції.

На II ступені деривації морфонологічна операція усічення зазвичай співдіє з консонантними і вокалічними альтернаціями та зміною наголосу при слово- і формотворенні дієслова: *зам_ести* – *зам_ет'-іль (с//т')*, *міт-л(á) (е//і)*; *вім_ести* – *вим_іт-á-ти (е//і)*, *вік_растися* – *вик_рад-á-ти (с//д)*, *к_растися* – *к_рад-учі-сь (с//д)*. Таким чином, морфонологічна своєрідність СГ залежить від морфонологічної характеристики фіналі вершинних дієслів.

Залучення до процесів віддієслівного словотворення певних механізмів морфонологічних моделей залежить від параметрів поєднаних твірних основ із формантом. Для контактної зони на межі кореневої і словотворчої морфем необхідно врахувати такі параметри: 1) формальну членованість/нечленованість твірної основи; 2) поскладову організацію кореневої морфемі; 3) клас фінальної морфемі; 4) клас і характер ініціалі форманта.

Суфіксальні морфемі віддієслівного словотворення доцільно характеризувати стосовно їхніх акцентних потужностей, оскільки деякі форманти перетягують наголос на себе (*-ін'н'*, *-ій*, *-іль*, *-іж*, *-ок*, *-ець*, *-ун*). Аналіз консонантних морфонологічних альтернацій

приголосних при словотворенні в українській мові дає можливість зробити висновок, що консонантні морфонологічні альтернативи необхідно описувати для кожного морфонологічного класу приголосних (губних, язикових (передньо-, задньоязикових), фарингальних). Такий методологічний підхід може визначити регулярність і передбачувати вплив форманта на мотиватора, поведінку приголосних внаслідок сполучуваності з ініціаллю форманта. Морфонологічну кваліфікацію СГ визначають: морфонологічна структура, морфонологічна позиція, морфонологічна трансформація і морфонологічна модель. СГ з вершинними дієсловами розподілено на морфонологічні класи на основі морфонологічної трансформації, яка маркує морфонологічну структуру дериватів відповідної словотвірної парадигми і визначає морфонологічну специфіку кожного класу. Середня глибина СГ аналізованого МК – IV дериваційні кроки.

Результати аналізу засвідчують, що в кожного з морфонологічних класів найактивнішим є перший ступінь словотворення, який характеризується найбільшим розмаїттям морфонологічних моделей, а на другому й наступних – морфонологічна активність згасає, що виявляється в якісних і кількісних характеристиках: кількісне зменшення задіяних морфонологічних моделей та в їхньому типізованому характері. Омонімічні кореневі морфеми притаманні переважно питомим лексемам. У морфонологічних трансформаціях убачаємо не лише засіб формальної сумісності морфем, що супроводжують процес словотворення, а й передачі певної інформації, виконанні певних функціональних ролей. Адже морфонологічні засоби інформують про формальні властивості поєднаних у дериваційному акті морфем, зокрема про особливості контактної зони (фонемну конфігурацію фіналі твірної основи та ініціалі суфікса), про поскладову організацію твірної основи, про тип акцентної позиції слова, акцентні потенції словотворчих засобів, диференціювати утворення від питомих і від запозичених слів певного граматичного класу.

Установлено, що словотворенню питомих три- і чотиризонних девербативів МТ-2 першого морфонологічного класу властиві комплексні морфонологічні операції (усічення мотивувальної основи, перехідна палаталізація, зміна акцентної позиції (позиції наголосу), вокалічні альтернативи (у кореневій морфемі). Морфонологічні зміни у віддієслівному похідному детерміновано особливостями їхньої морфонологічної будови.

Перспективу дослідження словотвірної морфонології девербативів убачаємо у вивченні комплексних словотвірних одиниць, з'ясуванні морфонологічних трансформацій питомих та іншомовних дієслівних основ при творенні віддієслівних похідних, що уможливить опис морфонологічної підсистеми сучасної літературної української мови.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

У – усічення дієслівної фінали, **Ун** – усічення наголошеної дієслівної фінали, **С** – морфонологічно твердий консонант у структурі морфеми, **С'** – морфонологічно м'який консонант у структурі морфеми (палаталізована позиція); **Т** – клас твердих передньо-язикових, **Т'** – клас м'яких передньо-язикових; **А** – зміна наголосу (**п** – префіксальний, **к** – кореневий, **с** – суфіксальний, **ф** – флексійний наголос); **ММ** – морфонологічна модель.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Вакарюк Л. О.** Український словотвір у термінах: словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль: Джура, 2007. – 260 с.
2. **Вихованець І.** Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. І. Вихованця]. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
3. **Горпинич В. О.** Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. / В. О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1999. – 207 с.
4. **Грещук В. В.** Український відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – 208 с.
5. **Земская Е. А.** Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М.: Наука, 1992. – 221 с.
6. **Олексенко В. П.** Словотвірні категорії іменника: монографія / В. П. Олексенко. – [2-е вид., доп. і поліпш.]. – Херсон: Айлант, 2005. – 336 с.
7. **Тихонов А. Н.** Словообразовательный словарь русского языка: в 2 т. / А. Н. Тихонов. – [2-е изд., стер.]. – М.: Русский язык, 1990.

Надійшла до редколегії 21.11.2012

НАЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЕМІЙНИХ ФОРМУЛ ПРОКЛЬОНІВ ТА ЗЛОПОБАЖАНЬ

Окреслено комунікативні особливості та функції паремійних формул прокльонів і злопобажань у зв'язку зі специфікою національного психотипу та комунікативної поведінки; визначено гендерні стереотипи спілкування, що впливають на вибір комунікативних стратегій і тактик.

Ключові слова: прокльони, злопобажання, комунікативні особливості.

Обозначены коммуникативные особенности и функции паремийных формул проклятий и злопожеланий в связи со спецификой национального психотипа и коммуникативного поведения; определены гендерные стереотипы общения, которые влияют на выбор коммуникативных стратегий и тактик.

Ключевые слова: проклятия, злопожелания, коммуникативные особенности.

In the article communicative features and functions of curses and negative wishes are outlined in connection with the specifics of national type of psychic and communicative behavior. The gender stereotypes of communication that influence the choice of communicative strategies are also determined.

Keywords: curses, negative wishes, communicative features.

Дедалі швидше в новому тисячолітті розвивається нова мовознавча і соціально-антропологічна наука – комунікативістика, що вивчає різні аспекти мовленнєвої поведінки людства. У зв'язку з цим теоретики відзначають значне збільшення кількості й розширення проблематики досліджень, що проводяться в напрямку вивчення національної, вікової, гендерної, професійної мовленнєвої поведінки різних народів, пояснюючи таку тенденцію зміною лінгвістичної парадигми із системної на антропоцентричну [15, с. 5]. Національна комунікативна поведінка (НКМ) трактується як сукупність норм і традицій спілкування певної лінгвокультурної спільноти [15, с. 7]. Детальний аналіз особливостей НКМ вартісний у багатьох аспектах – лінгвістичному, психолінгвістичному, етнолінгвістичному, культурологічному, дидактико-педагогічному.

У цьому контексті вивчення комунікативного кодексу українців на матеріалі паремій видається особливо актуальним, оскільки фольклорні жанри надають найповніше уявлення про комунікативні закони, стратегії і тактики етноспільноти.

Цінність для комунікативних досліджень фольклорного матеріалу підкреслюється Т. Осіповою, І. Гунчиком, О. Дуденко, Н. Головіною та ін. дослідниками: прості за формою, лаконічні за змістом, дозовано експресивні, образні, життєво актуальні паремії дають змогу визначити їх місце та роль у мовному етикеті народу, виявити національну специфіку спілкування. До того ж, «паремійні фонди цікаві не лише як результат акумулювання та систематизації соціокультурного досвіду, але й соціальної адаптації найрізноманітніших виявів конвенційних норм культурного регулювання, що виявляються на ментальному рівні: панівної моралі, цінностей та оцінних критеріїв, норм етикету, звичаїв, обрядів, побутової ерудиції в соціально-гуманітарних і природничо-наукових знаннях» [10, с. 34].

Отже, метою нашої статті є окреслення комунікативних особливостей прокльонів і злопобажань – закорінених у народну традицію вербальних способів виявлення природних афектів людини. Відповідно, завданням дослідження є виявлення специфіки українського психотипу, національних стереотипів поведінки, гендерних особливостей спілкування та мовленнєвих функцій прокльонів і злопобажань як закріплених народною комунікативною практикою вербальних формул. Груба лайка, інвективні висловлювання здеморалізованих груп населення залишаються поза увагою нашого дослідження.

Розкриття комунікативних особливостей паремійних формул прокльонів та злопобажань пропонуємо провадити паралельно з розглядом особливостей національної свідомості, адже свідомість будь-якої людини завжди етнічно позначена, в основі світобачення кожного народу лежить своя система предметних значень, соціальних стереотипів, когнітивних схем тощо.

Національна свідомість формується під впливом багатьох чинників. Національний характер будь-якого народу генетично обумовлено тривалим еволюційним процесом: особливості психічного складу, типи мислення визначаються не лише історичними традиціями, соціальним середовищем та вихованням, а й спадково.

Національний характер – це неповторне поєднання низки специфічних рис, притаманних певній етноспільноті як цілісності. Комунікативна поведінка, як вербальна, так і невербальна, також має національні особливості не лише в плані вибору засобів комунікації, а й у плані механізмів, що впливають на такий вибір, частотність, зумовленість і перевагу того чи іншого засобу в різних ситуаціях спілкування. Вибір носієм мови засобів комунікації насправді є не довільним, а регульованим соціокультурною нормою, мовленнєвою практикою етносу. Розгляньмо цей аспект детальніше.

Людині властиво відчувати як позитивні, так і негативні емоції. Емоції відрізняються ступенем експресивності, спрямованістю, цільовими настановами. Кожний народ виробив свої культурно обумовлені правила емоційної поведінки. Так, араби й латиноамериканці традиційно виявляють емоції вільно, стриманість і самоконтроль – чесноти фінів, естонців, китайців, японців. Емоційна стриманість також приписується англійцям, а прилюдна демонстрація ними емоцій засуджується суспільною мораллю. Про це свідчать, нагадує А. Вежибицька, численні мовні факти: лексеми *emotional* (емоційний), *effusive* (експансивний), *demonstrative* (нестриманий), *excitable* (легко збуджуваний) мають в англійській мові негативні конотації, тоді як *dispassionate* (спокійний, холодний, безпристрасний) оцінюється позитивно [2, с. 545].

Споконвічними рисами українця вважаються як експресивність та емоційність, так і дотепність, спритність, винахідливість, зокрема в мові [4, с. 167]. Емоційне чуттєве начало, яке домінує над раціональним, з погляду Д. Чижевського, є «безумовною рисою психічного укладу українця» [20, с. 17–23]. Описуючи характер та звички українського селянина, П. Чубинський також звертає увагу на притаманні йому гордість та самолюбство, лайливість як самозахист: «Малорус взагалі гордий та самолюбний; він нелегко переносить образи... Насмішка його не ображає, тому що він і сам гуморист і має дотепність. Та безчестя його вражає й дратує. Зводити на нього наклепи безкарно не можна... Ця особиста делікатність і неповага до всього цинічного відобразилась і на лайці Малорусів. У цій лайці немає того цинізму, як у Велико-русів. Лайка Малорусів полягає в проклятті, в бажанні якогось лиха людині чи його родичам, причому найчастіше батькові того,

кого лають» [21, с. 355]. Сучасні дослідники національного психотипу поряд з інтроверсивністю в сприйнятті навколишньої дійсності, кордоцентричністю, індивідуалізмом також відзначають домінування емоційного, почуттєвого, морального над волею та інтелектом [22].

У мовленні зазначені психічні особливості українців виявляються в широкому вживанні експресивних засобів, зокрема й паремійних побажань негативного змісту, наприклад: *Хай прокляття впаде на твою голову, як на Пилата* [8, с. 119]; *Дмитре, чорти б тебе брали!* [14, с. 361]; *Забрали землю, щоб вас лиха година ще до вечора забрала!* [14, с. 363]; *Сказано у бумазі, що не так хвамілія стоїть: у нових бумагах – Боруля, а у старих – Беруля!.. Бодай тому писареві руки назад лопатками повикручувало, що написав – Беруля...* [9, с. 169–171]. Показовим у цьому сенсі є й епізод роману «Тигролови», де головний герой Григорій Многогрішний радіє, зачувши рідну говірку: *«З гомону, з уривків фраз, з дотепів, з уривків пісень та прокльонів поставало дивне вражіння... Григорієві здавалося, що він потрапив додому. Вагон говорив всіма діалектами його – Григорієвої – мови: полтавським, херсонським, чернігівським, одеським, кубанським, харківським. І ще хтось кричав: «Най би тя шлях трафив!» – нагадуючи про далеке Поділля ...»* [1, с. 166–167].

При цьому пропонується розрізняти поняття емоційності (природна, спонтанна форма демонстрації почуттів) і емотивності (навмисне, прогнозоване, стратегічне виявлення емоцій) мовців. Емоційність та емотивність рівно використовуються в комунікативних цілях з тією різницею, що перша спрямована на адресанта, а друга – на адресата. Емоційність – явище психобіологічне, інстинктивне, пов'язане з потребою пристосування до внутрішніх психічних подразників задля підтримання психічної рівноваги та зняття стресу. Комунікативна функція емоційності полягає в інформуванні про емоційний стан мовця та його ставлення до ситуації мовлення. Емотивна комунікація – свідомо, контрольована демонстрація емоцій, що виконує цілий спектр соціальних функцій, зокрема аксіологічну [11]. Прикладом відкритої форми виявлення емоцій є вигуки, що мають структуру злопобажання: *Ага!! Трясця вашій матері! Отак-о!* [1, с. 220]. Емотивне вживання прокльонів і злопобажань визначається відповідною комунікативною ситуацією: *–Будь же проклятий! – гукнула вона. – Будь же проклятий!*

– син, який забув матір, що страждає! Хай до смерті не мати-меш ти спокою, як я не маю. Хай привиди, що мучать мене, мордуватимуть тебе щочасно! Хай тіло твоє лежатиме непохованим і вітер хай розвіє порох проклятого сина! [12, с. 249].

У більшості українських паремій актуалізується асоціативний зміст уявлень про типові анатомо-біологічні, психічні й поведінкові характеристики чоловіка та жінки: *жіноча сила в язиці* [13, с. 93], *у баби язик, як у чорта хвіст довгий* [13, с. 148], *як дві баби та гуска, то весь базар* [14, с. 402]. Видатний І. Франко в збірнику галицько-руських приповідок фіксує такі гендерні характеристики: *Три бабі, три жабі, тай буде ярмарок, У баби язик, як у чорта хвіст довгий* [5, с. 16]. Язиката Хвеська – один із найяскравіших фольклорних персонажів – уособлює схильність українського жіноцтва до сперечання та лайливості.

У художній літературі теж побутує образ сварливої, балакучої жінки. Зокрема, герой роману П. Загребельного доходить життєвого висновку: *Жінки, може, й заміж виходять, щоб сваритися на законних підставах. Жінки випробовують чоловіче терпіння так само, як війни* [7, с. 457–458]. Ірина Жиленко виразно узагальнює традиційний для української ментальності образ сварливої баби: *Біля криниці – грім відерний. Баби гуртом таврують скверни. І той такий, і та сяка. Того зубами перетерли, Ту – понесли на язиках* [6, с. 143].

У чоловіків вербальна агресія зазвичай заміняє агресію фізичну. Експресивна потужність негативних побажань така, що її можна прирівняти до дії – бійки, биття посуду, ламання меблів. Психологія пояснює такі психічні вияви як спосіб зняття напруження, стресу, емоційної розрядки. Проте дослідниками народного побуту здебільшого відзначається емоційна стриманість українського чоловіцтва.

Окрім національних і гендерних, мовленнєві акти прокльонів та злопобажань підпорядковуються універсальним законам комунікації, що їх виділив І. Стернин:

- закону дзеркального розвитку комунікації;
- закону мовленнєвого самовпливу;
- закону відторгнення публічної критики;
- закону притягування критики;
- закону комунікативних зауважень;

- закону мовленнєвого підсилення емоцій;
- закону мовленнєвого поглинання емоцій;
- закону емоційного придушення логіки та ін. [16].

Це дозволяє розглядати прокльони та злопобажання як специфічні мовленнєві формули, що обслуговують різні ситуації спілкування, виконують низку комунікативних функцій (емоційного тиску, аксіологічну, терапевтичну, оберігальну, ідентифікаційну та ін.), виступають дієвим засобом мовленнєвого впливу, маніпуляції. Зокрема, через вживання лайливих формул відбувається порушення комунікативної рівноваги, пониження соціального статусу адресата, послаблення його комунікативних позицій, підсилення негативних емоцій через їх «викрикування», поглинання емоції, що її переживає адресант, тощо.

Амплітуда педагогічного впливу цих паремійних формул також варіюється в широкому діапазоні. Прокльони належать до народних способів морального впливу на особистість, є засобом корекції її поведінки. Відомо, що батьківське лихе слово, сказане проти дітей спересердя, має особливу силу, адже «батькова і материна молитва із дна моря виймає, а прокльони в калюжі топлять» [17, с. 662]. Таким чином викорінюється антисоціальне, аморальне, антигуманне в суспільстві. Езотеричний смисл табу на прокльони, що виявляють присутність сильних негативних емоцій у адресанта, вбачається в настанові на всепрощення, гармонізації життя відповідно до законів етики [19].

Функціональне навантаження прокльонів та побажань, що практично є необмеженим, виявляється лише в ситуації спілкування. Зокрема, Г. Гадамер радить розглядати ці оказіоналізми строго у вербальному оточенні: прокльони, як і доброзичення, отримують статус висловлювання лише в акті розуміння, тобто їх можна осмислити лише в діяльнісному контексті [3, с. 66].

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки:

- прокльони та злопобажання посідають певне місце в комунікативному кодексі українця як такі, що обумовлені етнопсихічно та гендерно, становлять стереотип мовленнєвої поведінки й відображають специфіку національної мовної свідомості;
- національні та гендерні стереотипи мають значний вплив на процес комунікації, мовленнєву поведінку комунікантів, вибір останніми стратегій і тактик;

– уживання досліджуваних мовленнєвих формул визначається ситуацією спілкування, відповідно, їх функціональне коло необмежене;

– як будь-які мовленнєві акти, прокльони та злопобажання підпорядковуються основним законам комунікації, є засобом мовленнєвого впливу, самовпливу та маніпуляції.

Таким чином, цінність таких побажальних формул для подальших комунікативних досліджень визначається їх життєвою актуальністю, експресивною потужністю, образністю й високою частотністю в різних ситуаціях спілкування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Багрянний І.** Тигролови / І. Багрянний. – К.: Школа, 2009. – 256 с.
2. **Вежбицкая А.** Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая; пер. с англ. А. Д. Шмелева; под ред. Т. В. Булыгиной. – М.: Языки рус. культуры, 1999. – 780 с.
3. **Гадамер Г.-Г.** Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер / Семантика и герменевтика. – М.: Искусство, 1991. – С. 60–71.
4. **Горський В.** Міф свободи в сучасній українській культурі / В. Горський // Філософія в українській культурі. – К., 1992. – С. 164–182.
5. **Етнографічний** збірник. Галицько-руські народні приповідки / [зібрав, упор. і пояс. др. І. Франко]. – Львів: НТШ, 1901. – Т. 10. – 238 с.
6. **Жиленко І.** Останній вуличний шарманщик / І. Жиленко. – К.: Рад. письменник, 1985. – 282 с.
7. **Загребельний П. А.** Південний комфорт / П. А. Загребельний. – Х.: Фоліо, 2004. – 352 с.
8. **Іваничук Р. І.** Черлене вино / Р. І. Іваничук. – Львів: Каменяр, 1979. – 350 с.
9. **Карпенко-Карий І. К.** Вибрані п'єси / І. Карпенко-Карий. – К.: Дніпро, 1976. – 304 с.
10. **Коцюба З. Г.** Паремії як об'єкт етнолінгвопсихологічного дослідження / З. Г. Коцюба // Мовознавство. – 2009. – № 2. – С. 34–47.
11. **Ларина Т. В.** Английский стиль фатической коммуникации / Т. В. Ларина // Жанры речи. – Саратов: Колледж, 2005. – Вып. 4. – С. 251–262.

12. **Підмогильний В. П.** Невеличка драма / В. П. Підмогильний. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 326 с.
13. **Прислів'я** та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К.: Наук. думка, 1990. – 528 с.
14. **Стельмах М. П.** Твори: в 7 т. / М. П. Стельмах. – К.: Дніпро, 1982. – Т. 2. – 592 с.
15. **Стернин И. А.** Коммуникативное поведение и межкультурная коммуникация / И. А. Стернин // Русское и китайское коммуникативное поведение. – Воронеж: Истоки, 2002. – Вып. 1. – С. 5–9.
16. **Стернин И.** Речевое воздействие как интегральная наука [Електронний ресурс] / И. Стернин. – Режим доступу: <http://www.sternin.adeptis.ru/>
17. **Українські** народні прислів'я та приказки / [упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. – К.: Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. – 792 с.
18. **Українські** прислів'я, приказки і таке інше / [зб. О. Марковича та ін.; укл. М. Номис]. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
19. **Цаллагова З.** Афористические жанры фольклора как средства народного воспитания [Електронний ресурс] / З. Цаллагова. – Режим доступу: <http://www.darjal-online.ru/>
20. **Чижевський Д.** Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський // Філософія в українській культурі. – К., 1992. – С. 17–23.
21. **Чубинський П. П.** Труды этнографическо-статистической экспедиции въ западно-русскій край: матеріали и изслѣдованія: в 7 т. / П. П. Чубинський. – Петербургъ, 1877. – Т. 7; Ч. 3: Малоруссы Юго-западнаго края. – 622 с.
22. **Чешков О.** Психотипові ознаки українських підлітків [Електронний ресурс] / О. Чешков, С. Новосад. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/>

Надійшла до редколегії 10.11.2012

АКУЗАТИВ ПРИ ЗАПЕРЕЧЕННІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ТИПИ СТРУКТУРНИХ МОДЕЛЕЙ

Проаналізовано синтаксичні конструкції «не + Acc_{об'єкта дії}» при перехідних дієсловах у працях С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера. Відповідно до позиції об'єкта дії, встановлено основні структурні моделі.

Ключові слова: об'єкт дії, перехідні дієслова, структурна модель.

Проанализированы синтаксические конструкции «не + Acc_{объекта действия}» при переходных глаголах в работах С. Смаль-Стоцкого и Ф. Гартнера. В соответствии с позицией объекта действия выделены основные структурные модели.

Ключевые слова: объект действия, переходные глаголы, структурная модель.

The use of syntactic construction «not + Acc_{of object of the action}» at transitive verbs in S. Smal-Stockyj and F. Gartner's grammars are analysed. The basic structural models according to the position of the object of the action are set.

Keywords: object of the action, structural model, transitive verbs.

Розвиток теоретичних узагальнень про знахідний відмінок при запереченні в українській мові наприкінці ХІХ – початку ХХ століття унаочнюють граматики С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, написані для шкільних потреб, зокрема «Руска граMATика» (1893, 1907, 1914, 1928) та «Українська граMATика» (1919), і монографія цих авторів «Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) sprache» (1913). Вибір цих праць для дослідження не випадковий, адже до кінця ХІХ століття вчені розглядали перехідні дієслова, незважаючи на об'єкт дії, виражений іменником (займенником) у знахідному відмінкові. Після О. Потебні тільки С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер трактували поняття перехідності/неперехідності як здатність дієслова керувати відповідним відмінку. Крім того, у своїх працях лінгвісти подали значення й особливості вживання кожного відмінка зокрема. До аналізу залучаємо також дослідження мовознавців першої половини ХХ століття та матеріали картотеки

«Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, м. Львів).

У першому виданні «Руска граматика» (1893) С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер вказали на закономірність переходу при запереченні знахідного відмінка (Ass) у родовий (Gen), навівши низку прикладів: *Чую слова, а не розумію змислу. На місяці нема людий. Причин годі найти. Хто не звик правди поважати, той завсіди ласий панувати* (тут і далі підкреслення наше. – О. З.) (См.-Ст., Гарт. Гр. 1893, 146). Зазначмо, що це правило запровадив ще М. Ломоносов у «Российской грамматике» 1755 року, зауваживши, що «будь-яке дієслово дійсного стану потребує знахідного відмінка. Коли ж перед ним стоїть заперечна частка *не*, знахідний відмінок переходить у родовий» [7, с. 560–561].

У другому виданні підручника мовознавці подали випадки, у яких після *не*, крім генетива, уживається акузатив. Зокрема зосередили увагу на наявності таких конструкцій у поетичних творах, особливо в Ю. Федьковича: *Не покриють Україну червоні жупани. Душа не віщує своє горе. У нас великі приправи не найдете. Серед пилипівки скрипку не можна навіть зачепити* (См.-Ст., Гарт. Гр. 1907, 179).

Обсяг монографічного видання «Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) sprache» (1913) дав змогу С. Смаль-Стоцькому та Ф. Гартнеру здійснити ґрунтовний аналіз уживання відмінків. Учені зазначили, що в конструкціях *Не покриють Україну червоні жупани. Душа не віщує своє горе* (См.-Ст., Гарт. Гр. 1913, 392) смисл речення дещо змінюється, оскільки основне навантаження падає на лексеми *Україна*, *горе*. Такого ж типу й наступні ілюстрації: *Не перекручуй мої слова. Я не беру з собою кожух* (Там само). Зауважмо, що в науковій граматиці вчені допускали вживання знахідного акузатива при запереченні тільки у випадках, коли об'єкт дії знаходився в постпозиції до присудка (**не + V + Ass**_{об'єкта дії} – модель I).

Натомість уживання об'єкта дії в знахідному відмінку перед дієсловом із часткою *не* (**Ass**_{об'єкта дії} + **не + V** – модель II) дослідники кваліфікували як формальність, наводячи низку прикладів: *У нас великі приправи не найдете. Серед пилипівки скрипку не можна навіть зачепити. Свою жінку я ніколи й не бачу* (См.-Ст., Гарт. Гр. 1913, 392).

Акузатив при запереченні, уживання якого репрезентовано в граматиках С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, простежуємо ще в пам'ятках української мови, зокрема в ділових документах XIV–XVII століття (за О. Зарудняком). Аналізовані конструкції фіксуємо також і в мові пам'яток XVI – першої половини XVII століття. Наприклад:

– знахідний у *препозиції* до простого чи складеного присудка (*модель I*): í èèî òî ðî ġ ġ ò ġ è à ç ù ñ à ì è ÷ ġ ð ġ ç ñ ġ á ġ,... á î ŷ ð ñ á î è ò ù ä ġ è à ò è... í ġ ì à ġ ì (Горохів, 1593 ПККДА I–2, 159)*; ò î è è î á ù à è è ġ é ÷ à ð á ç ò î ò ä è ù é ä . í ü ï î ñ ò ù â ð ä . í ü ñ u á î ò í ù é í à ç à è è à è è è (Острог, 1598 Ист. фл. син., 46); À ò à (è) ò à è à ì ò ù ñ á î é í à ç à è î ï î é á ç à ì è ð (XVI ст. УЄ № 29519, 219); ñ á ħ ä î Õ ð è ñ ò à ä ð à ò à í ġ ç à ò à î ð ŷ é (к. XVI ст. Укр. п., 78); ä à ò ù ñ ò à à ó ç à ì è î á î á î ä à ò è ò è... í à ò î ÷ ò ù (1613 АрхЮЗР 8/V, 386) тощо. За спостереженнями О. Зарудняка, значну кількість саме таких конструкцій представлено і в ділових документах XIV–XVII століття [4, с. 113].

– у поодиноких випадках у пам'ятках при запереченні виявлено знахідний прямого об'єкта у *постпозиції* до предиката (*модель II*): Ò à è æ à è Ì à ð ï ŷ í ġ ò í ù à à è à á î á î ð í î á ù Õ ð è ñ ò í á ù (XVI ст. НЄ, 42).

Паралельне вживання акузатива і генетива при запереченні представлено також і в пам'ятках російської та білоруської мов [11, с. 220–230; 5, с. 220–221]. Порівняно із російською мовою, як зауважив О. Зарудняк, «процес заміни знахідного відмінка при запереченні родовим в українській мові відбувався повільніше», до того ж у повсякденному мовленні та в мові пісень конструкція «*не + Асс*_{об'єкта дії}» уживається й сьогодні [3, с. 9–10]. Цю проблему досліджував ще О. Синявський, який подав досить категоричне твердження в «Нормах української літературної мови» (1931). Мовознавець уважав, що заміна знахідних відмінків на родові не обов'язкова, і в українській мові досить часто буває знахідний і при *не*, наприклад: Не перекручуй мої слова (Нар. опов.); Не захотів узяти другу жінку (Гр. Кв.-Осн.); Не покриють Україну

* Повні назви пам'яток української мови XVI – першої половини XVII століття див. за виданням: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел / [уклад.: Д. Гринчишин, М. Чікало]. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1994. – 328 с.

червоні жупани (Т. Шевч.); *Хто й не любив покійну, так і той плакав* (Б. Грінч.); *А пастки ставити і невід зтягати не вмів* (Л. Україн.) [9, с. 244].

Зазначмо, що, на відміну від наукової, у шкільних граматиках С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер вказали на можливість уживання акузатива при запереченні в *препозиції* (модель I) та *постпозиції* (модель II) до простого чи складеного присудка. У третьому виданні «Рускої граматики», яка вийшла зі зміненою назвою «ГраMATика української мови» (1914), та в «Українській граматиці» (1919) дослідники зазначили (як і в підручнику 1907 року), що, крім родового відмінка, «деколи однак, особливо у Федьковича, стоїть на тім місці також 4-ий відм.» (См.-Ст., Гарт. Гр. 1914, 130; См.-Ст., Гарт. Гр. 1919, 179). Ілюстрації автори використали з другого видання шкільної граматики. На таке ж твердження (тільки без посилання на Ю. Федьковича) натрапляємо в останньому виданні. Приклади мовознавці навели ідентичні (перше і четверте речення з аналізованих вище підручників). Отже, у граматиках 1907, 1914, 1919 і 1928 року фіксуємо два типи структурних моделей – «**Асс**_{об'єкта дії} + **не** + **V**» та «**не** + **V** + **Асс**_{об'єкта дії}».

Зауваження щодо знахідного відмінка при запереченні представлено і в О. Шахматова, який указав, що знахідний уживається після *інфінітива перехідного дієслова із запереченням* (*Самый проступок ее не разрушил мое счастье. Его уход Верховская не заметила. Наши старики не носят парики) та *інфінітива, який залежить від дієслова із запереченням* (*Не стану описывать Оренбургскую осаду. Я ни в чем не могу упрекнуть свою невесту. Лицо говорившего не мог он вспомнить) [12, с. 324–325]. Мовознавець диференціював конструкції на такі, що мають у своєму складі простий або складений присудок (не акцентуючи на позиції об'єкта дії). Про вживання акузатива зазначили згодом й І. Шаля та П. Горецький, навівши низку прикладів: *Не покриють Україну червоні жупани* (Шевч.); *Довгенько ми не бачили свою дитину* (М. В.); *Ти їж одну копичку, а другу не чіпай* (Чуб. II 16); *Не обижайте бідного сироту* (М. В.) [2, с. 170].**

Звернімо увагу й на те, що в підручниках (1907, 1914, 1919, 1928) С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер зауважили, що «перечка не конче мусить стояти в реченю виразно; вона може міститися

в наряднім реченю, н. пр.: *Кім старий неспосібний миший ловити*, або й критися у присудковім понятю, н. пр.: *Сіний забула замкнути. Кім перестав миший ловити» (См.-Ст., Гарт. Гр. 1907, 179; См.-Ст., Гарт. Гр. 1914, 130; См.-Ст., Гарт. Гр. 1919, 179; См.-Ст., Гарт. Гр. 1928, 136). Тільки в третьому та четвертому виданні «Рускої граматики» автори вказали на те, що «**правильно однак стоїть в такім разі 4-ий відм.** (виділення наше. – О. З.)» (См.-Ст., Гарт. Гр. 1914, 130; См.-Ст., Гарт. Гр. 1928, 136). На нашу думку, у цих випадках автори вважали закономірним уживання саме знахідного відмінка через те, що частка *не* формально не виражена, а заперечення закладене в семантиці дієслова. Натомість В. Сімович у «Граматиці української мови для самонавчання» (1921) зазначив, що «після таких присудків, у яких містить ся заперечна думка» уживають родовий відмінок, та подав таку ж саму ілюстрацію *Пішла кудись: сіней забула замкнути [= не замкнула]* (М. Вовчок) [10, с. 468].*

Про стилістичний характер уживання досліджуваної конструкції зауважив М. Перегінець, указавши, що *знахідний заперечувальний* «відмінно від відповідних родових конструкцій заводить до фрази певний вольовий елемент: *І довгенько ми не бачили свою дитину»* [8, с. 216]. Натомість Л. Булаховський зазначив про відсутність чіткої стилістичної розмежованості акузатива та генетива при запереченні [6, с. 75].

У сучасній українській мові, як зазначає І. Вихованець, існує тенденція, коли за певних умов родовий відмінок у заперечних конструкціях поступається знахідному. На вибір відмінка впливає:

- а) семантика залежного іменника й опорного дієслова;
- б) форма опорного дієслова;
- в) структурно-граматичні особливості речення;
- г) функціональний стиль сучасної української літературної мови;
- д) порядок слів у реченні [1, с. 20].

Зауважмо, що С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер до уваги брали тільки три чинники із вище зазначених, зокрема *стиль мови* (видання 1907, 1913, 1914), *порядок слів* та *семантику дієслова й залежного іменника* (видання 1907, 1913, 1914, 1928).

Отже, у шкільних (1893, 1907, 1914, 1919, 1928) та науковій (1913) граматиках С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера простежуємо

розвиток учення про вживання акузатива при запереченні й виділяємо два підходи до цієї проблеми, причому етапною в розробці цього питання стала шкільна «Руска граматика» (1907), проте детальний розгляд цього явища подано саме в науковій монографії 1913 року. У проаналізованих граматиках фіксуємо основні типи відповідних конструкцій (реалізуються за допомогою структурних моделей «не + V + Асс_{об'єкта дії}» та «Асс_{об'єкта дії} + не + V»), засвідчених не тільки в мовознавчих працях першої половини ХХ століття, а й у пам'ятках української мови ХVІ – першої половини ХVІІ століття.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

См.-Ст., Гарт. Гр. 1893 – Смаль-Стоцький С. Руска граматика / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – [1-е вид.]. – Львів: НТШ, 1893. – 175 с.

См.-Ст., Гарт. Гр. 1907 – Смаль-Стоцький С. Руска граматика / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – [2-е вид.]. – Львів, 1907. – 242 с.

См.-Ст., Гарт. Гр. 1914 – Смаль-Стоцький С. Граматика української мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – [3-є вид.]. – Відень, 1914. – 202 с.

См.-Ст., Гарт. Гр. 1913 – Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) sprache / von Stephan von Smal-Stockyj und Theodor Gartner. – Wien, 1913. – 550 s.

См.-Ст., Гарт. Гр. 1919 – Стоцький і Гартнер. Українська граматика / Стоцький, Гартнер. – Вінніпег, 1919. – 242 с.

См.-Ст., Гарт. Гр. 1928 – Смаль-Стоцький С. Граматика української (руської) мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – [4-те вид.]. – Львів: Державне вид-во шкільних книжок, 1928. – 209 с.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Вихованець І. Р.** Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1971. – 110 с.
2. **Горецький П.** Українська мова. Практично-теоретичний курс / П. Горецький, І. Шаля. – [7-е вид.]. – К.: Друкарня Київської Філії Книгоспілки, 1929. – 335 с.

3. **Зарудняк А. А.** Приглагольное управление в украинских памятниках деловой письменности XIV–XVII вв.: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / А. А. Зарудняк. – К., 1959. – 18 с.
4. **Зарудняк О.** Из спостережень над керуванням знахідним відмінком в пам'ятках ділового письменства XIV–XVII ст. / О. Зарудняк // Наукові записки Ізмаїльського пед. ін-ту. – Ізмаїл: Ізмаїльський пед. ін-т, 1961. – Вип. 2. – С. 107–127.
5. **Крысько В. Б.** Исторический синтаксис русского языка: Объект и переходность / В. Б. Крысько. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.: Азбуковник, 2006. – 486 с.
6. **Курс** сучасної української мови: у 2 т. / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К.: Рад. школа, 1951. – Т. II: Синтаксис. – 408 с.
7. **Ломоносов М.** Российская грамматика // Ломоносов М. Полное собрание сочинений: в 11 т. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – Т. VII: Труды по филологии 1739–1758 гг. – С. 389–578.
8. **Перегінець М.** Синтаксичне вживання граматичних форм / М. Перегінець // Підвищений курс української мови / [за ред. Л. Булаховського]. – Х.: Рад. школа, 1931. – С. 191–240.
9. **Синявський О.** Норми української літературної мови / О. Синявський. – Х.; К.: Література і мистецтво, 1931. – 366 с.
10. **Сімович В.** Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / В. Сімович. – [2-е вид. з одмінами й додатками]. – К.; Ляйпціг, 1921. – Фотопередрук з передмовою О. Горбача. – Мюнхен: Monachii, 1986. – Вип. 5. – 584 с.
11. **Станишева Д. С.** Винительный падеж в восточнославянских языках / Д. С. Станишева. – София: Изд-во Болгарской Академии наук, 1966. – 295 с.
12. **Шахматов А. А.** Синтаксис русского языка. Учение о предложении и о сочетании / А. А. Шахматов. – Л.: Изд-во АН СССР, 1925. – Вып. 1. – 441 с.

Надійшла до редколегії 11.11.2012

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ БІБЛЕЇЗМІВ У ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО

На матеріалі художніх та епістолярних творів Дмитра Яворницького проаналізовано стилістичні функції біблеїзмів, до яких зараховано лексичні, фразеологічні одиниці та цитати біблійного походження.

Ключові слова: біблеїзми, біблійні мотиви, біблійний персонаж, біблійний сюжет, релігійна лексика, стилістика.

На материале художественных и эпистолярных произведений Дмитрия Яворницкого исследованы стилистические функции библеизмов, к которым отнесены лексические, фразеологические единицы и цитаты библейского происхождения.

Ключевые слова: библеизмы, библейные мотивы, библейный персонаж, библейный сюжет, религиозная лексика, стилистические функции.

The article is devoted to the interpretation of the religious images in the artistic and epistolary works by D. Yavornitsky. Lexical, phraseology units and quotations of biblical origin are analyzed.

Keywords: biblical unit, biblical character, biblical story, religious vocabulary, stylistic functions.

Упродовж віків Біблія справляла великий вплив на духовне життя українського народу, на літературу, культуру, образотворче мистецтво. Вона є джерелом моральних, духовних та етичних істин і настанов. Сентенції з Біблії часто вживаються в текстах художніх творів з метою аргументації суджень їх авторів.

Вивчення особливостей функціонування біблеїзмів у художньому тексті є актуальним питанням сучасної лінгвістики, адже ці мовні одиниці, як слушно зауважує дослідниця Н. В. Черкас [7, с. 5], формують образну християнську картину світу.

Характерною рисою біблеїзмів є їх постійна відтворюваність, здатність залишатися в культурній пам'яті народу, а також пізнавальна, емоційна та духовна цінність як для окремих особистостей, так і для національних спільнот.

У сучасній науковій літературі біблеїзми кваліфікуються як «окремі слова та фразеологізми (в широкому розумінні цього

терміна, включно з прислів'ями та приказками), які, відірвавшись від біблійного тексту, широко вживаються в мовленні, побутовому та літературному» [1, с. 103].

Метою нашої статті є дослідження авторської інтерпретації біблійних образів у творах Дмитра Яворницького, виявлення стилістичних функцій біблеїзмів.

У художній творчості Д. Яворницького виявлено біблійні ремінісценції й прямі цитати з Біблії. Так, наприклад, із книг Старого заповіту неодноразово згадується ім'я *Ноя*: *Справа для хазяйства була така, якою робив ще праведний Ной* [8, с. 449]; *Запріг двоє кобильчат з двома лошатами у стародревню, ще, мабуть, од праведного Ноя, бричку* [8, с. 593]; *Паничі про неї казали, що то така панна, що її ще Ной випустив укупі зі звірами із ковчега, бо у неї одна твар, рятуй Боже, яке страхіття!* [8, с. 540]. У нашій уяві Ноїв ковчег – це щось застаріле, незграбне. Але письменник використовує це значення фразеологізму лише в перших двох прикладах. У третьому ж, говорячи про зовнішність жінки, він підкреслює її немолодий як для нареченої вік і потворність через поєднання з іронією (*Ной випустив, укупі зі звірами із ковчега*) та синекдохічним уживанням лексеми *твар* (*твар* – у значенні «творіння, те, що створене; предмет, істота» – обличчя [5, с. 537]).

Ще один біблійний персонаж, згадуваний Д. Яворницьким, – молодший син Ноя *Хам*, чие ім'я стало позначати поведінку людей грубих, невихованих, нахабних, жорстоких. Письменник використовує похідне слово й уводить його лише в негативний контекст: *...то хамське поріддя* [8, с. 458]; *Ах ти, хамове поріддя!* [8, с. 465]. Письменник вдається і до гри словами, залучаючи означений номен: *Не Хоменки вони, а Хаменки!* [8, с. 466]. Спостерігаємо також розширення значення: представники шляхетних кіл хамами зневажливо називали недворян. Відповідно, уживаючи Хаменки, автор, швидше, натякає не на антисоціальну поведінку лікаря, про якого йдеться, а на його недворянське походження.

Вислів *від сотворення світу*, ужитий Д. Яворницьким, означає «з дуже давніх часів»: *Макар Мусійович Хохуля уже кілька год, як там кажуть, ледве не з самого сотворення мира*, – *учив бурсаків грецького язика* [8, с. 138]; *...та турецька земля, вона ще от сотворенія мира була руського царя* [8, с. 340]. В обох прикладах біблійні вислови вжито для створення певного сатиричного

відтінку – учитель грецької мови Макар Мусійович Хохуля з року в рік нудно й одноманітно викладав грецьку мову; персонаж повісті «Наша доля – Божа воля» Яким Вітряк пускається в роздуми на військово-політичні теми, не знаючи до пуття історії.

Ще один випадок використання біблійного сюжету – «*Її святес святих – це гроші*» [8, с. 485]. У переносному значенні *святес святих* – найбільша святиня [3, с. 71]. Змальовуючи княгиню Башмачку як один із негативних образів українського панства, Д. Яворницький цим виразом підкреслив її жадібність, нехтування всіма й усім, крім грошей.

Письменник не обійшов увагою біблійний сюжет про Валтасарів банкет. Вислови *Валтасарів бенкет, жити Валтасаром* означають «жити весело, безтурботно, незважаючи на грізні прикмети близького нещастя» [4, с. 350]. *Пир Валтасара (Почався справжній пир Валтасара* [8, с. 563]) – так називає Д. Яворницький гуляння, які влаштовував Петро Петрович Кардаш («Поміж панами») і які, врешті-решт, призвели до його загибелі.

Цитати з Біблії письменник вкладає в уста персонажів своїх творів: «*Каїн і Авель, Хам і брати його, Сим та Афет: одного батька та матері діти, та неоднакові*» [8, с. 86] – говорить Семен Сидорович Дурда, маючи на увазі свого сина Гриця. Каїнами називають братовбивців, зрадників. Ім'я Авеля також стало афористичним і означає невинну жертву. За сюжетом роману Гриць, не витримавши батькових образ, у нестямі кидається на того з ножем, а потім, усвідомивши свій вчинок і боячись розправи, утікає з дому. Семен Сидорович був дуже вражений такими вчинками сина, але своєї провини не визнавав, тому й навів такі порівняння.

Вислів *вавилонський полон* уживається як синонім до *рабство, неволя, пригнічення* [4, с. 290]. Так зображує Д. Яворницький навчання в бурсі: *Це було справді те «вавилонське плінення», як його звали самі ж бурсаки* [8, с. 142]. Описуючи схоластичне навчання в бурсі, письменник згадує декілька біблійних сюжетів: *...підбива під себе Закон Божий та кілька раз підряд вичитує про всемирний потоп, або про стовпотворіння вавилонське та так, що аж язик йому пристане, бідоласі, а він усе токмаче того Ноя, або тих невірних халдеїв* [8, с. 158]. Безперспективність такого навчання передана висловами сатиричного характеру: *підбива Закон Божий; токмаче Ноя, аж язик йому пристане.*

Іноді Д. Яворницький трансформує біблійні вислови: *А все вкупі суєта, суєта суєтить, а маненька суєтина підсуєтлює* [8, с. 563]. Цей вислів ужитий для підкреслення марноти будь-яких зусиль.

У повісті «Поміж панами» Д. Яворницький використав сюжет про сімох єгипетських корів: *Корови – худючі, ніж ті єгипетські порожні, які снились фараонові у сні* [8, с. 582]; *...зробились, як ті сім порожніх фараонових коров* [8, с. 521]. За біблійною легендою, єгипетському фараону наснився сон про те, як сім худих корів з'їли сім корів товстих, але залишилися такими ж худими, якими були доти. Витлумачуючи цей сон, майбутній правитель країни Йосиф сказав, що він віщує настання в Єгипті семи врожайних і семи голодних років. У наш час цей вислів уживається переважно з іронічним забарвленням. З цією ж метою його вживає і Д. Яворницький. Описуючи хлів пана, який вихвалявся своєю худобою, автор підкреслює його повну неспроможність належно утримувати господарство, і тварин зокрема.

Із книг Нового заповіту письменник залучає словосполучення, що стали крилатими: *А панам неначе страшний суд настав і неначе вони зовсім стерли свій розум перед судом тим* [8, с. 563].

Порівняння з героями біблійних сюжетів автор уживає для характеристики персонажів: *І безщасна дитина повинна була ... знов виступати перед свого Пілата* [8, с. 104]. Трагізм описаної ситуації в тому, що Пілатом автор називає рідного батька «безщасної дитини». Педагогів бурси Д. Яворницький порівнює з пастирями й наймитами: *...він добре бачив і добре розумів, де єсть справжній педагог, добрий пастир, а де наємник, або овсі лютий звіряка* [8, с. 177]. Власні погляди на освіту автор вкладає в уста персонажа повісті «Поміж панами»: *І наша школа була б інакша, якби до неї не наймитів-учителів, не чиновників, а справжніх напутників, певних апостолів правди і добра* [8, с. 507]. Апостолами (від старогрец. «посланець») називалися в перші століття існування християнства мандрівні проповідники. Євангельська легенда розповідає про дванадцять апостолів – учнів Христа. У переносному значенні *апостол* – провідник певних нових ідей [3, с. 14].

Цитатами із Біблії насичений діалог між старим Максимом Вітряком та його сином Павлусем. Уживання цитат зумовлено однією з ідей твору – молодший Вітряк став штундистом, і він щиро намагався пояснити батькові свої думки і вчинки, а Біблію

використовував як вагомий інструмент впливу: *«Аще где двое или трое глаголють во имя мое, аз там пребиваю!..» Церква повинна бути у серці кожного чоловіка, – от де церква!* [8, с. 421]. Можливо, Павло мав надію на те, що цитатами із Святого письма зможе зворушити батькову душу, і той піде назустріч йому. *«Не сотвори собі кумира и всякого подобия на земли!»* [8, с. 421] – так пояснює він своє неприйняття церкви і її атрибутики. Він не захотів відступатися від своїх поглядів і підтвердив своє рішення знову-таки словами з Біблії: *«Аще кто любит Мене, оставит отца и мать свою и грядот во след Мене»* [8, с. 423]. У суперечці між батьком та сином про необхідність постувати син наводить цитату з Біблії на підтвердження думки про марність посту для людини: *«Це даремна вигадка супроти слова Божого, що каже: «Не входящее в уста сквернить чоловіка, а исходящее из уст»* [8, с. 420].

Іноді Д. Яворницький використовує біблійні елементи для створення іронічного контексту: *І терпить бідний Самсон Іванович від жіноцтва і приймає він «великі страсті» од нього* [8, с. 445]; *Але за читання він найбільш усього приймав «страстей» од своїх найських відьом* [8, с. 447]. У цьому контексті автор говорить про страсті в переносному значенні, як про моральні тортури й знущання. Вислови ж *терпіти страсті, приймати страсті, страсті Христові* походять із Нового Заповіту. В авторському контексті лексема *страсті*, ужита в лапках, натякає читачеві на іронічне її вживання. Що ж стосується «найських відьом», то можемо припустити, що йдеться про навських відьом, тобто тих, які прийшли з Нави (Нава – у слов'янській міфології втілення смерті). З уявленням про Нав асоціюються цілі класи міфологічних істот, пов'язаних зі смертю: мавки, наві (нави, навляції) – злі духи, дванадцять відьом, що ссуть кров у породіль [6, с. 8]. Таким чином, авторський контекст вкрай негативно характеризує жінок, образи яких виведено у творі.

Роздумуючи про особливості людської долі, Петро Вітряк говорить: *«Хіба я у Бога залишеного кабана вкрав, чи що?»* [8, с. 361]. Можна припустити, що означений контекст – алюзія на міфологію, зокрема йдеться про биків Геліуса, які паслися на острові Тринакрія. Під час подорожей Одиссей приплив до цього острова. Він знав про суворе покарання, яке очікує на нього, якщо він зазіхне на цих священних биків. Але супутники Одиссея були

голодні і, скориставшись тим, що Одиссей вирушив оглядати острів і по дорозі заснув, вбили і з'їли кількох биків. Геліос дізнався про прикру подію й дуже розлютився. Його підтримав Посейдон. Буря, що розпочалася на морі, розбила корабель і потопила супутників Одиссея. Тільки йому вдалося врятуватися, оскільки він не брав участі в убивстві биків. Припускаємо, що в народній свідомості міфологічний мотив трансформувалася, через що виникли кабани замість биків, проте зміст висловлення залишився тим самим: немає за що карати людину, яка не зробила нічого поганого.

Термін *біблеїзм* не обмежується фразеологічними одиницями біблійного походження. Він об'єднує також різнохарактерні лексеми – топоніми, антропоніми, слова біблійної тематики. У текстах художніх творів Д. Яворницького окреме місце посідає релігійна лексика, адже релігія відіграла значну роль у житті українського народу: *камилавка, скуфія, служба, боги, іконостаси, церква, крилас, титар, вівтар, батюшка, образи, Великдень, Різдво, Псалтирь, Апостол, архієрей, протоієрей*. До того ж, сам письменник свого часу був учнем Харківської духовної семінарії, звідси й така обізнаність із церковною термінологією: *канон* (жанр церковної гімнографії), *кафизма* (богослужбний розділ Псалтиря, під час читання якого дозволялося сидіти), *прокимен* (вірш, який прочитують перед Священним Писанням), *стихар* (богослужбний одяг священнослужителів).

Церковно-книжна лексика вживається автором для характеристики персонажа: *...владика заставив Мусія Мусійовича вчитати напам'ять ледве не половину Псалтиря та Часловця, і Мусій Мусійович, вчитавши, «побідоносно» повернувсь од владики додому і «в прах сокрушив свого супостата»* [8, с. 51]; *Мусій Мусійович ... бував інколи «під титлою»* [8, с. 58]; *Ось я вас живо візьму у скобки!* [8, с. 58]. Поєднання загальноживаної лексики із спеціальною надає висловленню гумористичного відтінку.

Таким чином, біблеїзми створюють урочистість, піднесеність розповіді або, навпаки, надають викладу сатиричного забарвлення, служать передачі іронії та сарказму.

Чимало фразеологічних одиниць, які стосуються віри в Бога, знаходимо в листах Д. Яворницького. У вжитих письменником фразеологізмах із компонентом *Бог* закріплено історико-етнографічні погляди на зв'язок людини з навколишнім світом: *Моя дружина*

Серафима Дмитрівна вітає Вас і бажає всього найкращого на **божому світі** [2, с. 87], **не вихожу на світ божий** [2, с. 131]. У розумінні Д. Яворницького Бог – це найвища сила, від якої залежить доля людини, це найвища цінність: **я тобі вірю, як Богові** [2, с. 43], **...біжи і благай Господа Бога за те, що він не зробив тебе злодієм** [2, с. 20].

Звертання до Бога вживаються для висловлення прохання про те, що для автора є найважливішим у конкретний момент (**Як би, боронь Боже, з голоду не вмерти** [2, с. 70], **Дай, Боже, нам провести этот год прежде всего с пользой для нашего любого Запорожья** [2, с. 167]), для вираження свого захоплення чимось (**І що то, Господи, за сила в ньому?!** [2, с. 166]).

Яскравою особливістю мовотворчості Д. Яворницького є вживання в листах побажання **«Дай, Боже, Вам лебединий вік, а журавлиний крик!»** [2, с. 131]. Автор сам же й пояснює значення цього виразу: **«Лебеді живуть по 300 років, а журавлі високо, високо підіймаються в небо і весело відтіля курличуть на всю округу»** [2, с. 203]. В іншому листі він пояснює походження виразу: **«Так говорили запорожці, когда приветствовали нового своего кошевого атамана, желая ему жить 300 лет, как живут лебеди, и весело кричат, как кричат журавли в далёком небе»** [2, с. 198].

Послугується Д. Яворницький також цитатами із Біблії. Вони мають морально-етичну спрямованість і є своєрідною формою підтримки, засобом стабілізації внутрішнього стану людини. Наприклад, у листі до Б. Грінченка письменник обіцяє тому написати листа до генерала А. Таля, просячи милості за нього і його дружину: **«А проте, як що хочете, то я знов напишу йому, пам'ятаючи слово Боже, що хто стука, тому відчиняють, і хто просе, тому дають»** [2, с. 53]. Для самопідтримки вживає автор слова **«Простим их: «Не видят бо, что творят»** [2, с. 113] у листі до Г. Маркевича, де з гіркотою розповідає про те, що його звинуватили в сепаратизмі. Інша цитата з Біблії вжита для характеристики А. Сластьона, людини, моральними якостями якої завжди захоплювався Д. Яворницький: **«Об ньому можно те сказать, що сказано в Євангелії о Нафанаїлі: «Се Израиль, в нем же лукавства нисть»** [2, с. 25]. Біблійні висловлення служать засобом аргументації авторського мовлення, засобом впливу на адресата, адже такі висловлення адресують до Біблії як до авторитетного джерела.

Ці одиниці виконують важливі стилістичні функції і беруть участь у формуванні ідіостилю. На мовностилістичному рівні знайшов своє відображення великий світ відчуттів та переживань автора, його життєвий і моральний досвід, а також історико-культурний досвід українського народу.

Отже, біблійні висловлення, ужиті Д. Яворницьким, – це своєрідні мисленнєві аксіоми, що мають морально-етичну спрямованість і виявляють прагматичні настанови автора. Вони служать засобами аргументації мовлення персонажів, допомагають точніше висловити ідею твору, а також характеризують мовну особистість автора як таку, якій властивий творчий підхід до мови, яка володіє значним потенціалом знань про світ і творчо трансформує його в художніх текстах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Зорівчак Р. П.** Біблеїзми в нашому мовленні / Р. П. Зорівчак // Кримська Світлиця. – 2006. – № 38.
2. **Епістолярна** спадщина академіка Д. І. Яворницького / [упоряд. С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; за заг. ред. Н. Капустіної]. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури. – 500 с.
3. **Коваль А. П.** Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К.: Вища школа, 1975. – 335 с.
4. **Коваль А. П.** Слово про слово / А. П. Коваль. – К.: Рад. Школа, 1986. – 384 с.
5. **Новий** тлумачний словник української мови: в 3 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – [2-е вид.]. – К.: Аконіт, 2005. – Т. 3: П–Я. – 928 с.
6. **Славянская** мифология: энциклопедический словарь / [науч. ред. Петрухин В. Я. и др.]. – М.: Эллис Лак, 1995. – 413 с.
7. **Черкас Н. В.** Мовностилістичні засоби відображення біблійних мотивів у повоєнному американському романі: дис. ... канд. філол. наук / Н. В. Черкас. – Львів, 2004. – 227 с.
8. **Яворницький Д. І.** За чужий гріх: [роман, повість, малюнки з життя] / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ: Січ, 2006. – 600 с.

Надійшла до редколегії 11.12.2012

СПІЛЬНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ БІБЛІЇ 1903 РОКУ ТА МОВИ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА: ЛЕКСИКА ВИСОКОГО СТИЛЮ

Виявлено спільні риси у використанні лексики високого стилю в мові творів І. Франка та в українських перекладах Біблії 1903 року, з'ясовано джерела використання церковнослов'янізмів та лексики староукраїнської мовної спадщини, а також проведено паралель між письменниками щодо названого процесу.

Ключові слова: лексика високого стилю, церковнослов'янізми, староукраїнська мовна спадщина, переклад Біблії.

Выделены общие черты использования лексики высокого стиля в языке произведений И. Франко и в украинских переводах Библии 1903 года, выяснены источники использования церковнославянизмов и лексики староукраинского языкового наследия, а также проведена параллель между передовыми писателями в названном процессе.

Ключевые слова: лексика высокого стиля, церковнославянизмы, староукраинское языковое наследие, перевод Библии.

The article revealed similarities in the vocabulary used in high style language texts of I. Franko and Ukrainian translations of the texts of the Bible of 1903. The common sources of using Church Slavonic old Ukrainian vocabulary and linguistic heritage are founded. The parallels between progressive writers P. Kulish and I. Franko are shown.

Keywords: high style vocabulary, Church Slavonic, old Ukrainian linguistic heritage, translation of the Bible.

Ще до виходу в світ першого повного перекладу Святого Письма українською мовою 1903 року Іван Франко переконливо стверджував, що «виданий Кулішем переклад для галичан не принесе зовсім ніякого пожитку вже хочби для того, що галицькі дяки і псалтирники далеко лекше розуміють церковний текст св. Письма, ніж той його переклад» [Ів. Фр., т. 41, с. 15]. Варто зауважити, що І. Франко виявився чи не першим із числа критиків Кулішевого біблійного перекладу, на який позитивно відгукнулося чимало філологів та богословів.

Про переклад П'ятикнижжя Мойсея він зауважував, що Пантелеймон Куліш, перекладаючи біблійні тексти українською мовою, «не вмів ніколи знайти границі між народною і церковною мовою»,

використовуючи такі церковнослов'янізми, як *рече*, *глагола* та ін. Не оминає І. Франко своєю критикою й «чудернацьку» українізацію власних імен, наприклад, *Мусій* замість *Мойсей*, *Сруль* замість *Ізраїль*, що інколи призводило до курйозних ситуацій [В. Фр., т. 41, с. 287, 328]. Так, спростування негативної і, як виявилось, – безпідставної Франкової критики знаходимо у К. Студинського, який стверджує, що в тексті Псалтиря 1871 року П. Куліш написав: «...вповає На Господа благий Израїль» – саме так і не інакше. Дослідник вважає, що І. Франко необачно повторив «злобну» вигадку галицьких русофілів, які таким чином вирішили поглузувати із власне ідеї перекладу Святого Письма народною мовою [6, с. 78].

На багато в чому несправедливу Франкову критику відгукнувся І. Пулюй, зауваживши, що П. Куліш знав не лише європейські мови (що свого часу зазначав і сам І. Франко), але й вивчав старогрецьку. Крім того, І. Пулюй звернув увагу те, що й сам І. Франко, перекладаючи окремі книги Біблії, також досить часто використовував слова церковнослов'янського походження [див.: 4, с. 36]. Так, до реєстру слів «Лексика поетичних творів І. Франка», укладеного на основі картотеки Словника мови письменника (керівник – професор І. Ковалик), входять такі лексеми церковнослов'янського походження, як *алилуя* (*аллілуйя*), *амінь*, *ангел*, *ангелик*, *ангелятко*, *ангельський*, *архангел*, *архангельський*, *архірей*, *архірейський*, *безстрасно*, *бистроуміє*, *бігущий*, *благати(-ть)* і похідні, слова з початковими *благо-*, *бого-* та багато ін. [1].

Саме церковнослов'янізми відіграли найважливішу роль у формуванні конфесійного стилю староукраїнської мови, адже значна частина церковнослов'янізмів, уже адаптованих на українському ґрунті, досить вільно входила до складу староукраїнської мови на правах синонімів і в багатьох випадках розцінювалася як книжна староукраїнська лексика й навпаки. А наприкінці XVIII століття запозичені українською мовою церковнослов'янські елементи «здебільшого замінюються народними утвореннями; залишаються тільки ті з них, що ввійшли і в розмовну мову» [5, с. 137–152].

На думку Ю. Шевельова, одним із практичних наслідків мовної програми П. Куліша було впровадження значної кількості архаїчної лексики (церковнослов'янізмів, полонізмів, лексем староукраїнської спадщини) до мови не лише перекладних, а й оригінальних творів. Церковнослов'янізми, «які становили спільне добро всіх частин

України», найбільше ставали Кулішеві в пригоді «в тих мовних джерелах старовини, які він розшукував і до яких жадібно припадав» [11, с. 29–31].

Стилістичну функцію церковнослов'янізмів у мові письменників кінця XVIII–XIX століття свого часу досліджували Ю. Шевельов (Шерех), зокрема у творах І. Котляревського та П. Куліша, В. Сімович, В. Русанівський – у творах Т. Шевченка. Про церковнослов'янську та староукраїнську спадщину в складі західноукраїнського варіанта літературної мови та в соціолекті освіченої верстви йдеться в низці праць Л. Ткач [7–10] та в наших дослідженнях [2; 3].

Мета статті полягає в тому, щоб виявити спільні риси використання лексики високого стилю в мові творів І. Франка та в українських перекладах Біблії 1903 року, з'ясувати джерела використання ними церковнослов'янізмів та лексики староукраїнської мовної спадщини, а також провести/заперечити паралель між письменниками в названому процесі.

Спільні риси лексикону І. Франка та П. Куліша простежуються, насамперед, на рівні лексем церковнослов'янського походження. Це явище виявляється на прикладі слів, що виступають назвами осіб, наприклад: *спаситель* – рятівник: *Оце Бог – спаситель мій: я вповаю на його й не збоюся* (Іс 12: 2); в одинадцятитомному «Словнику української мови» наводиться й лексема жіночого роду *спасителька* зі стильовою ремаркою *розм[овне]*, що ілюструється контекстом з твору І. Франка «Захар Беркут»: *Я не буду спасителькою Тухольщини* (СУМ, т. IX, с. 492).

До частовживаних у біблійному перекладі належать церковнослов'янські дієслова на позначення здатності говорити, висловлювати власні думки. Так, в одному з контекстів «Другої книги Мойсея» спостерігаємо вживання одночасно двох церковнослов'янізмів *ректи* та *глаголати*: *І рече їм: Се те слово, що глаголе Господь: Завтра субота в нас, опочивок святий Господеві* (2 М 16: 23).

У СУМ: дієслово *ректи* (стсл. *дѣвати* – говорити, сказати) – «промовляти» подане зі стильовими ремарками *заст.*, *поет.*, що підтверджується ілюстраціями з творів Т. Шевченка: *І плаче, плаче Ярославна В Путивлі городі. Й рече: – Вітрило-вітре, господине! Нащо ти вісиш..?* та І. Франка: *А пані, мов бездушна, у куточку Стояла німо, й слова не рекла* (СУМ, т. VIII, с. 497). Натомість церковнослов'янізм *глаголити* не входить до реєстру

«Словника української мови». У ньому зафіксовано лише іменник *глагол* – «мова, слово» зі спеціальним маркуванням *ц.-с.* та з ілюстративним контекстом із твору І. Франка: *От уст Твоїх я пальцем доторкнувся І вложу в них своїх глаголів жар* (СУМ, т. II, с. 78). Використання цього слова П. Кулішем простежуємо на прикладі його «Історичного оповідання»: *Учителем київської купки послідувателів проповідника глаголів живота вічного був сам він* (Куліш, с. 360).

Одним із частовживаних як І. Франком, так і П. Кулішем є іменник староукраїнської лексичної спадщини *принос* (*приніс*) – «те, що приноситься в жертву», наприклад:

<p><i>А диких розбишак за приноси з пожа- рів без сорому лицарством звало слав- ним, дарма, що й бусурмен і християн терзали, торгуючи в Криму ясиром православним</i> (Ів. Фр., т. 26, с. 167).</p>	<p><i>І буде йому всяка жертва підношен- ня з усяких святих приносів, що приносять їх сини Ізрайлеві свья- щенникові</i> (4 М 5: 9).</p>
---	---

Можемо стверджувати, що це слово було типовим для пред- ставників української інтелігенції Галичини і Буковини, оскільки вживалося також і в мові періодичних видань, що підтверджується ілюстративним контекстом з матеріалів до словника «Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.»: *З нашого народу, з єго приносу ідуть щедрі дари на волоські товариства* (МСБ, с. 294).

У «Лексиконі...» Памви Беринди слово *принос* входить до реєстрової частини словника, проте виступає поряд із церковно- слов'янським *приношеніє* і має вичерпне пояснення свого значення, пор.: *приносъ, приношеніє* – *доброволнаа офѣра, тоє, што бы- ває(тъ) приношено от богатства, от грошей. И те(ж) жертва, зарѣзанаа офѣра* (ЛБ, с. 99). До реєстру словника Б. Грінченка іменник *принос* входить зі значенням «приношеніє, пожертвова- ніє, жертва», що ілюструється текстом псалми в перекладі П. Куліша: *До небес драбину приставляють із молитов та **при- носів нечистих*** (Сл. Гр., т. 3, с. 429). «Словник української мови» маркує цей іменник як *розм[овний]* у значенні «те, що приноситься кимсь як дарунок; приносини»; ілюстративні контексти наведено з творів Панаса Мирного, Л. Мартовича і Дніпрової Чайки (СУМ, т. VII, с. 691). Порівнявши ці лексикографічні статті, можемо зробити висновок про те, що у формулюванні лексичного значення, яке подає СУМ, обійдено семи 'жертва', 'жертвовний дарунок', 'Бог'. А саме вони виступають основою лексичного значення іменника *принос*.

У тексті перекладу Святого Письма використано синонімічні фразеологізми *приносити жертву* і *приносити принос*, наприклад: *І сталося по якомусь часі, що Каїн приносив Господеві жертву з польового вроджаю* (1 М 4: 3) – *Коли хто зміж вас приносить ме приніс Господеві від скоту, мусите приносити приніс ваш від товару й овечок та кіз* (3 М 1: 2). Тавтологія слів у звороті *приносити приніс* має у біблійному контексті стилістичну функцію (пор. *дарувати дари*). У «Словнику української мови» подається лише один із цих зворотів: *приносити (принести) жертву* – «зробити що-небудь заради когось, чогось» з ілюстративним контекстом із творів Лесі Українки (СУМ, т. II, с. 521).

Таким чином, можна стверджувати, що іменник *принос* належав до активно вживаних лексем староукраїнської спадщини, оскільки його зафіксовано у творах письменників – вихідців із різних територій України, наприклад: П. Куліша – представника Чернівщини, Лесі Українки – представниці Волинщини та в творах вихідців з Галичини І. Франка та І. Пулюя, який використав це слово у перекладі Псалтиря: *Тоді будуть тобі любі жертви правди, жертви цілопалення і приноси* (Пс 51: 19).

До паралельно вживаних лексем староукраїнської спадщини у творчості П. Куліша та І. Франка належать і прикметники *бутний* та *обичайний*, що позначають риси вдачі людини. У сучасній українській літературній мові лексема *бутний* засвідчена «Словником української мови» як діал[ектна] у значенні «пихатий, чванькуватий» з посиланням на ілюстративні контексти із творів представників західноукраїнського письменства І. Франка та О. Кобилянської: *Вона була горда і бутна, і її гнало, мов орла, вивинутися у висоту, і за те лежить тепер із розтрісканими крилами і ледве дише* (СУМ, т. I, с. 266), пор.:

Вони ж на нього звисока Гляділи й жартами бутними Принижували бідака (Ів. Фр., т. 2, с. 30);

Коли в кого буде син непокірливий і бутний, що не слуха голосу батька свого і голосу матері своєї (5 М 21: 18);
Що глиняна посудина, обтягнена нечистим сріблом, те саме бутні уста й злобнеє серце (Пр 26: 23).

Уживання цього прикметника в уже субстантивованому значенні спостерігаємо в Пулюєвому перекладі Псалтиря: *Ти погрозив бутним, проклятим, що відступають від заповідей твоїх* (Пс 119: 21).

Зауважимо, що твірний іменник *бута* подається у СУМі як зах[ідне] слово зі значенням «пиха», що ілюструється контекстом

із «Галицько-руських приповідок»: *Бута хоче прута* (СУМ, т. I, с. 264). На прикладі цієї словотвірної пари спостерігаємо непослідовне стильове маркування.

У «Словнику української мови» словотвірну пару *обичайний – обичайність* представлено з позначками *заст*[аріле] із такими значеннями: *обичайний* – «вихований» (без ілюстративного контексту); *обичайність* – «властивість за значенням обичайний» (ілюстративний контекст із творів І. Франка: *Се було свідоцтво,.. що Петро Гарасимів, 11 літ, скінчив однокласову школу в тім селі і проявив дуже добру пам'ять, цікавість і взірцеву обичайність*) (СУМ, т. V, с. 501). Як бачимо, СУМ відображає таке вживання слів *обичайний – обичайність*, яке в другій половині ХІХ століття було більш типовим для західноукраїнського мовного середовища, причому, не лише для Галичини, а й для Буковини. Проте за своєю природою воно належало не до вузьколокальних явищ, а виявляло збереження давнього традиційного лексиону української та польської шляхти, у якому простежувалися й німецькі мовні впливи (пор. укр. *обичай*, н. *obyczaj* – звичай, звичка, нориви, нім. *die Sitte* – звичай; укр. *обичайний*, н. *obyczajny*, *obyczajowy*, *заст.* – пристойний, ввічливий, шанобливий, моральний, добропристойний, нім. *sittig* – добре вихований, ввічливий, скромний; укр. *обичайність*, н. *obyczajność*, *obyczajowość*, *заст.* – пристойність, ввічливість, шанобливість, нім. *die Sittlichkeit* – мораль, моральність, н. *obczyaić*, *заст.* – навчати звичаїв, доброї поведінки (МСБ, с. 227).

«Словник української мови» фіксує й інший словотвірний варіант прикметника, більш типовий для Наддніпрянщини, пор.: *звичайний* – розм. «вихований, ввічливий». Це останнє з чотирьох поданих у словнику значень слова *звичайний*, що насправді є найдавнішим. Воно ілюструється контекстами з творів Т. Шевченка (*звичайні діточки*); з «Декамерона» в перекладі М. Лукаша (*дівчина звичайна та честива*); відтінок значення «уважний до кого-, чого-небудь, делікатний» наведено за твором Марка Вовчка (у *всякому ділі звичайні й обачні*) (СУМ, т. III, с. 477). Отже, уживши прикметник *обичайний* у перекладі «Книги Приповісток Соломонових»: *Жона обичайна славу здобуває; а трудящі приходять до богацтва* (Пр 11: 16), П. Куліш виступив як продовжувач культурно-писемної традиції української мови, синтезуючи те, що збереглося від цієї традиції на східних і західних українських землях.

Таким чином, спільні риси лексики мови творів І. Франка та українського перекладу Біблії 1903 року засвідчують використання церковнослов'янських як загальну письменницьку практику, починаючи від І. Котляревського і до наших днів. Адже всі видатні письменники намагалися зберегти елементи церковнослов'янської мови як зв'язну ланку із староукраїнською, наслідком чого став закономірний перехід церковнослов'янських у нову українську літературну мову.

Детальний порівняльний аналіз лексики високого стилю українського перекладу Біблії 1903 року та мови творів І. Франка, засвідченої в тлумачній частині «Словника української мови», переконує у відтворенні й збереженні зв'язків з традиціями розвитку літературної мови, з узвичаєними нормами слововжитку в українському освіченому середовищі кінця ХІХ – початку ХХ століть. Як і в текстах перекладів, так і в мові творів І. Франка використано й збагачено стильовий потенціал церковнослов'янських, які засвоїлися в староукраїнській книжній мові, а також в народнорозмовному мовленні.

На наш погляд, у наступному виданні «Словника української мови» його реєстр і словникові статті варто було б доповнити лексикою конфесійного стилю та розширити відповідними контекстами з творів таких українських письменників, які б представляли якомога повніше територіальні координати цього процесу. Адже церковнослов'янські належать до спільної спадщини як для західно-, так і для східноукраїнських варіантів літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття. А тому дослідження цього шару слів необхідне як з погляду його ролі в лексичному протиставленні цих двох варіантів, так і з погляду їх історичної спорідненості. Не менш важливою є й перспектива церковнослов'янських у сучасній українській літературній мові.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

1, 2, 3, 4, 5 М – Перва, Друга, Третя, Четверта, П'ята книга Мойсея // Св'яте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – Відень: Виданне британського і заграничного біблійного товариства, 1903. – Перевидано: К.: Рада, 2000. – С. 1–206 (цифра після позначки г.[лави (в оригіналі – голови)] вказує на її порядок, в.[ірша] – так само).

Ів. Фр. – Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наук. думка, 1976–1986.

Іс – Книга пророка Ісаїї // Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – Відень: Виданне британського і заграничного біблійного товариства, 1903. – Перевидано: К.: Рада, 2000. – С. 605–655 (цифра після позначки г.[лави (в оригіналі – голови)] вказує на її порядок, в.[ірша] – так само).

Куліш – Куліш П. О. Твори: в 2 т. / П. О. Куліш. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. 1: Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади / [вступ. ст., упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка; ред. тому М. Д. Бернштейн]. – 752 с. (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.).

ЛБ – Беринда П. Лексикон словенороський / П. Беринда. – К., 1627 (Надрук. з київського видання 1627 р. фотомех. способом / [підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука]. – К.: Наук. думка, 1961. – 272 с.

МСБ – Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. – Чернівці: Рута, 2000. – Ч. 1: Матеріали до словника. – 408 с.

Пр – Книга приповісток Соломонових // Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. Мовою русько-українською. – Відень: Виданне британського і заграничного біблійного товариства, 1903. – Перевидано: К.: Рада, 2000. – С. 570–593 (цифра після позначки г.[лави (в оригіналі – голови)] вказує на її порядок, в.[ірша] – так само).

Пс – Пулюй І. Молитовник. Псалтир / Іван Пулюй / [за заг. ред. проф. В. Шендеровського]. – К.: Рада, 1997. – 271с. (після умовного позначення Пс перша цифра означає число піснi за порядком, друга – вірш).

Сл. Гр. – Словарь української мови: в 4 т. / [упоряд. з додат. влас. матеріалу Б. Грінченко]. – К., 1905–1907. – Перевидано: К.: Наук. думка, 1996.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Лексика** поетичних творів І. Франка. – Львів, 1996. – 263 с.
2. **Мороз Т.** Церковнослов'янська лексика в мові Юрія Федьковича та історичні аспекти її стилістики / Т. Мороз // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2005. – Вип. 274–275: «Слов'янська філологія». – С. 221–228.

3. **Мороз Т.** Актуальність мовного досвіду П. Куліша та І. Пулюя у творенні лексики високого стилю української мови / Т. Мороз, Л. Ткач // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського: зб. наук. праць. Сер. «Філологія». – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – Вип. 6. – С. 122–133.
4. **Німчук В.** Українські переклади Святого Письма / В. Німчук // Das Ukrainische als Kirchensprache (Українська мова в церквах). – Slavische Sprachgeschichte / Herausgegeben von Michael Moser. – Band 1. – Wien, 2005. – С. 15–64.
5. **Русанівський В. М.** Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов / В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1985. – 232 с.
6. **Студинський К.** Листування і зв'язки Пантелеймона Куліша з Іваном Пулюєм / К. Студинський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1930. – Т. 22. – Ч. 2. – LXXXVI с.
7. **Тарновецька-Ткач Л.** До історії церковнослов'янізмів у мові українських освічених верств (за текстами листів і щоденників XIX – початку XX ст.) / Л. Тарновецька-Ткач // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – Дрогобич: Вимір, 2000. – Вип. 5. – С. 246–257.
8. **Тарновецька-Ткач Л.** Стильовий статус церковнослов'янізмів в українській літературній мові Буковини кінця XIX – початку XX ст. / Л. Тарновецька-Ткач // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: ДонДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 296–304.
9. **Ткач Л.** До проблеми впливу духовно-книжної культури на формування фразеологічного фонду української мови / Л. Ткач // Біблія і культура: зб. наук. статей / за ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2002. – Вип. 4. – С. 272–278.
10. **Ткач Л.** Соціолект духовної верстви як основа формування типових ознак галицько-буковинського слововжитку кінця XIX – початку XX ст. / Л. Ткач // Біблія і культура: зб. наук. статей / за ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці: Рута, 2004. – Вип. 6. – С. 405–419.
11. **Шевельов Ю.** Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 160 с.

Надійшла до редколегії: 06.12.2012

ДО ПИТАННЯ ПРО СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ

У статті розглядається актуальність існування своєрідного «посередника» між морфологічним способом і модальністю речення, роль якого покладено на синтаксичний спосіб.

Ключові слова: модальність, об'єктивна модальність, реальність/ірреальність, морфологічний спосіб, синтаксичний спосіб.

В статье рассматривается актуальность существования своеобразного «посредника» между морфологическим наклонением и модальностью предложения, роль которого возложена на синтаксическое наклонение.

Ключевые слова: модальность, объективная модальность, реальность/ирреальность, морфологическое наклонение, синтаксическое наклонение.

The article discusses the relevance of the existence of a kind of «mediator» between the modality and morphological mood, the role of which is vested in the syntactic mood.

Keywords: modality, objective modality, reality/unreality, morphological mood, syntactic mood.

Протягом тривалого часу в центрі уваги вчених перебувають унікальні за своїми лінгвістичними характеристиками категорії модальності й способу дієслова, на співвідношення та кваліфікацію яких різні мовознавчі школи сформували власний погляд [2; 4–6; 10; 16–17]. У нашій науковій розвідці маємо на меті розглянути актуальність існування своєрідного «посередника» між способом дієслова і модальністю речення, роль якого покладено на синтаксичний спосіб. Ставимо перед собою завдання визначити правомірність надання категорії способу статусу синтаксичної. Адже, з одного боку, абсолютне ототожнення модальності з морфологічною дієслівною категорією способу безпідставно звужує межі модальності, але, з іншого боку, співвідношення понять «морфологічний спосіб – синтаксичний спосіб» призводить до омонімії терміна «спосіб» або ж до синонімії термінів «синтаксичний спосіб» і «об'єктивна модальність» (середньолат. *modalis* – модальний, від лат. *modus* – спосіб, міра).

Грамматика української мови засвоює дві тенденції визначення основної модальності речення. Одна з них ототожнює це поняття із категорією способу, інша кваліфікує її як синтаксичну категорію речення, тісно пов'язану з його семантичним значенням [18].

Перша тенденція має виразні українські риси. Модальність виступає як *реальна* та *ірреальна*, що висуває на чільне місце спосіб дієслова, категорію, семантична суть якої якраз-таки й полягає «в протиставленні реальних дій ірреальним» [16, с. 265]. Це спричиняє до того, що категорію способу, яку спершу визначали як морфологічну, дієслівну, почали ототожнювати з реченнєвою категорією модальності. І сьогодні в роботах з української граматики трапляється ототожнення ірреальної модальності з умовним і наказовим способами. Маючи сумніви щодо можливості такого ототожнення, указуємо на відмінні риси категорії способу та модальності. Спосіб – це морфологічна категорія, а об'єктивна модальність – синтаксична. Їх відмінності полягають у такому. По-перше, об'єктивна модальність виражається і в бездієслівних реченнях, а морфологічний спосіб притаманний дієслову як частині мови. По-друге, морфологічних способів в українській мові лише три (дійсний, умовний, наказовий) чи тільки два (умовний і наказовий) [4], а структура об'єктивної модальності містить низку членів: 1 – реальна модальність (реальні дії, що відбулися в минулому або відбуваються тепер), 2 – потенційна модальність (майбутні дії, можливість, бажаність, необхідність), 3 – ірреальна модальність (гіпотетичність, умовність, оптативність, імперативність). Наприклад, ситуація реальної дійсності може кваліфікуватися як бажане: *Допоміг би ти мені*; умовне: *Я б допомогла тобі*, *якби не термінова справа*; можливе: *Я б допоміг тобі*, *але поспішаю* тощо.

Як бачимо, модальні параметри речення виявилися значно ширшими за способові, що породило термін «синтаксичний спосіб». У 1973 році в доповіді на VII Міжнародному з'їзді славістів О. В. Бондарко, розглядаючи морфологічні категорії, зокрема спосіб, час, особу, висловив припущення про можливий їх синтаксичний статус: «Поняття синтаксичної категорії поки ще опрацьоване недостатньо, однак потрібно визнати необхідність «відведення місця» для такого поняття» [1, с. 43]. Пізніше до думки про існування таких категорій у царині синтаксису звернувся А. М. Мухін,

який міркує так: якщо форми деяких морфологічних категорій у реченні передають певну семантику, а на базі морфологічної семантики виникають протиставлення, названі морфологічними категоріями, то чому б і синтаксична семантика не могла бути покладена в основу синтаксичної категорії? [12; 13]. Таким чином, у мовознавчий обіг уводиться поняття «синтаксичний спосіб», прийняте не для всіх мовознавців.

Предтечею віднесення способу до синтаксичних категорій стали погляди О. О. Шахматова, який, визначаючи спосіб як словесне вираження відчуття зв'язку між суб'єктом і предикатом, розрізняв «з одного боку, морфологічні способи, а з іншого, синтаксичні: морфологічні – це ті словесні засоби, якими виражається відчуття зв'язку між суб'єктом і предикатом у формах дієслова; синтаксичні – це ті словесні засоби, якими взагалі може бути виражено таке відчуття» [19, с. 126]. Академік О. О. Шахматов зруйнував традиційне вчення про три способи слов'янського дієслова, але встановлені ним форми способів виявилися «нерівноцінними, нерівноправними, виділеними не стільки за граматичними ознаками, скільки на базі загальних семантико-психологічних міркувань» [7, с. 236]. У концепції вченого синтезувалося розуміння способу як морфологічної (умовний, дійсний) і семантико-синтаксичної величини, статус грамем якої пізнається на рівні синтаксису. Такий підхід є надзвичайно продуктивним у плані визначення функціональної парадигми кожної граматичної форми в структурі категорії способу, тому О. О. Шахматов наполягав на розмежуванні морфологічної форми дієслівного способу та її синтаксичної інтерпретації [19, с. 241].

Спосіб як власне синтаксичну категорію вперше кваліфікував професор О. М. Пешковський у книзі «Русский синтаксис в научном освещении» [15]. Синтаксичні категорії він протиставляє формальним (словотвірним). Між категоріями синтаксичними і не-синтаксичним (словотвірними) учений убачає тонку, але суттєву внутрішню різницю. Форми, що утворюють словотвірні категорії, завжди вносять який-небудь новий відтінок у значення слова. Форми, що утворюють синтаксичні категорії, навпаки, не змінюють значення слова. Завдання цих форм зовсім інше і ще більш важливе: вони виражають відношення між нашими словами-уявленнями й сприяють створенню зв'язного мовлення-мислення. Без них

наше мовлення розсипалося б на слова без зв'язку, а мислення – на окремі уявлення. Без форм несинтаксичних категорій ще можна було б користуватися мовою, бо вона б залишилася зв'язаною і правильною, тільки стала біднішою на слова і відтінки. Без синтаксичних форм неможливе було б ні мислення, ні мовлення [15, с. 241].

Особливе місце серед синтаксичних категорій, що виражають відношення між словами, О. М. Пешковський відводить категоріям, які виражають відношення самого мовця до своїх слів і взагалі до свого мовлення й думки. Із синтаксичних категорій сюди належать передусім категорії часу й способу дієслова. Категорія способу, на думку вченого, означає, як мовець уявляє відношення між дією, вираженою дієсловом, і предметом, якому ця дія приписується (підметом). Він може собі уявляти це відношення або фактичним відображенням дійсності (дійсний спосіб), або лише уявним, поєднаним думкою за певними мотивами того, що в дійсності не має єдності (умовний і наказовий способи). Категорії часу й способу, таким чином, виражають відношення мовця не до ізольованого уявлення, а до співвідношення між уявленнями. Саме ця риса, на думку О. М. Пешковського, є надзвичайно важливою, оскільки вона змушує зараховувати час і спосіб до синтаксичних категорій суб'єктивного характеру.

Думки про можливий синтаксичний характер способу розвиває Н. Ю. Шведова, яка зазначає, що в морфології форми способу розглядаються в системі інших форм та категорій дієслова – часу й виду, особи й числа. Виявляючи будову та функціональний зміст тієї чи тієї форми дієслівного способу, наприклад, наказового, морфологія не ставить і не вирішує питання про роль відповідних форм у структурі різних видів речення – окличних, розповідних, питальних. «Морфологічні форми, що використовуються в реченні, залежно від синтаксичних умов і контексту, можуть варіювати категоріальне значення – у них з'являється значення синтаксичного (реченнєвого) способу» [20, с. 44]. Синтаксичний спосіб, на думку Н. Ю. Шведової, виражається, по-перше, у структурній схемі речення; по-друге, у дієслівних схемах дієсловом, що формує головний член речення: по-третє, у бездієслівних схемах спеціально введеним службовим дієсловом *бути* (самостійно або в сполучі із синтаксичною часткою); по-четверте, синтаксичними

частками: *би* та її модифікацією, *хай*, *нехай* тощо; іноді – порядком розташування компонентів схеми. Таким чином, витворюється синтаксична парадигма форм синтаксичних способів: реального (синтаксичний дійсний спосіб) та ірреального (умовний, повиннісний, бажальний, спонукальний синтаксичні способи).

Цей підхід зреалізовано в «Граматиці сучасної російської літературної мови (1970)» [7], де категорію морфологічного способу розглянуто в розділі «Морфологія», категорію синтаксичного способу – у розділі «Синтаксис простого речення», а співвідношення між ними визначено так: «Категорія синтаксичного способу не збігається з морфологічним способом дієслова. Система синтаксичних способів речення значно складніша, ніж система морфологічних способів дієслова: синтаксичний спосіб використовує морфологічні форми дієслова для вираження різноманітних об'єктивно-модальних значень речення» [7, с. 544]. У синтаксисі ж категорія способу впливає на більш широку категорію модальності й розглядається як структурно-морфологічна база багатьох типів дієслівного речення, різноманітних за своїми відтінками, що виражають різні відношення до дійсності.

На сьогодні в українській лінгвістиці немає єдиної думки щодо існування синтаксичного способу. Безперечно, реалізація ірреальних дій так чи так пов'язана з синтаксичною структурою. По-перше, є певні рамкові конструкції, у яких відмінні морфологічні форми дієслова виконують однакові функції. Це, скажімо, конструкція умовної залежності «*якби ... то*»: *Якби він прийшов вчасно, то застав би мене – Прийшов би він вчасно, то застав би мене – Прийди він вчасно, то застав би мене*. По-друге, в українській мові за допомогою дієслівних форм реалізуються в спеціально закріплених синтаксичних конструкціях декілька модальних значень, наприклад, значення наказу передається формами наказового способу: *Іди (ідімо)* та його контекстуальними еквівалентами, як-от: майбутній час – *Йдемо*; минулий час – *Пішли*; умовний спосіб – *Ішов би ти собі; інфінітив* – *Іти!* тощо. Можна, очевидно, виявити ширший ряд дієслівних конструкцій, якими передається оцінка мовцем відношення дії до дійсності.

У традиційній українській граматиці морфологічну категорію способу дієслова розглядають як систему протиставлених одна одній рядів форм, що виражають відношення дії до дійсності

і мають значення реальності (дійсний спосіб), спонування (наказовий спосіб), можливості (умовний спосіб). Проте в морфології розглядаються тільки ті одиниці, які мають морфемно-парадигматичне вираження. До них належать дійсний, наказовий та умовний способи [6; 10; 17; 18], дійсний, наказовий, спонукальний, бажальний [16] або ж тільки умовний та наказовий [4; 5] (питання про кількість грамем категорії способу не вирішено однозначно). Як правило, значення морфологічного способу реалізується в «середовищі», яким є речення-висловлення, одиниця синтаксична.

Звідси випливає, що синтаксичний спосіб може виступати проміжною ланкою між способом морфологічним та модальністю, яка стосується сфери синтаксису, але не має прямого відношення до структурної парадигми речення, а спрямована в площину комунікативну.

Але визначення синтаксичного способу не подано в лінгвістичних словниках української та російської мов, не знаходимо його, зокрема, у «Словнику лінгвістичних термінів» Д. І. Ганича та І. С. Олійника, «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» за редакцією С. Я. Єрмоленко, «Словаре лингвистических терминов» О. С. Ахманової, «Словаре лингвистических терминов» Ж. Марузо та у «віховій» для української лінгвістики праці «Українська мова. Енциклопедія». Це ставить під сумнів термінологічність поняття «синтаксичний спосіб».

Крім того, існує небезпека повного ототожнення синтаксичного способу та об'єктивної модальності, що засвідчено в низці пізніших праць із синтаксису російської мови. Зокрема, О. А. Луніна урівноважує поняття модальність та синтаксичний спосіб, а щодо взаємодії категорій способу та модальності зазначає: «Об'єктивна модальність (синтаксичний спосіб) показує, що відношення повідомлюваного до дійсності вважається як реальне або як ірреальне (бажане, можливе, необхідне, умовне). Наприклад, зміст речення *Весна!* віднесено до реальної дійсності, що має місце тепер. Це значення передано синтаксичним реальним способом. Речення *Була б зараз весна!* містить повідомлення про подію, бажану для мовця, але яка в реальній дійсності не має місця. Ядро цієї категорії – категорія способу дієслова» [11, с. 46]. Таким чином, невизначеність поняття «синтаксичний спосіб» породжує небажану й невиправдану синонімію термінів «модальність» – «синтаксичний спосіб».

Згідно з другою тенденцією, граматична структура української (як і російської) мови засвоює модальність не як морфологічну дієслівну категорію способу, а як синтаксичну категорію речення, тісно пов'язану з його семантичним значенням. Модальне значення, за В. В. Виноградовим, як категорія синтаксична, не є тотожним способовому значенню дієслова, категорії морфологічній, хоча вона й становить типовий і досить поширений засіб його вираження. Це положення було застосоване в синтаксичних дослідженнях української мови, автори яких відштовхуються від того, що модальні значення створюються в результаті взаємодії різних рівнів мовної системи. Та, на відміну від послідовників широкого підходу до модальності, який має витoki з теорії В. В. Виноградова, українська граматична школа продукує вузький підхід до модальності речення, яку розглядає в складі предикативного комплексу, куди входять значення часу (стосунок до моменту мовлення) і модальне значення (стосунок змісту речення до дійсності) [3]. Спираючись на погляди І. Р. Вихованця, М. В. Мірченко твердить: «Модальність є обов'язковою ознакою кожного речення-висловлення, що виражає стосунок реченнєвого змісту до дійсності з погляду реальності й ірреальності, вона охоплює три грамеми: грамему реальності, грамему потенційності, грамему ірреальності... Грамема ірреальності вказує на об'єктивно-модальне значення нереальності, стосується явищ, які не відбулися, не відбуваються, проте бажані, потрібні, необхідні тощо, і ґрунтується передусім на морфологічних категоріях наказового й умовного способу дієслова...» [12, с. 310].

Але й новітній підхід не знімає питання про актуальність синтаксичного способу. У праці «Структура синтаксичних категорій» М. В. Мірченко не заперечує категорично синтаксичний статус категорії способу з огляду на тісний зв'язок морфологічних категорій часу, способу та виду з синтаксичним ладом і зазначає: «Морфологічні категорії завжди мають відповідний стосунок до синтаксичного ладу, а кожна морфологічна структура має свою синтаксичну перспективу» [12, с. 290]. Мовознавець апелює до твердження О. В. Бондарка про те, що «включення морфологічних форм у сферу синтаксичних категорій, у принципі, можливе й доцільне, однак... лише тоді, коли мається на увазі не реалізація категоріального значення власне самої словоформи, а її участь як

одного з елементів структури речення у вираженні тих відношень, які передаються цією структурою» [2, с. 17] та зазначає, що О. В. Бондарком не враховано найсуттєвішої ознаки – когнітивності морфологічних форм, яка скерована передусім у сферу синтаксису. Автор доходить висновку, що «категорії морфологічного статусу, безумовно, спрямовані на інваріантні позиції у загальній типології міжмовних категорій, але вони не передають усієї значеннєвої структури категорійних функцій, частину яких зумовлюють неоднорядкові елементи, що набувають значущості в інших умовах функціонування» [12, с. 294]. Таким чином, знову постало питання про існування синтаксичних категорій способу (часу, особи), але не сприяло встановленню функціонального навантаження, місця цієї категорії в системі ієрархічної взаємодії модальності й морфологічного способу дієслова.

На нашу думку, відправним моментом на шляху до розв'язання питання про синтаксичний спосіб може слугувати теза О. В. Бондарка, який у роботі «Теорія морфологічних категорій», по-суті, заперечує існування синтаксичного способу: «Глобальне «переключення» морфологічних категорій у синтаксичні не уявляється закономірним, оскільки з'являється «небезпека змішування часу (відповідно способу, особи) морфологічного і синтаксичного» [2, с. 17]. Виникає небезпека невиправданої гіперболізації сфери синтаксису. Як вважає лінгвіст, коли йдеться про функції, що передають віднесеність змісту речення до дійсності з боку мовця, доцільно застосувати не поняття синтаксичної категорії (способу, часу, особи), а функціонально-семантичних категорій – таких, як модальність, темпоральність, персональність [2, с. 18]. Учений, не заперечуючи в цілому тези про синтаксичну перспективу кожної морфологічної структури, усе ж відзначає, що зміна дієслова за способовими й часовими формами не впливає на зміну синтаксичної структури речення, оскільки морфологічні категорії служать синтаксичному ладові мови лише за умови включення відповідних форм і категорій у структуру речення, а не глобально.

Українські мовознавці (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко) вважають, що способам українського дієслова властиві лише певні синтаксичні конструкції, але синтаксична ознака не притаманна всім способам українського дієслова, тому

спосіб не є синтаксичною категорією. Зокрема, не виділяє синтаксичний спосіб А. П. Загнітко, оскільки «...у системі власне-предикативних величин поруч з формами часу перебувають форми способу дієслова, які спрямовані на реалізацію реальності/ірреальності певної дії. Спосіб не належить до синтаксичних категорій, тому що заміна однієї грамеми іншою не впливає на структуру й смислову організацію речення» [8, с. 344].

Вивчивши основні підходи до модальності та способу дієслова, прослідкувавши причини, які спонукали мовознавців апелювати до поняття «синтаксичний спосіб», констатуємо, що на сьогодні беззаперечним фактом є те, що категорія модальності та категорія способу мають відношення ієрархічності. Синтаксичний спосіб у цій ієрархічній взаємодії є зайвою ланкою. Модальність має статус функціонально-семантичного поля (ФСП), організованого центральною базовою опозицією реальність/ірреальність, яку формують підполя реальності, ірреальності та потенційності. ФСП модальності має поліцентричну структуру, оскільки організуювальним центром головної опозиції є різні морфологічні категорії – часу, що організовує підполе реальності, та способу дієслова, що організовує підполе ірреальності. На перетині реальності та ірреальності вибудовується підполе потенційності, в основі якого грамема майбутнього часу та аналітичні конструкції, що маркують відношення суб'єкта висловлення до предиката і складаються з інфінітива, що є виразником основної дії та допоміжного дієслова *могти, хотіти* та їхніх еквівалентів, які передають потенційно можливу чи потенційно необхідну дію. Підполе ірреальної модальності є моноцентричною структурою, у центрі якої знаходиться морфологічна категорія способу. Найбільш суттєвою властивістю категоріальної структури способу є об'єднання членів граматичної категорії – градем, базою для інтеграції яких є загальнокатегорійна семантика ірреальності.

Отже, встановлення арсеналу лінгвістичних форм вираження, що виявляють неоднаковий ступінь участі в організації синтаксичної структури речення, вступають у багатоаспектні взаємовідношення, становить особливу складність у дослідженні модальності. Одна з часткових реалізацій ФСП модальності – притаманний українській мові дієслівний спосіб, що в сучасних студіях, проведених у контексті царини функціональної граматики, постає як

граматична морфологічна категорія. Грунтуючись на поняттєвій категорії модальності, спосіб інтегрує навколо себе різнорівневе ФСП модальності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бондарко А. В.** Категории и разряды славянской функциональной морфологии (морфологические категории и лексико-грамматические разряды) / А. В. Бондарко // Славянское языкознание. VII Международный съезд славистов (Варшава, авг. 1973 г.): доклады советской делегации; [отв. ред. С. Б. Бернштейн]. – М.: Наука, 1973. – С. 42–62.
2. **Бондарко А. В.** Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1976. – 255 с.
3. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
4. **Вихованець І.** Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. І. Р. Вихованця]. – К.: Пульсари, 2004. – 400 с.
5. **Городенська К. Г.** Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу / К. Г. Городенська // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 39–42
6. **Горпинич В. О.** Морфологія української мови: підруч. / В. О. Горпинич. – К.: Академія, 2004. – 336 с.
7. **Грамматика** современного русского литературного языка / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М.: Наука, 1970 – 768 с.
8. **Загнітко А. П.** Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. – К.: НМК ВО, 1990. – 139 с.
9. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови: морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
10. **Курс** сучасної української літературної мови: у 2 т. / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К.: Рад. школа, 1951. – Т. 1. – 519 с.
11. **Лунина О. А.** Синтаксис современного русского языка: учеб.-метод. пособ. [Електронний ресурс] / О. А. Лунина. – Режим доступу: <http://www.window.edu.ru/library/>
12. **Мірченко М. В.** Структура синтаксичних категорій: монографія / М. В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту, 2004. – 392 с.

13. **Мухин А. М.** Грамматические категории и их взаимосвязь в области синтаксиса / А. М. Мухин // Категории грамматики в их системных связях (в теоретическом и лингводидактическом аспектах): тезисы конф. – Вологда, 1991. – С. 66–67.
14. **Мухин А. М.** Морфологические и синтаксические категории / А. М. Мухин // Исследования по языкознанию: К 70-летию члена-корреспондента РАН Александра Владимировича Бондарко; [отв. ред. С. А. Шубик]. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2001. – С. 51–55.
15. **Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 510 с.
16. **Русанівський В. М.** Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1971. – 315 с.
17. **Сучасна українська літературна мова: Синтаксис** / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
18. **Українська мова: енциклопедія** / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін.]. – [3-є вид., зі змінами і доп.]. – К.: Укр. енцикл., 2007. – 856 с.
19. **Шахматов А. А.** Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 624 с.
20. **Шведова Н. Ю.** Парадигматика простого предложения в современном русском языке (опыт типологии) / Н. Ю. Шведова // Русский язык. Грамматические исследования. – М.: Наука, 1967. – С. 3–46.

Надійшла до редколегії 15.11.2012

РОЗВИТОК ТЕРМІНОСФЕР ЯК НАСЛІДОК СОЦІАЛЬНОГО ЗАМОВЛЕННЯ НА ТЕРМІНИ

Проаналізовано тенденції розвитку терміносфер як наслідку соціального замовлення на терміни, розглянуто механізм соціального замовлення на терміноодиниці та подано коротку характеристику терміносфери новітніх соціогуманітарних технологій.

Ключові слова: терміносфера, соціальний, замовлення, термін.

Проанализированы тенденции развития терминосфер как следствия социального заказа на термины, рассмотрен механизм социального заказа на терминоединицы и дана краткая характеристика терминосферы новейших социогуманитарных технологий.

Ключевые слова: терминосфера, социальный, заказ, срок.

The article investigates the tendencies of term-sphere development as a consequence of social demand on terms, describes the mechanism of social demand on term-units and gives a brief description of term-sphere of advanced sociohumanitarian technologies.

Keywords: terminosfera, social, order, term.

Розвиток соціокогнітивного напрямку термінознавства зумовив широке використання метатерміна *терміносфера* в лінгвістичному дискурсі (див., наприклад [4; 8; 9; 11; 16; 18]), який, за нашими спостереженнями, можна визначити як відкриту сукупність термінологічних засобів, призначених для репрезентації відповідної понятійно-семантичної сфери та оперування знаннями в певних контекстах професійної діяльності, у наукових областях. Специфіка понятійної й дериваційної організації терміносфери пов'язана із специфікою понятійних блоків термінопростору, який охоплює всю фахову діяльність у певних галузях. Потенційні можливості терміносфери конкретної мови є практично невичерпними, тому що нові терміни динамічно й перманентно заповнюють понятійно-термінологічні лакуни мовного простору відповідно до потреб нового суспільства [6, с. 10].

Питання розвитку терміносфер у результаті соціального замовлення в українському термінознавстві видається доволі актуальним. Вивчення цієї проблеми дозволить розкрити можливості аналізу методів і форм мовної репрезентації спеціальних знань.

Метою нашої розвідки є дослідження тенденцій розвитку терміносфери (на прикладі термінів новітніх соціогуманітарних технологій), виявлення механізмів рефлексії мови на соціальне замовлення її носіїв.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: уточнити поняття *терміносфера*, дослідити процеси розширення терміносфер, проаналізувати явище соціального замовлення на мовні структури.

Об'єктом дослідження стала терміносфера новітніх соціогуманітарних технологій, аналіз якої дозволяє вивчати явище соціального замовлення на одиниці мови.

Предметом дослідження став науковий та фаховий дискурс, у якому механізми розвитку терміносфер знаходять реалізацію та мотивацію завдяки екстралінгвальним причинам, однією з яких і є соціальне замовлення.

Теоретичною базою розвідки є концепції західних дослідників комунікації Р. Росса й У. Шрамма й теорія соціотермінознавства, розроблена в працях французьких лінгвістів П. Оже (P. Auger), С. Баларіна (S. Ballarin), Ф. Годена (F. Gaudin), бразильських термінологів В. Араужо (V. Araujo), М. Бастаріки (M. Bastarrica), Є. Фаулстіш (E. Faulstich), німецьких науковців В. Мартіна (W. Martin), Д. Вайхмана (D. Weichmann), А. Верхагена (A. Verhagen), британських дослідників Дж. Сейджера (J. C. Sager), І. Шліфа (E. Schleef), М. Ремсемі (M. Ramsamy), австрійських лінгвістів Дж. Майкіна (J. Myking), Х. Піхта (H. Picht), П. Вайсенхофера (P. Weissenhofer), фінських учених І. Гамб'єра (Y. Gambier), Т. Пікали (T. Pihkala), канадських лінгвістів І. Мейєр (I. Meyer), М. К. ле Хома (M.-C. L'Homme), Д. Скіуса (D. Skuse), Дж. Морайа (J. Maurais), іспанських дослідників П. Фабера (P. Faber), М. Т. Кабре (M. T. Cabré), російських лінгвістів С. Л. Мішланової, В. Ф. Новодранової, І. П. Массаліної, О. Й. Голованової, українських термінознавців В. Л. Іващенко, А. С. Д'якова, Л. П. Пшеничної.

Соціальне замовлення – це ті вимоги, які суспільство ставить до своєї системи. Власне мовна організація, система словотворення, на думку науковців, активно «реагує» на своєрідне соціальне замовлення, на щоденну потребу номінувати щось нове [14].

За спостереженням Д. В. Мазурик, потрапляючи в поняттєве поле української лексики, неологізм упродовж якогось часу розхитує усталену систему, наслідки чого можуть бути різні: або нова лексема витісняє на периферію те слово, що вже вживалося, і перебирає на себе всі його функції; або неологізм замінює описовий зворот, зреалізувавши тим самим тенденцію до економії виражальних засобів; або новий елемент зумовлює стилістичне й семантичне розмежування між словами чи значеннями одного слова, унаслідок чого і старий, і новий компоненти посідають своє чітко окреслене місце в лексико-семантичній системі мови. Якщо нове найменування є реакцією мови на соціальне замовлення, то можна прогнозувати майбутнє функціонування такого слова, щоправда, за умови, що замовлення не тимчасове, а діятиме упродовж якогось часу. Якщо ж соціальна практика усунула певну реалію, то вже не потрібна й номінація, хоч би якою новою та модною свого часу вона не була [14].

Якщо соціум розглядати як отримувача спеціального знання, термін – як вербалізований фрагмент знання, то соціальне замовлення на термін – це попит на певну інформацію та форму її втілення як таку, яка буде найзручнішим (найточнішим, найадекватнішим) засобом вербалізації когнітивної моделі.

Соціальне замовлення на термін – це природний наслідок (чи етап) процесу пізнання дійсності. Воно відображає певний зріз (статичну точку в динаміці когніції), коли суспільство (найчастіше фахова спільнота) потребує певного терміна для вираження певної ідеї, найменування певного об'єкта.

У безперервному розвитку дійсності й постійних спробах її осягнути (свідомістю людини шляхом категоризації й концептуалізації) певні терміни стають непотрібними через зникнення референта, інші – через неактуальність вивчення того чи того явища, через неактуальність і непотрібність інформації про нього, інші – через занепад цілих сфер діяльності. Це говорить у першу чергу

про те, що зникло соціальне замовлення на терміни, суспільство не виявляє інтересу до колись термінованих явищ, процесів тощо. Так само, є і зворотній процес, коли динаміка розвитку середовища висуває в буття певні реалії, які негайно помічає людина. Якщо вони через якісь фактори стають цінними, потрібними чи цікавими соціуму, вони потребують певного виокреслення, формалізації, найменування. Особливо незвичним (і, до речі, відмінним від звичайної номінації) цей процес є тоді, коли людина, за якимись мотивами, створює саме поняття чогось, начебто вихоплює фрагмент буття із небуття і прагне оперувати ним. Тоді, звісно, їй потрібний термін. Це стосується насамперед явищ, процесів, абстрактних категорій, тому що з речами – простіше: коли вони з'являються, їх називають.

Розмірковуючи над почутими в потоці сучасної комунікації термінами, наводимо приклади абстрактних понять, поява яких підтверджує зазначені тенденції: *неглігенція* (навмисна напускна зневажливість, недбалість) – на певному етапі розвитку соціуму вона стала використовуватися людиною за певним мотивом (хтось спровокував певну реакцію в людині) із певною метою (показати щось, спричинити щось, домогтися чогось). Раніше, коли свідомість первісних людей була простіша, вони не потребували «неглігенції», не знали її і не користувалися нею. А сьогодні, наприклад, уже існує *юрист з неглігенції* (фахівець з правових питань недбалості, адвокат зі справ про протиправну недбалість), *неглігентна бездія* (відсутність дій через зневажливість, неухважність або недбальство). Так само виникло поняття про *ювенальну юстицію* – правосуддя у справах неповнолітніх (широкий спектр питань). Розвиток соціуму притягнув увагу до життя, прав, обов'язків, діяльності дітей і підлітків, хоча в первісному суспільстві такої проблеми просто не могло існувати: діти беззаперечно повинні були підкорятися батькам чи старшим, виявляти послух, покірність.

Автори «Основ термінотворення» так характеризують цей неоднозначний процес у своїй роботі: «Значні кількісні та якісні зміни, що відбулися в науці й техніці, сприяли збільшенню кількості субмов, терміносистем, взаємозбагаченню їхнього лексичного складу як на рівні однієї мови, так і на міжмовному рівні. Разом

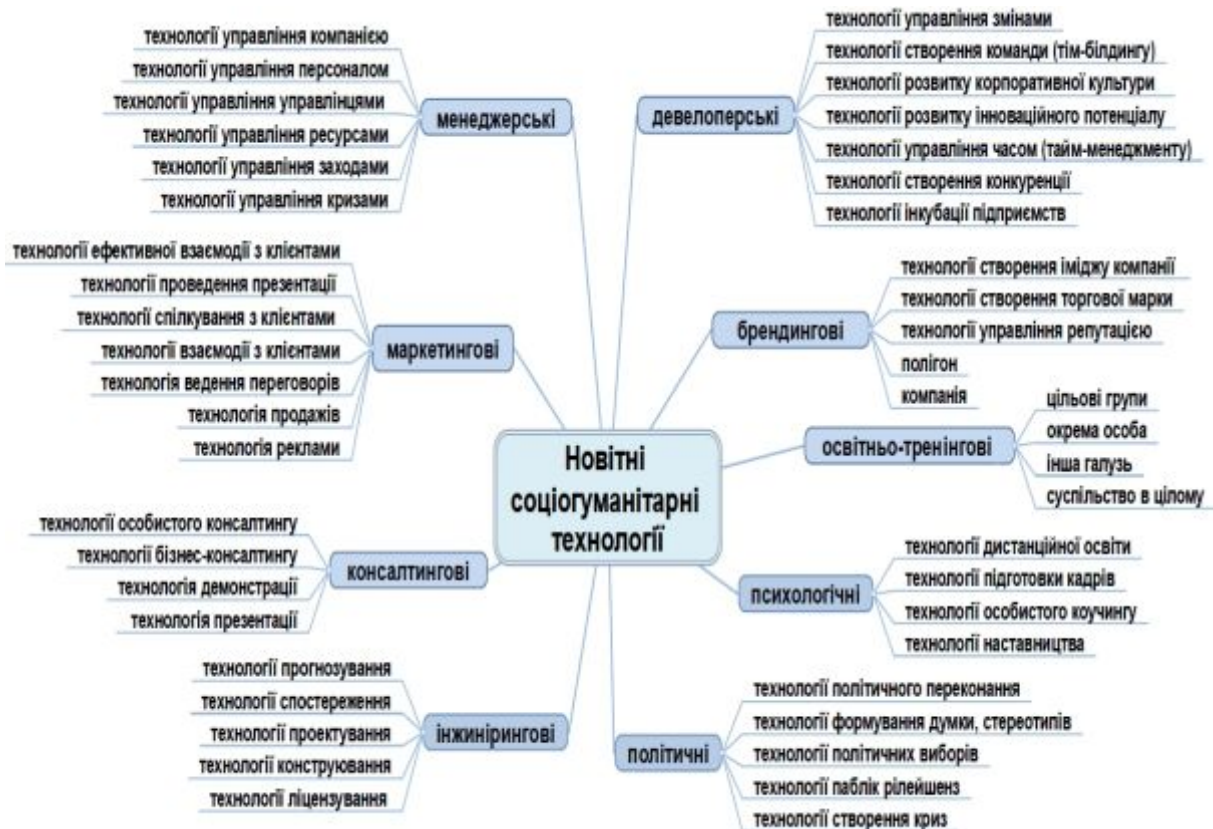
з тим, такий термінологічний «вибух» спричинив низку проблем, що потребують негайного розв'язання. Достатньо згадати проблеми нормалізації та стандартизації термінології, інтенсифікації перекладацької діяльності, реферування та анотування наукових текстів, оптимізації навчання перекладу науково-технічної літератури тощо. Субмови науки й техніки розвинулися настільки, що нерідко між фахівцями відповідної галузі відсутнє будь-яке взаєморозуміння. Існує також небезпека розриву між рідною та професійною мовами, особливо у зв'язку з процесом інтернаціоналізації останньої» [7, с. 5–6].

Описані процеси в галузі генерування, розповсюдження та управління інформацією, знаннями, базами даних щільно пов'язані з процесами, які характеризують терміносфери технологічних галузей. На початку ХХІ століття прискорилися процеси терміно-породження, термінотворення, розгортання термінопростору, множення терміносфер, оформлення терміносистем, з'явилися складні репрезентації дійсності в когнітосфері.

У світі сучасних технологій соціогуманітарного профілю (управління змінами, тім-білдингу, розвитку інноваційного потенціалу, тайм-менеджменту, інкубації підприємств, створення конкуренції, створення іміджу, управління репутацією) люди постійно створюють поняття, терміноконцепти на позначення вигаданих самими ж фахівцями процесів. А потім упроваджують ці процеси в життя, виступаючи своєрідними «творцями фаху», далі створюють попит на ці процеси в соціумі, продають знання про ці процеси, утілюють ці знання в дійсність в інших місцях.

Ми склали когнітивну карту терміноконцепту «Новітні соціогуманітарні технології» для демонстрації надшвидкої розбудови галузі через велике значення соціального попиту на термінологію, на знання, з одного боку, і через готовність сучасного суспільства (фахових спільнот) продукувати термінологію, знання, задовольняючи соціальне замовлення. Зазначимо, що самі назви напрямів сучасних соціогуманітарних технологій у 98 % – це терміни з високим рівнем абстрактності, які вербалізують динамічні категорії, які аж ніяк не схожі на поняття класичного термінознавства, а скоріше нагадують «одиниці розуміння спеціального

знання» (Р. Теммерман), оскільки кожна людина може розуміти окремий такий терміноконцепт у міру своєї обізнаності з фахом, соціокультурної біографії, особистісних рис. Назви напрямів – це терміни з високою інформаційною ємністю та багатовимірністю аспектів, які активуються у свідомості споживача термінологічного знання.

Рис. 1. Результат термінологічного замовлення та пропозиції у сфері новітніх соціогуманітарних технологій

Дослідження словникових баз показує, що в Україні 97 % цих слів офіційні словники не трактують як терміни (окрім *технологія продажів, технологія реклами, тайм-менеджмент, тім-білдинг, коучинг, паблік рілейшенз*), але підручники активно послуговуються ними [1–3; 5; 10; 12; 13; 15; 17], більшість із них можна знайти в електронних глосаріях, які часто представлені як додатки до основного контенту сайтів. Перевірка років створення Інтернет-сайтів, які активно використовують терміни новітніх соціогуманітарних технологій, показує, що термінологічне насичення вебу в заданому напрямі почалося з 2005 року та характеризується

такими тенденціями: спочатку розвивалися політичні технології та їх терміносфера, очевидно, завдяки міжнародним контактам, перейняттю досвіду від західних політ-мейкерів, перекладу англійських матеріалів, потім менеджерські, маркетингові, психологічні, консалтингові, інжинірингові, девелоперські, брендингові, освітньо-тренінгові. Окремо зазначимо, що розуміння терміноконцептів на позначення цих видів технологій – різне в різних їх споживачів, про що вже зазначалося, але тут на передній план виступає й крос-дисциплінарна, міжгалузєва їх природа. Так, концепт *технології підготовки кадрів* релевантний у категоріях *психологічні технології, менеджерські технології; технології особистого коучингу – психологічні та освітньо-тренінгові; створення торгової марки – брендингові та маркетингові; розвиток інноваційного потенціалу – девелоперські та менеджерські* тощо.

Наразі постає питання про соціальний запит на фахівців, які могли б оперувати відповідною термінологією, мали б високий рівень термінознавчої ерудиції. Соціальне замовлення суспільства щодо мовних засобів, а саме щодо фахової та експертної термінології виражається, перш за все, в умінні використовувати ці засоби в реальній комунікації. Серед розмаїття форм комунікації усне й писемне фахове мовлення займає виключно важливе місце в сучасному світі.

Соціальне замовлення на термінознавчу підготовку фахівців в умовах сучасного суспільства, яке підлягає впливові глобалізації, інтеграції систем знань, яке зазнало дії інформаційної революції на різноманітних рівнях, відчувається сьогодні більшою мірою.

Суспільне замовлення на термінологічно компетентних фахівців, які грамотно володіють широким діапазоном термінів, мають високий рівень професійної підготовки, хороші комунікативні вміння, фактично є зовнішнім фактором щодо системи мовної підготовки (навчально-виховної системи).

Соціальне замовлення суспільства щодо якості фахової підготовки вважається основним орієнтиром політики вищої школи. Фахова підготовка передбачає набуття студентами теоретичних знань з основ наук відповідної спеціальності та спеціалізації, вироблення практичних умінь і навичок, необхідних для здійснення

професійної педагогічної діяльності. Таке замовлення вимагає від сучасної системи освіти підготовки висококваліфікованих конкурентноспроможних фахівців найрізноманітніших галузей, які, здобуваючи освіту, виформовують термінологічну компетентність, осягають аспекти термінологічної культури, опановують термінофонди не тільки свого фаху, а й суміжних областей науки, техніки й технологій.

Отже, на сучасному зрізі розвитку науки в цілому, на тлі переходу термінознавства до нової мультидисциплінарної парадигми активізувалося питання соціального замовлення на терміни та попиту як на термінознавців і термінологів, так і на грамотних термінокористувачів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бєбик В. М.** Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз: монографія / В. М. Бєбик. – К.: МАУП, 2005. – 438 с.
2. **Білик В. М.** Інформаційні технології та системи: навч. посіб. / В. М. Білик, В. С. Костирко. – К.: Центр навч. літ., 2006. – 232 с.
3. **Богуш В. М.** Інформаційна безпека: термінологічний навч. довід. / Богуш В. М., Кривуца В. Г., Кудін А. М.; за ред. В. Г. Кривуци. – К.: «Д.В.К.», 2004. – 508 с.
4. **Буянов Н. В.** Функциональность терминов и понятий терминосферы «Налоги и налоговое право»: дис. ... канд. филол. наук / Н. В. Буянов. – Краснодар, 2001. – 138 с.
5. **Вєрба В. А.** Організація консалтингової діяльності: навч. посіб. / В. А. Вєрба, Т. І. Решетняк. – К.: КНЕУ, 2000. – 228 с.
6. **Володина М. Н.** Когнитивно-информационная природа термина и терминологическая номинация: дис. ... доктора филол. наук / М. Н. Володина. – М., 1998. – 345 с.
7. **Д'яков А.** Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько. – К.: КМ Academia, 2000. – 218 с.
8. **Ефимов Д. К.** Терминосфера СМИ в русском и английском языках: дис. ... канд. филол. наук / Д. К. Ефимов. – Екатеринбург, 2005. – 215 с.

9. **Захарчук Е. А.** Характеристика категориально-понятийной модели терминосферы предпринимательства в контексте формирования полилингвальной профессиональной терминологической компетентности / Е. А. Захарчук // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: Сер. «Педагогічні науки». – 2012. – № 1. – 13 с.
10. **Інтелектуальна власність: теорія і практика інноваційної діяльності: підруч.** / за ред. М. В. Вачевського. – К.: ВД Професіонал, 2005. – 448 с.
11. **Кондратьева Т. С.** Лексико-семантические и деривационно-метаязыковые особенности терминосферы «Экономика-Рынок-Право»: на материале русского, английского и немецкого языков: дис. ... канд. филол. наук / Т. С. Кондратьева. – Краснодар, 2001. – 144 с.
12. **Коростельов В. А.** Управлінське консультування: навч. посіб. / В. А. Коростельов. – К.: МАУП, 2003. – 104 с.
13. **Кулицький С. П.** Основи організації інформаційної діяльності у сфері управління: навч. посіб. / С. П. Кулицький. – К.: МАУП, 2003. – 223 с.
14. **Мазурик Д. В.** Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Д. В. Мазурик. – Львів, 2002. – 21 с.
15. **Микитюк П. П.** Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / П. П. Микитюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 295 с.
16. **Назаренко Н. А.** Структурно-семантические и функциональные характеристики экономической терминологии (в рамках сегмента терминосферы рыночная экономика): дис. ... канд. филол. наук / Н. А. Назаренко. – Ставрополь, 2005. – 269 с.
17. **Татарчук М. І.** Корпоративні інформаційні системи: навч. посіб. / М. І. Татарчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 291 с.
18. **Шипков К. А.** Когнитивно-деривационный и интерпретационный потенциал языка права: на материале терминосферы «Теория государства и права»: дис. ... канд. филол. наук / К. А. Шипков. – Ставрополь, 2004. – 182 с.

Надійшла до редколегії 07.12.2012

МОВА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО Й ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

УДК 811.161.2'371

А. І. Білозуб

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПРИЙОМИ МОВНОЇ ГРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОСТМОДЕРНОМУ ТЕКСТІ

Проаналізовано особливості функціонування лексико-семантичних прийомів мовної гри, засоби та механізми їх творення у прозових творах представників станіславського феномену.

Ключові слова: мовна гра, лексико-семантичні прийоми, полісемія, омоніми, антоніми, пароніми, синоніми.

Проанализованы особенности функционирования лексико-семантических приёмов, способы и механизмы их образования в прозе представителей станиславского феномена.

Ключевые слова: языковая игра, лексико-семантические приёмы, полисемия, омонимы, антонимы, паронимы, синонимы.

This article analyses characteristics of usage of language game's lexical-semantic techniques, receptions and mechanisms of creation in prose work of representatives of Stanislav Phenomenon.

Keywords: language game, lexical-semantic techniques, polysemy, homonyms, antonyms, paronyms, synonyms.

Постмодерністський той чи іншого твору полягає не стільки в точній відповідності певним взірцям, моделям, скільки в принциповій зміні позиції автора-творця, що постає як тотально ігрова. Йдеться не про відому в літературі минулих часів гру автора з читачем (різні види містифікації, інтелектуальні каламбури), а про ігрове ставлення автора до світу-тексту, до авторитетних культурних традицій, до процесу творення, до власних персонажів і, нарешті, до власного твору. І гра ця відбувається на лінгвістичному рівні, що дає право стверджувати: мовна гра є основним принципом побудови постмодерністського твору.

Для створення мовної гри у художньому тексті письменники використовують перш за все матеріал лексичного рівня мови та

лексичну валентність. Лексичний склад мови містить усі слова та їх еквіваленти, надаючи широкий діапазон можливостей для їх творчого використання. Тому й не дивно, що, розглядаючи прийоми мовної гри у художньому та публіцистичному тексті, лінгвісти звертають увагу на семантико-стилістичне явище гри слів [18], зокрема, функціонування каламбурів [13; 16], паронімів [4; 5], омонімів [12; 17] тощо. Метою нашої розвідки є дослідження особливостей функціонування, механізмів та засобів творення мовної гри на лексичному рівні. Джерельною базою послуговували прозові твори письменників-представників станіславського феномену (Ю. Андруховича, Т. Прохаська, Ю. Іздрика, В. Єшкілева).

Лексико-семантичні прийоми мовної гри створюються на основі семантичного асоціювання. Як зазначає Л. Солдатова, розвиток полісемії викликається не законом «економії зусиль», а необхідністю відобразити в мові відношення, що існують у навколишній дійсності, особливостями формування асоціативних зв'язків і умовами функціонування слова в мові, у тому числі під впливом контексту [17].

Використання механізмів семантичного асоціювання передбачає двоплановість сприйняття мовної одиниці як одиниці нормативного мовлення та асоціативних параметрів, зумовлених відхиленням від мовленнєвої норми. Однак не кожний семантичний зсув створює асоціативне поле мовної гри, а лише той, що демонструє неочікуваний ракурс інтерпретації. Наприклад, *Вибігає водій (великі вуха, міцна потилиця, чорна шкіра – ні, не мурин, а куртка!)* [1, с. 28]. Пряме значення слова *шкіра* (зовнішній покрив тіла людини і тварини) першим з'являється у свідомості людини, але автор обманює читацькі сподівання й навмисне використовує вторинне значення слова – матеріал, одержаний шляхом хімічної й механічної обробки шкури вбитої тварини. Далі в тексті з'являється словосполучення *чорношкірий водій* [1, с. 29], яке читач уже сприймає однозначно з огляду на попередній контекст. Таким чином використання багатозначного слова виявляє парадокс використання лексеми та її узуального прототипу.

Основними різновидами асоціювання, що зумовлюють нестандартні інтерпретації мовного знака, є такі різновиди семантичного зсуву:

1. Уживання того самого слова в різних контекстах для розкриття різних значень: *Тільки любити одне одного і цілу **решту**, хоча коли яка вже там **решта**, коли ви поруч, то «**решту** залиште*

собі» [11, с. 223]; *Тільки хто ж тоді саджатиме картоплю, прикордонні стовпи і один одного* [11, с. 189].

Українські письменники використовують усі складові словникового складу мови разом із сленгом та жаргоном. Ненормативна лексика часто обігрується у художніх творах. Вона емоційно забарвлена, тому рідко використовується для створення гумористичної ситуації, зазвичай це іронія чи сатира, що допомагає відобразити проблеми сучасного суспільства, zdegradovanoї особистості та зневільованих цінностей. Наприклад, у реченні *Грали нам співачки на цитрах, грали ми співачок нефритовими своїми прутнями* [2, с. 44] слово *грати* у відповідних контекстах використано в двох значеннях: 1) виконувати що-небудь на музичному інструменті та 2) мати статевий акт. Вторинне, сленгове, значення слова *розкрутити* «домагатися чого-небудь» реалізується в реченні *Тож розкрути задля неї бодай каруселю, або розкрути когось на куриво* [11, с. 196]. За умови зняття всіх табу мова перестає бути чимось священним, а перетворюється на базар: *Базар не здохне ніколи, бо він не є ані спорудою, ані місцем, він не є, навіть, організацією суспільства. Базар – це горизонтальний спосіб висловлювання* [6, с. 139].

Наявні випадки гумористичного обігравання полісемічних слів із ненормативним вторинним значенням: *Вас відпущено. Можете повертатися... Артур Пена і справді відчув, що його відпущено (відшання чорноти і її миготливий перехід у дедалі світліше рябіння, поява перших обрисів і кольорів, затихання дзвону у вухах)* [1, с. 238].

Часом письменники самі наголошують на двозначності слова, прямо розкриваючи окреме значення полісемічного слова: *Зрештою, челядь можна опустити. Тобто не в прямому, а в цілком переносному сенсі. (Якщо лише під переносним розуміти пристойне лінгвістичне (sic!) поняття, а під прямим – бруталний арештантський сленг)* [9, с. 55].

2. Другий прийом є протилежним попередньому і полягає в реалізації двох значень полісемічного слова в одному контексті. У романі «Дванадцять обручів» Ю. Андрухович через полісемію слова створює комедійне звучання ситуації: *Карл-Йозеф, той, що відокремився, перебував десь вище – можливо, на стелі... Є лише певність того, що він не хотів і не міг довго тут зависати – його викликав Місяць* [1, с. 245]. У тексті йдеться про смерть головного героя Карла-Йозефа та відокремлення його душі від тіла, таким чином картина смерті позбавляється трагічного пафосу й набуває комедійного, що є характерним засобом постмодернізму.

Багатозначні слова можуть породжувати незвичні асоціації, на основі яких будуються метафори та персоніфікації: *малих урбаністичних звірят, що вміють робити гнізда в старих трансформаторних кожухах* [7], *нахилена у пошуках їстівного над двоногою урною-перевертнем* [6, с. 41].

3. Буквалізація відбувається тоді, коли вихідне, пряме значення слова не лише актуалізується, а й виступає на передній план, часто протиставляючись переносному значенню: *взяли і гостя мені замочили... тіло упало в Потік – і замочилося* [1, с. 235–236]; *Таким чином, вона підсунула йому свій тридцять сьомий рік, вінцем якого стало вбивство близького товариша, відкритого до будь-яких карколомних (дослівно) авантур газетяра-пролази, викинутого на всій швидкості з пасажирського поїзда десь між Здолбуновом і Києвом (п'ятика в купе, куріння в тамбурі, випадкові попутники-спільники, політ між іскрами, карколомність)* [1, с. 64]; *От тільки цього разу він виявився куди справнішим добровольцем, вистреливши в себе зі знанням діла і цілком добровільно* [1, с. 46]; *Франциск вважав себе людиною поверхневою. Любив поверхні. Почувався на них впевнено* [15, с. 15]. Наведені приклади яскраво демонструють творче використання полісемії. Мовна гра створюється за допомогою зіткнення двох значень слова – прямого (нейтрального) та переносного (іронічного).

Креативним потенціалом відзначається обігрування у художніх текстах лексики, що належить до певної групи за значенням, тобто паронімів, омонімів, антонімів та синонімів.

У статті під пароніми розуміємо спільнокореневі слова однієї частини мови, схожі за звучанням і які мають генетичну спорідненість. У художньому мовленні українських письменників-постмодерністів можна виокремити кілька прийомів каламбурного обігрування паронімії:

1. Прийом підміни одного слова іншим. Спільнокореневі пароніми можуть каламбурно використовуватися в мовленні за рахунок схожості звукової оболонки та часткового збігу морфемного складу. Лексеми таким чином вступають у відношення семантичної невідповідності, при цьому лексема-підміна свідомо вводиться до невластивого їй контексту: – *Не, самий крутий анімалістичний анекдот, який я чув – це той, про коня поручника Ржевського. – «Анімалістичний» – це, тіпа, як з мультфільма?* [10, с. 125].

2. Прийом семантичного зіткнення, протиставлення значень паронімічних лексем: *улюблених приколів і проколів* [10, с. 115].

3. За реалізації прийому уподібнення співзвучних лексичних одиниць виникає уподібнення і лексичних значень, слова постають контекстуальними синонімами: *є щось **неправдиве**, щоб не сказати – **неправедне*** [8, с. 39]; *всі способи **ліку** й **лікування*** [11, с. 94].

Пароніми є одиницями одного словотвірного гнізда, що володіє набором семантичних ознак. Актуалізація таких ознак породжує ефект асоціативного паралелізму сприйняття смислу стійких виразів, трансформованих за допомогою паронімічної підміни одного з компонентів. Наприклад, *що спонукало Рому **зв'язати** своє життя (ну так, **зав'язати** собі життя, саме той випадок!) з цим неохайним старіючим чоловіком* [1, с. 68]. Стійка лексична сполука *зв'язати життя*, що означає «вступати в близькі стосунки, одружуватися з ким-небудь», замінена на паронімічну *зав'язати життя* в значенні «робити кого-небудь нещасним, позбавляти радості». У реченні *Вона не **опустилася** і не **пустилась** берега, не **опустила** рук* [8, с. 65] пароніми *опуститися, пуститися та опустити* є складовими фразеологізмів. Відчувається певна стилістична перенасиченість, надлишковість. На нашу думку, тут йдеться про автоматичне письмо, коли певне слово чи зворот породжує у свідомості автора низку схожих.

Письменники намагаються продемонструвати всі можливості мови та рівень свого володіння нею, використовуючи пароніми, утворені від коренів іншомовного походження: *шукали **нірвани** в надтріснутих звуках **орієнтованого** на **орієнтальність** мелосу* [8, с. 57]; *мої **генератори** вимкнено, мою **генерацію** знищено* [11, с. 13]; *що знаються на **хіромантії**, **хіротонії** та **хірургії*** [3, с. 224]; *лицарі з підозрілими **генеалогіями** і безсумнівними **генеталіями*** [3, с. 224] та власне українських: *однак **рафінована** стриманість **покійної** принцеси якось не узгоджується з вишколеною **неприсутністю** цієї **спокійної** шпитальної королеви* [10, с. 79]; *машина **вживання** і **вживлення*** [6, с. 139].

Властивість встановлювати віддалені семантичні асоціації між лексемами яскраво демонструє креативність мовної особистості. Так на основі несподіваних асоціацій створюється не позбавлена іронії персоніфікація: *мурмоче **чубинського** наскрізь **чубата** країна* [6, с. 138].

Подібні прийоми мовної гри засновані на збереженні традиційної форми слів та звичної семантики, але використовується зіткнення лексичних значень при формальній та звуковій схожості слів.

Основною функцією паронімів у прозових тестах представників станіславського феномену є комедійна, хоча нерідко мовна гра є способом демонстрації художньої майстерності письменників.

Омоніми – це слова, однакові за звучанням, але які не мають спільних елементів змісту (сем) і не пов'язані асоціативно. Відповідно до характеристичних ознак омонімів загальне явище омонімії постає як:

1. Власне омонімія: а) неповна лексична омонімія (*Митці глибокодумно зітхали: «Ом!..», маючи на увазі, звичайно, зовсім не одиницю електричного опору [8, с. 131]*); б) повна лексична омонімія (*Наприклад як класний журнал, де немає жодного прізвища, зате у всіх графах стоять п'ятірки. Може, це й справді був би дуже класний журнал [11, с. 119]*).

2. Лексико-акустична омонімія (*Павла знав, що вони **присутні**, а він **присутності**, і що незвичні прояви від чуття» [14, с. 126–127]*).

3. Міжчастиномовна лексична омонімія (*повернення **долі** [8, с. 91]*).

4. Міжмовна лексична омонімія (***Блуд**, що перетворюється на **blood** [11, с. 79]*).

Ігрові можливості омонімії не такі потужні як полісемії. Омоніми в основному є стилістично нейтральними словами, тому рідко використовуються для створення образності. Але все ж таки вони функціонують як засіб словесної гри, слугують матеріалом для створення дотепів і каламбурів, досягаючи жартівливого або іронічного ефекту завдяки суперечностям між формою і змістом.

Елементом, що забезпечує каламбуру успіх, є непередбачуваність тієї чи іншої ланки в ланцюзі мовлення, так званий ефект несподіванки. Поява кожного елемента мовного ланцюга ніби визначається всіма попередніми елементами і визначає всі наступні. Ідентифікуючи каламбур, читач одночасно або послідовно сприймає два значення, одне з яких не очікував. Сутність каламбуру полягає в зіткненні або, навпаки, у несподіваному об'єднанні двох несумісних значень в одній фонетичній (графічній) формі: *А ще я думав, що суші бувають першої і другої свіжості, а моря – **чорні і білі** [11, с. 196]; І кажеш «Я **нас!**» («Мене нема!») А ті, кого ти **нас**, залишившись без **наші** [11, с. 230]; Людина – **храм. Храм!** – і нема людини [11, с. 231]*.

Найчастіше комедійний ефект досягається зіткненням слів-омонімів, одне з яких позначає власну, а друге загальну назву: *Аж після цього вона почула на танку важку саламандрову ходу переповненого весною і крокусами Цумбруннена* [1, с. 107]; *MY NAME IS FANNIE – I'M REALLY FUNNY* [1, с. 137]; *страви дня: філе з анчоуса, консоме з бобів, омар (хайям)* [3, с. 41]; *Вересень жевріє (здається, микола він?)* [11, с. 150]. Мовні ігри можуть створюватися за складнішими, двоступеневими схемами. Наприклад, *Полотно... належало пензлеві... оте «належало» провокує писати Пензля з великої літери, уявляючи якогось довгого щетинистого мецената* [8, с. 132]: використання лексеми *належати* в буквальному, а не фразеологічно зв'язаному значенні породжує відповідні асоціації (*належати* щось може лише істоті), тому і *пензель* у цьому контексті набуває значення істоти. Ігровий ефект досягається через використання в одному контексті вільного і фразеологічно зв'язаного значення слова-омоніма: *Котрогось дня приятель запросив його до своєї хатини у передгір'ї дозбирати напрочуд рясні тогорічні яблука, від яких, за його словами, просто не було спасу* [1, с. 75]; *Я самовіддано грав ролю (саме так – «ролю», з маленької літери, якщо хтось, може, подумав, ніби це ім'я* [9, с. 57].

Членування слова також може бути супровідним засобом для сворення каламбуру, наприклад: *тибетський бедлам, притулок бідних bad лам (поганий лама – мертвий лама...)* [10, с. 169].

Отже, головною функцією лексичних омонімів у постмодерному тексті є створення каламбурів.

Антонімія слугує мовною базою для побудови оксюморонів. Оксюморони, поєднання протилежностей, характерні для прози представників станіславського феномену. Письменники руйнують штампи та звичні висловлювання і створюють свою неповторну мову, яка не підлягає загально визначеним нормам.

Для постмодерністів характерним є поєднання несумісних явищ та понять, що призводить до нового, алогічного, анормативного смислу: *суттєві дурниці* [10, с. 13], *неможлива можливість* [3, с. 54], *шалений спокій* [14, с. 53], *однак з роками їхня різноманітність робилася все більш одноманітною* [8, с. 92], *незнайомі знайомі* [10, с. 67].

Оксюморонні поєднання достатньо різноманітні. Автори не обмежуються стандартною схемою творення оксюморона (іменник + прикметник із взаємовиключними значеннями). У прозових творах виділено поєднання іменника з іменником: *враження*

безвраженості [14, с. 56], *зона волі* [8, с. 118], *проміння пільми* [10, с. 25]; дієслова з прислівником: *очі широко заплющені* [11, с. 90].

Використовуючи антоніми, автори досягають ігрового, парадоксального ефекту.

Синоніми – слова, які мають близьке або тотожне значення, але відрізняються звучанням – достатньо рідко стають матеріалом для мовної гри. Цікавами є випадки створення контекстуальних синонімів, коли зближення за значенням відбувається лише в певному мовленнєвому контексті. Вони творяться в процесі індивідуального акту мовлення та важко піддаються розумінню поза контекстом. У художньому мовленні контекстуальні синоніми слугують для увиразнення, створення образів тощо, але в постмодерній літературі вони іронічно забарвлені. З їх допомогою автор поєднує високе і низьке, прекрасне та огидне, конкретне та абстрактне, наприклад: *піддавати суспільній оцінці лімфу, кал і сечу, чи то пак кров, піт і сльози* [11, с. 26], *замилування сходами, драбинами та іншими ієрархіями*» [11, с. 74].

Українській постмодерній літературі притаманне прагнення до словесної надлишковості, яке народилося як карикатурне наслідування класики з її пишномовністю, але поступово стало невід’ємною рисою стилю представників станіславського феномену. Наведемо приклади плеонастичних виразів, що складаються із синонімічних рядів: *що сновигала туди і сюди тамі овами byle-gdzie* [8, с. 68], *в обхід усіх регламентів і квот і приписів і розпоряджень і інструкцій* [8, с. 113].

Отже, мовна гра є наслідком творчої діяльності письменників-постмодерністів. Автори залучають увесь лексичний потенціал мови, креативно використовуючи смислові та асоціативні зв’язки між словами. У перспективі плануємо проаналізувати функціонування та механізми творення гри на інших рівнях мовної системи.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Ю. Андрухович. – К.: Критика, 2006. – 275 с.
2. Андрухович Ю. Московіада / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 152 с.
3. Андрухович Ю. Перверзія / Ю. Андрухович. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2004. – 304 с.

4. **Грицик Г. М.** Паронімія як засіб звукосмислової організації тексту / Г. М. Грицак // Язык и культура: материалы 4-ой Международной конф. – К.: [б. в.], 1996. – Ч. I. – С. 181–188.
5. **Дащенко Н. Л.** Паронімічна атракція в українській поезії 60–80 рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / Н. Л. Дащенко. – К., 1996. – 20 с.
6. **Єшкілев В.** Пафос / В. Єшкілев. – Львів: Кальварія, 2002. – 208 с.
7. **Єшкілев В.** Пластилінова рушниця, пластиліновий птах [Електронний ресурс] / В. Єшкілев. – Режим доступу: <http://www.liter.net/>
8. **Іздрик Ю.** Воцек & воцекургія / Ю. Іздрик. – Львів: Кальварія, 2002. – 204 с.
9. **Іздрик Ю.** Острів Крк та інші історії / Ю. Іздрик. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 120 с.
10. **Іздрик Ю.** Подвійний Леон / Ю. Іздрик. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 204 с.
11. **Іздрик Ю.** Таке / Ю. Іздрик. – Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2009. – 268 с.
12. **Кольцун Н. М.** Омонимия собственных и нарицательных имен в газетных заголовках / Н. М. Кольцун // Актуальные вопросы русской ономастики. – К.: УМК ВО, 1988. – С. 102–105.
13. **Литвин В. М.** Лінгво-стилістичний механізм каламбуру в сучасній англійській мові / В. М. Литвин // Актуальні питання іноземної філології та методики викладання іноземних мов. – Ніжин: Ніжинський держ. пед. ін-т, 1995. – Вип. 1. – С. 39–43.
14. **Прохасько Т.** Лексикон таємних знань / Т. Прохасько. – Львів: Кальварія, 2006. – 192 с.
15. **Прохасько Т.** Непрості / Т. Прохасько. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 140 с.
16. **Санников В. З.** Каламбур как семантический феномен / В. З. Санников // Вопросы языкознания. – 1995. – № 3. – С. 56–70.
17. **Солдатова Л. П.** Розмежування явищ повної лексичної омонімії та полісемії (словниковий та функціональний аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Л. П. Солдатова. – К., 2007. – 23 с.
18. **Тимчук О. Т.** Семантико-стилістичне явище гри слів в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. Т. Тимчук. – К., 2003. – 14 с.

Надійшла до редколегії 07.12.2012

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОВНОЇ ЕКОНОМІЇ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ТЕКСТІ

Досліджено основні стилістичні засоби реалізації мовної економії в українській постмодерністській прозі: словоскладання, композити, юкстапозити, голофразисні конструкції.

Ключові слова: постмодерністська проза, мовна економія, стилістичні засоби словотворення.

Исследованы основные стилистические средства реализации языковой экономии в постмодернистской прозе: сложение слов, композиты, юкстапозиты, голофразисные конструкции.

Ключевые слова: постмодернистская проза, языковая экономия, стилистические средства словообразования.

The article researches the main stylistic devices for linguistic economy of postmodern fiction prose: compounds, composites, synthetic constructions.

Keywords: postmodern fiction prose, language economy, stylistic word-building means.

Структурним елементом стилю художнього твору є словесний образ, який створюється поєднанням мовних одиниць, смислови-ми нашаруваннями та всім арсеналом стилістичних ресурсів. Власне утворення словесного образу, семантичне зближення слів у художньому тексті шляхом реалізації емотивної валентності мовних одиниць є об'єктом багатьох лінгвостилістичних досліджень. Для реалізації творчого, ідейно-художнього задуму, естетичної мети автор прагне досягти максимальної точності у вербалізації своїх ідей, думок, емоцій, переживань. Суб'єктивне й оказіональне переосмислення мовних одиниць у контексті створює естетично вартісні образи та асоціації. Специфіку словесного образу як структурного елемента стилю В. Виноградов убачав у його різноманітній структурованості: він може складатися зі слова, сполучення слів, абзацу, розділу літературного твору [5, с. 119], але емоційно-оцінна конотація словесної конструкції набуває більшої сили та експресивності, коли створена лаконічно.

Необхідно зазначити, що особливістю мовного розвитку кінця ХХ – початку ХХІ століття є високодинамічний тип еволюції

мовної системи, що характеризується лексико-семантичними трансформаціями і граматичними деформаціями, рестандартизацією літературної норми, схильністю до аналітизму й компресії та оптимізації мовного коду. Одним з основних чинників, що впливають на розвиток мови, є принцип мовної економії – інтралінгвальний закон «економії мовних зусиль» (А. Мартіне) або «економії мовних засобів» (О. Есперсен), який полягає в тому, що в ході реалізації мовних ресурсів здійснюється відбір семантично більш раціональних, інформативних і в той же час найбільш лаконічних засобів для досягнення цілей комунікації, тобто мінімальною кількістю мовних знаків максимально точно висловити думку, утворити мовну альтернативу поширеній описовій конструкції. Особливо цей мовний закон набув свого розвитку у час технічного прогресу й прориву у сфері комунікацій та інформаційних технологій (різні форми мобільної та Інтернет-комунікації), а також у зв'язку із глобальною експансією англійської мови: її аналітичність та схильність до компресії впливає на розвиток інших мов.

Постмодерністський стиль художнього мовомислення прагне до фіксації миттєвих вражень та емоційно-оцінної деталізації, що втілюються в особливих словесних конструкціях аналітичними засобами словоскладання, які вимагають окремого філологічного дослідження. Лінгвістичній проблематиці постмодерністської прози та поезії присвячено праці Г. Сюти, Т. Єщенко (мовні особистості, образ людини), Н. Кондратенко (текстова організація та синтаксис художньої мови), Т. Берест (семантика художнього слова в поезії кінця ХХ століття), О. Переломової (інтертекстуальність) та ін.

Економію як мовне явище вивчали багато мовознавців: О. Есперсен, А. Мартіне, П. Пассі, Г. Пауль, О. Потєбня, Є. Поліванов, Р. Будагов, В. Телія, Н. Арутюнова, І. Арнольд, А. Мороховський, В. Мокієнко, А. Нелюба, з точки зору оказіонального словотвору – Ж. Колоїз, Г. Вокальчук, А. Мойсієнко, О. Стишов та ін. Але постмодерністська лексика в аспекті економії та компресії мовних ресурсів ще не була предметом наукового вивчення, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті – ідентифікувати й дослідити стилістичні засоби реалізації мовної економії в українській постмодерністській прозі. Матеріалом для аналізу обрано мову текстів Ю. Андруховича, О. Забужко, Ю. Іздрика, В. Єшкілева, які найяскравіше репрезентують український постмодерністський дискурс.

Мовна економія, на думку А. Нелюби, – це різнорівневе явище, що є однією з номінативних ознак української мови, яке, ґрунтуючись на мовних і позамовних суперечностях, втілюється за допомогою зовнішньо-кількісних, формальних (експліцитних) і прихованих (імпліцитних) показників заощадження мовних засобів на всіх рівнях [10, с. 8]. Реалізацією явища мовної економії у художньому тексті й активним способом індивідуально-авторського утворення компактних за структурою словесних образів є *словоскладання*: сполука, утворена поєднанням двох і більше слів однакової чи різної граматичної природи, насичена експресією та широкою семантикою. Це особливо виявляється при застосуванні методу стилістичного експерименту – порівнянням «економної» форми та повної, реконструйованої словесної конструкції. Мовна економія у постмодерністській прозі реалізується переважно шляхом лексико-синтаксичної деривації та лексико-семантичних перетворень, її стилістичний потенціал розкривається насамперед у таких словотвірних засобах: утворення композитів (складні слова: *богоносійство, богошукацтво, богоошуканство*), юкстапозитів (прикладкові конструкції: *державо-потвора, слова-трупи*) та фігур голофразису (*втома, котру ти-робиш-вигляд-що-ховаєш-за-байду-жністю-аби-видатись-люблячим*).

Юкстапозити (прикладка) – різновид означення, виражений іменником та узгоджений з опорним словом у формі відмінка. Прикладка може підпорядковуватися іменникам, займенниковим іменникам і субстантивованим словам у різних їх синтаксичних позиціях. Важливо те, що в прикладках інколи дуже важко визначити опорне й залежне слово, оскільки семантично вони щільно пов'язані. За семантичною природою в досліджуваних текстах виявлено такі групи юкстапозитів: назви осіб (*співці-невдахи, маньяк-винахідник, відмінник-вундеркінд, віртуоз-гакер, братисько-музикант, істота-вамп*), назви лінгвістичних явищ (*падлюки-рими, відповідь-легенда, красень-епіграф, роман-епіграф, слова-посередники*), назви природних явищ і географічних понять (*земля-сховок, земля-скриня*), назви архітектурних споруд (*дім-уламок*), урбаністичних об'єктів (*місто-корабель, місто-привид, інтерсіті-експреси, печера-лабораторія, готелі-монстри*), назви предметів (*орден-жаба, секс-автомати, урна-перевертень*), абстрактні назви (*нерухомість-незворушність*).

Прикладки здатні лаконічно утворювати порівняльні образи, які втратили б силу свого висловлення, якщо були б утворені простою порівняльною конструкцією з *як, ніби, мов, схожий на* тощо.

Так, вражають експресією словесні образи, виражені прикладкою: *слова-трупи* (мертві слова, які нічого не означають, втрата довіри до Слова) [6, с. 85]; *речі-зомбі* (неживі, «застиглі» речі, які нічого не означають у житті героя) [6, с. 26]; *держава-потвора* (метафора для втілення настроїв розчарування) [6, с. 140]; *дім-уламок*, *дім-інвалід* (старий і зруйнований дім, місце багатьох розчарувань) [2, с. 54]; *готелі-монстри* (величезні споруди, які викликають страх) [6, с. 88]; *місто-привид* (наголошується на втраті духовних ідеалів) [3, с. 39]; *кар'єрист-цербер* (обидва іменники характеризують особу – прагнення, цінності та життєву позицію) [1, с. 35]; *речі-привиди* (речі як привиди; автор дає в препозиції до прикладки пояснення *порожні*, *байдужі*, і постпозиції *бутафорія життя*, прикладка є семантико-експресивною кульмінацією) [1, с. 132]. Як засвідчують наведені приклади, для семантики юкстапозитів постмодерністської прози характерна конотативна гіперболізація.

Характерологічні, або означальні, прикладки містять додаткову ознаку об'єкта, його рису: якісну ознаку (*дама-пліткрака* [1, с. 236], *звір-фетишист* [1, с. 165], *бородавка-метрополія* [6, с. 85], *пролаза-журналіст* [1, с. 160]), спосіб життя (*алкоголік-богослов* [2, с. 34], *проклятий розпусник-син* [8, с. 56], *пройдисвіт-дистриб'ютор* [6, с. 115], конотативну оцінку, висміювання та іронічне ставлення (*герой-полковник* [8, с. 147], *мама-імперія* [2, с. 28], *націонал-мазохістка* [7, с. 53], *бідолахи-стриптизерки* [1, с. 95], *причепи-емігрантисько* [7, с. 20]. Прикладки можуть ускладнюватися ампліфікацією синонімічних або близькозвучних слів: *розчинення-розступання* [7, с. 20], *обійми-облизування*, *поцілунки-перепросини* [7, с. 131]; розширювати семантику засобами текстової поліваріантності: *вусань-архітектор* (*проректор-директор-еректор?*) [1, с. 21]; а також поєднанням антонімічних понять: *Гординя-Смирення* [3, с. 100].

Часто прикладки утворюються асоціативно з метою надання ритмічності прозовій оповіді та влучно заримувати назву: *колежанка-партизанка*, *нікотинчик-вітамінчик*, *гакер-рокер-сталкер-страйкер-байкер*, *денді-бренді*, *Ніка-Віка*, *Саша-Абраша*. Словотвірні моделі й афікси для опорного слова та прикладки однакові. При цьому такі одиниці є яскравими прикладами мовної гри й не додають суттєвої семантичної характеристики об'єктові, бо спрямовані не на зміст висловленого, а на його форму.

Дієслівні юкстапозити наслідують загальноновживані поєднання (*говорили-балакали*, *думала-гадала*). Для них характерна

синонімічність і наростання емоційної сили висловлення: *тліють-догорають* [8, с. 58], *минала-проминала-відлітала* [8, с. 87], *зашипіли-замахали-зацитькали* [7, с. 134]. Ця група оказіональних складних дієслів не характеризується частотністю, у постмодерністській прозі більш поширеною є художньо-образна конкретизація засобами контекстуальної дієслівної синонімії.

Утворення словесних образів за допомогою засобів мовної економії є досить продуктивним на рівні творення складних прикметників, означень для об'єктів – *епітетів-комполітів*: *смертельно-зимний тягар, нав'язливо-голосна рекламна кампанія, прозоро-бліді плечі, симптоматично-симпатичні приятелі*. Епітети завжди були показовим явищем індивідуально-авторського художнього моделювання світу, визначальною ознакою живописності тексту. Семантична насиченість компонентів, різних за лексико-семантичною і функціонально-стилістичною природою, та сила нового словесного образу доводять невичерпність естетичних можливостей художнього слова. Українська літературна традиція має чимало створених таким способом словесних шедеврів, постмодерні тексти також вражають емоційністю та експресивністю епітетів, що виражають найпотаємніші думки та почуття і, відповідно до постмодерністських світоглядних орієнтирів, створюють мовні образи: в Ю. Андруховича – *терново-пластмасовий вінок, непорушно-загіпнотизоване вилежування перед телевізором чи будь-яким іншим джерелом безвільності, мазохістично-солодкі фантазії, несамовито-фатальний, невпинно-пронизливий вітер, нестерпно-млосна гірська весна, веснянкувато-стрижений мрець*; у Ю. Іздрика – *неймовірно кольорово-подієвий сон, тихато-пустодзвінні терміни, щасливо-нещаслива здатність думати, Соломоновоцекове рішення, елінсько-вогочевська довершеність*; у В. Єшкілева – *блідопикий, трибунно-гасельні інтонації дикторів, переможно-єхидна мармиза, розкольо-сектантське, кабалічно-месіанське 17-те століття*; у О. Забужко – *луначично-щемлива туга, воскресені-прочитані поети, виснажливо-безглузді зобов'язання, карамельно-яскраво розсміяні кількаметрові личка загиблих дітей, гострорисі чоловічки, жалюгідно-показна театральність* та ін. Сконденсований іронічно-сатиричний словесний образ «старомодної» української дівчини створила О. Забужко епітетом-комполітом, ускладненим зрощеною синтаксичною сполукою-алюзією на національні концепти: *кругловидно-плахтянисті, ой-під-вишнею-під черешнею*

кралі [7, с. 132]. Загалом, карнавальна іронія, сатира, амбівалентність на рівні семантики є стилістичною рисою постмодернізму.

Епітети-композиції вживаються для характеристики об'єктів різної природи: від неживих предметів до людини; причому, тенденції до їх повторення з певними лексико-семантичними групами слів-дистрибутивів не спостерігається, адже вони утворені okazіонально і є унікальною емоційно-експресивною складовою певного мовного образу. Та, безперечно, можна виявити певні семантичні домінанти: наприклад, *вітер* у всіх постмодерністських текстах має танатичну семантику, яка реалізується такими композиціями: *несамовито-фатальний, невпинно-пронизливий, задушливо-тугий*.

Експресивність складних епітетів визначається не лише поєднанням двох і більше прикметників, а й семантикою опорного слова, іменника-дистрибутива (*тривожно-зняковіле, кволе запитаннячко* [6, с. 80], *антрацитово-чорний котюга* [7, с. 85]). Характерне явище для постмодерністського словотворення – ускладнення слів афіксами – також є емпатичним фактором для семантики епітетів-композицій: *автомобіль відзігорний-безгаражний* [7, с. 21].

Стилістичний ефект епітетів-композицій створюють поєднання словниково та контекстуально синонімічних слів: *сипкувато-захриплий цимбаліст* [1, с. 157], *пожежно-руде волосся* [7, с. 53], *амебно-безформні* [1, с. 62], *непристойно-сороміцький танець* [1, с. 158], *блаженно-нірванне зависання* [1, с. 140], *пожовані-пом'яті літами бородаті ліваки-шістдесятники* [7, с. 67]; близькозвучних слів та паронімів: *блудно-блудливе коло* [8, с. 54], *неправдиве-неправедне* [8, с. 39]; семантично віддалених, антонімічних понять (утворення оксюморонних образів): *вроджено-вироджена порядність* [8, с. 135], *чужого-знайомого обличчя* [8, с. 45], *радісно-гіркий карнавал* [3, с. 161], *містечково-міжнародні конференції* [1, с. 190].

Голофразис. Імпульсом до появи складних імен науковці вважають власне синтаксичну будову: потребу трансформувати цілі речення в іменні знаки та вживати їх у контексті як прикметник або як іменник. Такі конструкції вже не є юкстапозитами чи композиціями, оскільки вбирають у себе мовні одиниці різної граматичної природи (слова різних частин мови, словосполучення, речення) і синтаксично є складними утвореннями, графічно поєднаними за допомогою дефісів, а семантично є одним мовним образом, одним поняттям, окремою змістовою складовою та фіксують потік асоціацій мовця. Ці одиниці широко вживаються

у романо-германських мовах, оскільки аглютинація, словесна економія, уникання складних синтаксичних структур та ампліфікації прийменників характерна для нефлективних мов (*flower forgetme-not, to produce facts in a Would-you-believe-it kind of way*). Отже, поява україномовного голофразису є явищем мовної інтерференції і позначена впливом англійської мови.

Потрібно зауважити, що в мовознавстві є певна проблема термінологічної ідентифікації, адже немає єдності щодо розуміння суті й механізму цього явища і, відповідно, його термінологічної дефініції: зрощення, злиття (В. Виноградов), стягнення, словозрощення, аглютинація (Ф. Соссюр), лексикалізація словосполучень (А. Журавльов, В. Солнцев), голофразис (І. Арнольд, Р. Наміоткова, В. Ізотов, І. Ковиньова), універбація, контамінація, фузія, бахуврихі (термін давньоіндійської лінгвістики та поезики, до його різновидів зараховують ті конструкції, що можна кваліфікувати як прикладки, епітети-композиції, словоскладання). У російському мовознавстві більшість науковців вживають термін «голофразис», в українській лінгвістиці, незважаючи на те, що такі структури є одним з провідних стилістичних засобів постмодерністської прози, це мовне явище ще не отримало ґрунтовного наукового вивчення. У своєму дослідженні ми також віддали перевагу терміну *голофразис* (від англ. *whole phase* – ціла фраза), який І. Арнольд кваліфікує як фразовий епітет: «збільшення експресивності епітета за рахунок транспозиції; okazionale функціонування словосполучення або речення як цільнооформленого утворення, графічно, інтонаційно та синтаксично уподібненого слову» [4, с. 92]. Дослідниця І. Ковиньова вважає голофразис незмішаним потенційним синтаксичним синтагматичним способом словотворення, що полягає у «творенні слова шляхом зрощення (злиття) простого або складного речення чи будь-яких його частин, що мають здатність до комбінацій з реальними способами та гіпотетичними можливостями» [9, с. 133]. Вважаємо, що голофразис потрібно кваліфікувати як специфічну мовну фігуру, стилістичний засіб: з позиції семантики (називає одне поняття), синтаксичної ролі в реченні (означення, додаток, обставина, підмет) така конструкція збігається зі словом і лише формально є синтаксичною конструкцією. Саме семантична неподільність і створення нового словесного образу в результаті поєднання в одну структуру декількох слів/речень дозволяє говорити про виокремлення цієї одиниці у стилістичній системі.

Голофразисні одиниці утворено шляхом порушення норм сполучуваності слів, у них переосмислено традиційне поняття валентності. Експресивність конструкцій залежить від кількісних і якісних відхилень від норми (об'єднання в одне ціле складносурядного чи складнопідрядного речення, словосполучення, граматичних форм тощо), але всі вони є оказіональними авторськими утвореннями, експресивними неологізмами. Активне функціонування таких складних мовних одиниць свідчить про те, що голофразис є стилістичним маркером сучасної словесної творчості.

За лінгвістичною природою розрізняємо номінативно-денотативні, атрибутивно-ампліфікаційні, компліментарно-характеристичні конструкції цього типу.

Номінативно-денотативний голофразис називає певне поняття, явище, окреслюючи його безпосередні властивості, викликає асоціації та створює тим самим цілісний образ, картинку в уяві читачів: *воїн-як-самурай неможливий, тільки воїн-як-процедура* [6, с. 116], *вступилася в... рекламний плакат за-кращого-мера чи у напис проїзд-без-талона-карається-штрафом* [8, с. 46], *і от він, сам-собі-той, сам-собі-автор, сам-собі-персонаж надумав сконструювати такий текст* [8, с. 143], *в піонерській ще білий-верх-чорний-низ, спідничці* [7, с. 130], *підвишеність в тут-і-тепер* [1, с. 61]. Номінативні голофразисні одиниці мають фотографічний характер.

Атрибутивно-ампліфікаційний голофразис утворюється для підкреслення наростання сили та підвищення якості об'єкта за допомогою лексико-семантичних і морфологічних засобів: *кидався обціловувати кохані тонкі-претонкі-найтонші-у-світі уста* [8, с. 119], *за невідь-звідки-взятим, нікому-неозброєним-оком-невидимим планом* [7, с. 122], *кордонів людського-занадто-людського* [6, с. 73].

Компліментарно-характеристичні голофразисні одиниці містять конотації комплексного характеру й різної природи, що поглиблюють словесний образ (сутність, причина, наслідок дій, що відбуваються з описуваним об'єктом, психоемоційні характеристики, умови та обставини дії): *цікаво задивлена в світ готовність-до-нової-любові* [7, с. 80], *втомі, котру ти-робиш-вигляд-що-ховаєш-за-байдужістю-аби-видатись-люблячим* [8, с. 60].

Продуктивним є згортання прямої мови у голофразисну конструкцію для уникнення синтаксичної обтяжливості тексту:

наспівують «несыпъмнесольнарану» [2, с. 6], її як-же-мені-жити-дали [7, с. 57]. Голофразис як унікальні неологічні утворення мають бути об'єктом окремого дослідження.

Таким чином, *стилістичні засоби мовної економії* – це складні структурно-семантичні компресиви, лаконічні лексико-синтаксичні конструкції, утворені способом словоскладання з метою максимально влучної та емоційно насиченої характеристики об'єкта, «живописності» словесного образу та експресивізації художнього мовлення. Словотвір композитів, юкстапозитів та голофразису є продуктивним стилістичним засобом постмодерністського словесного образотворення, утіленням прагнень постмодерністів до лінгвістичного експерименту та свідченням динамічного мовного розвитку на зламі тисячоліть.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Андрухович Ю.** Дванадцять обручів / Ю. Андрухович. – К.: Критика, 2005. – 276 с.
2. **Андрухович Ю.** Московіада / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 152 с.
3. **Андрухович Ю.** Перверзія / Ю. Андрухович. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2004. – 304 с.
4. **Арнольд И. В.** Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990. – 301 с.
5. **Виноградов В. В.** Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
6. **Єшкілев В.** Пафос / В. Єшкілев. – Львів: Кальварія, 2002. – 208 с.
7. **Забужко О.** Польові дослідження з українського сексу / О. Забужко. – К.: Згода, 1996. – 142 с.
8. **Іздрик Ю.** Воцек & воцекургія / Ю. Іздрик. – Львів: Кальварія, 2002. – 204 с.
9. **Ковынёва И. А.** Голофразис как способ словообразования в русском языке: дис. ... канд. филол. наук / И. А. Ковынёва. – Орёл, 2007. – 175 с.
10. **Нелюба А. М.** Експліцитна й імпліцитна економія в словотвірній номінації української мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / А. М. Нелюба. – К., 2008. – 35 с.

Надійшла до редколегії 19.11.2012

ПРАГМАТИКА СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕМ ІЗ КОМПОНЕНТОМ *ОКО* В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ

У статті йдеться про природу прагматичного значення соматичних фразем із компонентом *ОКО* в межах публіцистичного стилю; досліджуються особливості функціонування названих фразеологізмів у газетних публікаціях; аналізуються принципово відмінні підходи до розуміння суті прагматики.

Ключові слова: прагматика, фразеологія, фразема, фразеологічна одиниця, публіцистика, семантика, соматизм.

Стаття посвячена изучению природы прагматического значения соматических фразем с компонентом *ОКО* в пределах публицистического стиля; исследованы особенности функционирования фразеологизмов в газетных публикациях. Проанализированы принципиально отличные подходы к пониманию сущности прагматики; намечены перспективы исследований.

Ключевые слова: прагматика, фразеология, фразема, фразеологическая единица, публицистика, семантика, соматизм.

The article studies the nature of the pragmatic value of the somatic phrasems with the component *OKO* in the range of the journalistic style. The features of the functioning of phraseology in the newspapers are examined. Fundamentally different approaches to the understanding of pragmatics are analysed; recommendations for further research are outlined.

Keywords: pragmatics, phraseology, phrasem, phraseological unit, journalism, semantics, somatism.

Сучасний публіцистичний текст – динамічний об'єкт дослідження, який відображає рух мовної системи, а також формує нові тенденції в розвитку мовної ситуації. Публіцистика гостро реагує на зміни в соціальному, політичному, економічному житті суспільства, на прогрес у науково-технічній галузі, в інформаційно-комунікативній сфері.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні та встановленні прагматичних характеристик фразем із компонентом *око* в українській мові.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

– встановити функціонально-смісловий потенціал фразем із компонентом *око*;

- осмислити поняття «прагматика»;
- з'ясувати прагматичний потенціал фразем із компонентом *око* на матеріалі текстів публіцистичного стилю.

Аналіз сучасної лінгвістичної наукової літератури свідчить про підвищений інтерес до проблем фразеології (Н. Алефіренко, А. Архангельська, О. Андрейченко, Я. Бакай, В. Васильченко, І. Голубовська, Н. Дяченко, О. Калякіна, М. Лемський, О. Присяжнюк, О. Селіванова, Ю. Солодуб, М. Скаб, Н. Скоробагатько, В. Телія, Р. Хайруліна, О. Забуранна, Е. Солодухо, О. Левченко та ін.).

На думку багатьох дослідників, прагматика – це вплив засобів на інформаційну та світоглядну системи адресата; вивчення інструкції, яку адресант дає адресатові; функція дискурсу в екстралінгвістичному контексті; визначення типів мовленнєвих актів та характеристика ознак мовленнєвого контексту. Проте питання про предметні межі прагматики та навіть про її існування все ще залишаються нез'ясованими. Термін *прагматика* (від грец. *πραγματολογία* – «справа», «дія») був уведений одним із засновників семіотики – загальної теорії знаків – Ч. Моррісом. Він розділив семіотику на семантику – учення про відношення знаків до об'єктів дійсності, синтактику – учення про відношення між знаками і прагматику – учення про відношення знаків до їх інтерпретаторів, тобто до тих, хто користується знаковими системами. Прагматика, таким чином, вивчає поведінку мовних знаків у реальних процесах вербальної комунікації. Якщо абстрагуватися від потрійної інтерпретації і розглядати лише ряди бінарних відношень, то, на думку мовознавця, одним з предметів дослідження може стати відношення знаків до інтерпретаторів. Ці відношення Ч. Моррис пропонує назвати *прагматичним виміром* семіозису, а вивчення цього виміру – *прагматикою* [5, с. 42].

Термін *прагматика* має довгу історію і неодноразово за час існування піддавався переосмисленню. У сучасній лінгвістиці склалися декілька основних підходів до розуміння прагматики. Зазначимо деякі з них:

- розділ мовознавства, що вивчає інформаційну структуру [11, с. 263];
- наукова дисципліна, що досліджує мову як форму соціальної дії, як інтеракцію між комунікантами в конкретних ситуаціях спілкування [13, с. 140];

– галузь досліджень, що вивчає використання та функціонування мовних знаків у мовленні [2, с. 389];

– відношення між мовою та контекстом її використання, а також вивчення цього відношення [12, с. 533];

– в одному розумінні – лінгвістична дисципліна, яка вивчає використання та функціонування мовних знаків у мовленнєвій комунікації, в іншому – вимір формування мовних висловлень, що визначається функціональними особливостями партнерів у мовленнєвому акті, наприклад, комунікативними інтенціями мовця та характером мовних засобів, які він використовує, самою ситуацією спілкування [9, с. 250];

– наука про особливий функціональний стиль мови, яким виступає «прагматичний» стиль навчальних матеріалів [3, с. 46–48].

У концепції виведених на основі семіотичного принципу мовних функцій Ю. Степанова до прагматики відноситься мовна функція локації (співвіднесення мовцем знаків, які він використовує, зі своїм «я»), у той час як функція номінації відноситься до семантики, а предикації (відношення знака до знака) – до синтактики [7, с. 281]. Термін *прагматика*, з точки зору Ю. Степанова, замінюється терміном *дектика*. Це викликано бажанням відобразити не відношення мовця до мовної системи, а відношення мови до мовця, що полягає у присвоєнні собі мови в момент і на момент мовлення [6, с. 223–224]. Наведене твердження дає змогу науковцям зробити висновок про когнітивну основу прагматики мовних одиниць, яка відображає спосіб бачення мовцем (персонажем художнього твору) об'єктів, явищ, відношень об'єктивного світу.

Фразеологія – це інструмент не лише мови, а й літератури та публіцистики. Фразеологізм – не просто стійке сполучення, не просто мовний чи стилістичний засіб, а вислів, у якому відображається менталітет нації, її світосприйняття, культура, традиції. Дослідимо фразеологічні одиниці саме з цієї точки зору.

Сьогодні відбувається чергове глобальне реформування норм сучасної української літературної мови. Якщо у відносно недавньому минулому основою і законодавцем у створенні норм слововживання була художня література, то в останні роки ця роль по праву належить засобам масової інформації (ЗМІ), публіцистичному

жанру. Цей жанр найбільш близький до розмовної мови, яка останнім часом все помітніше впливає на літературну норму української мови. Виходячи з вищезазначеного, тема статті звучить особливо актуально.

Переконливість у публіцистичних текстах досягається журналістами завдяки вживанню емоційно-експресивних мовних засобів, серед яких за кількістю використання показовими є фразеологізми з компонентами-соматизмами. Соматизми, як правило, містять інтелектуальні, емоційні, морально-етичні та трудові характеристики суб'єкта, але не відображають історичних подій чи соціальних процесів. Фраземи цієї групи служать для позначення інтелектуальної, психологічної, фізичної, соціальної, понятійної сфери. Такі фразеологізми посідають значне місце як у мові публіцистичних текстів, так і в загальнономовному фразеологічному словнику. За дослідженнями Р. Вайнтрауба, вони становлять біля 30 % фразеологічного складу будь-якої мови [4, с. 162]. Яскравий експресивний і прагматичний потенціал соматичних фразеологізмів динамізує сучасну комунікацію і мовну систему в цілому.

Детальну увагу зупинимо на фраземах із компонентом *око*, які позначають, крім спектру зорового сприйняття, об'єктивну оцінку дійсності, певної ситуації тощо. Слово *око* – спільнослов'янське, походить з індоєвропейської мови, де *ок* означало «дивитися». Синтаксичні супровідники соматизмів із указаним компонентом додають до предикатів змісту, образу, способу або якості різноманітні конотативні відтінки: *жертви очима* – пильно дивитися, *бігати очима* – дивитися швидко, *ковзати очима* – дивитися мимохідь. Функціональне пристосування соматизмів робить їх метонімічними знаками різних дій, станів людини, додаткові ознаки яких передаються у фразеологізмах шляхом метафоризації їхніх складників.

Фразеологізм *очей у Сірка позичити* має значення «втратити почуття сорому, власної гідності» [8, с. 662]. Контекст засвідчує реалізацію цього значення, пор.: *Чи доведеться чемпіонату у Сірка очей позичати?* (УК, 23.05.2012); *У Сірка очі позичив, та й бай-дуже* (КИ, 01.03.2012); *Та і депутатів-мажоритарнику позичати у Сірка очі легше: а що, я ж ішов як незалежний кандидат...* (УТ, 13.10.2011); *Люди в білих халатах з Міністерства охорони*

здоров'я, які забули про клятву Гіппократа, **позичили у Сірка очі та продовжують дезінформувати суспільство** (УТ, 05.01.2012).

Фраземи із компонентом *око* в публіцистичних текстах можуть уживатися у значенні «підтримка, корпоративна солідарність». Іноді натрапляємо в ЗМІ на трансформовані фразеологізми із іронічним відтінком, пор.: *Потебенько Кравченку **око не виклює*** (УП, 28.12.2000); *Банкір банкірові **око не виклює*** (УТ, 07.11.2008); *Або достовірних фактів ні в кого немає, а попіаритися хочеться, або самі лжеобвинувачувачі такі ж корупціонери. А ворон ворону, як відомо, **око не виклює*** (УТ, 07.04.2011).

Зі значенням акцентуалізації на об'єкті чи суб'єкті в журналістських творах уживається і фразеологізм *впадати в око*, пор.: *Справді, навіть пересічному вболівальнику, окрім жахливого стану поля, **впадала в око** помітна втома гостей* (УК, 22.03.2011); *Що передусім **впадало в око** – високі стандарти обслуговування: тут персонал уміє усміхатися, бути патріотом свого закладу...* (УК, 29.03.2012); *Перше, що **впадає в око**, – це шалені диспропорції: на перших місцях у рейтингах друкованих ЗМІ за охопленням аудиторії (і, відповідно, в графіку розподілу доходів від реклами) – нішовий глянець* (УТ, 07.09.2012); ***В око впали** неохайна вулиця, купи сміття, адже поблизу був ринок* (УК, 02.11.2011); *Серед тогочасних партійних документів **в око впадає** програма Народної партії України* (ДТ, 13.01.2012); ***Впадає в око** і той факт, що лише 43 інтернати (28 %) розташовані в містах, а решта 108 (72 %) – у відділених хуторах, селищах та селищах міського типу* (ДТ, 06.07.2012); ***Впадає в око** невідповідність деяких положень законопроекту заявленому в п. 2 ст. 5-ї принципу забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території держави* (УТ, 22.05.2012).

Опозитивні відношення «приховувати правду – відкривати правду» передають фраземи *розкрити // відкрити народу очі; протерти очі; закрити очі; заплющити очі*. У досліджуваних текстах значна частина названих ФО вживається зі значенням «відкривати правду про когось, про щось», пор.: *Ну, а фінансову звітність будуть і надалі дуже прикрашати, поки регулятор буде милостиво*

закривати на це очі (зокрема в нарахуванні резервів під проблемні кредити) (ДТ, 26.08.2011); «*Закривати на це очі і силоміць «продавлювати» законопроект неправильно. Такий закон повинен об'єднувати і заряджати оптимізмом, а не роз'єднувати і викликати скепсис», – наголосив Прем'єр* (УК, 25.10.2012); *Усі разом ми мусимо допомогти йому робити перші кроки, оберігати від падіння, розкрити очі на світ, навчити любити людей* (ДТ, 19.08.2011); *Як може Бог заплющувати на таке очі?* (ДТ, 30.03.2012). У деяких аналізованих публіцистичних текстах соматизми часто наводяться в лапках, що вказує на іронічність вживання цих висловів, пор.: *Його чиновники десятки причин знаходять, тільки щоб не погодити, не підписати («за красиві очі») відповідного документа* (УК, 10.02.2012); *У всій цій історії мене цікавила ще одна річ: невже районна влада, суд ішли на порушення, виносили неправомірні рішення на користь пані Г. «за красиві очі»?* (УК, 05.04.2011).

В етносвідомості людей партонім *око* є найбільшою цінністю, яку потрібно берегти: *берегти як зіницю ока; хто старе пом'яне, тому око геть тощо*, пор.: *Віце-президента американці бережуть як зіницю ока і у суворій таємниці зберігають план його переміщень* (ДТ, 10.11.2001); *Узагалі, технологічні секрети – головна таємниця будь-якого підприємства. Її бережуть як зіницю ока* (ДТ, 29.03.2002); *Хочу побажати вашим читачам, щоб вони берегли здоров'я. Це такий дар Божий, який дається один раз, і його треба берегти як зіницю ока* (УК, 15.01.2011); *Безперечно, національне надбання слід берегти як зіницю ока* (ДТ, 14.06.2003); *Маленькі ошатні містечка й села теж як зіницю ока бережуть свою історичну архітектуру, а елегія ланів та виноградників, розміщених поруч, підтверджує: ви в казці* (ДТ, 01.07.2011); *А ще перепусткою до справжньої, а не удаваної фальшивої журналістики у всі часи була совість. Бо вона – Божий дар, і берегти його треба як зіницю ока* (УК, 06.06.2012).

Саме іронічну оцінку в деяких публіцистичних текстах, де фігурують зазначені фраземи, простежує О. Андрейченко, наприклад: *Із «багатовекторністю» України (навіть на рівні риторики) буде покінчено. Ніхто не згадуватиме про абсурдні намагання*

інтегрувати до якоїсь там Європи чи НАТО. Україна стане повноправним членом СНД, ЄвроАзЕС і як зіницю ока берегтиме дружбу з братніми Росією, Білоруссю та Китаєм (УП, 18.11.2002); По-перше, глава держави у віці, обраний бозна-коли і бозна-як (**хто старе пом'яне, тому око геть**), правдами й неправдами остаточно утвердився у своїй силі (УМ, 29.05.2002) [1].

Сталий вираз за *красиві очі* означає «задарма, лише заради симпатії, особистої приязні» [8, с. 596] Публіцистичні тексти досить часто використовують цей фразеологізм саме в такому значенні, пор.: Мені як члену ЦВК хотілося б, щоб виборам була поставлена хороша оцінка, але не за **красиві очі**, а за нормальний демократичний виборчий процес (УТ, 01.10.2012); **За красиві очі** у збірній не грають (<http://www.ukurier.gov.ua/>).

У ЗМІ фразеологізми *в очах потемніє // рябіє // жовтіє* вживаються з деякими лексичними розбіжностями. Дієслова *темніє* та *жовтіє*, наприклад, використовуються авторами з метою передати втрату здатності нормально бачити, коли комусь стає зле від фізичного болю, втоми, хвилювання [8, с. 296]. Пор.: **В очах** у дерев'яного хлопчика **потемніло**. Та хоча він і почував дихання смерті за спиною, він усе-таки сподівався, що ось-ось з'явиться якась милосердна душа (ДТ, 29.11.2008); У мене було таке відчуття, ніби в спину встромили ніж – дихання зупинилося, **в очах потемніло**, я відчула гострий пекучий біль у грудях (ДТ, 13.01.2012); Той і вручив лист. **Потемніло в очах**. Захитався (ДТ, 07.05.2005). Щодо дієслова *рябіє*, то воно акцентує увагу читача на втраті функції нормально бачити щось саме через надмірність яскравих барв, світла, строкатості [8, с. 776], наприклад: Коли в Києві на вулицях, що прилягають до парламенту, Кабміну, Адміністрації глави держави від даїшників **в очах рябить**, а на проблемних в години пік перехрестях їх «вдень з вогнем» не знайдеш (УК, 04.10.2012); Та після зустрічі ще довго **рябіло в очах** від поперечини, в яку влучив після відскоку Вілльян (УК, 04.10.2012).

Фразеологізм *око за око* уживається для вираження прагнення помститися за вчинене зло, несправедливість, образу [8, с. 585]. У публіцистичних текстах цей вираз не змінюється, уживається саме в такому значенні, пор.: **ОКО ЗА ОКО**. За словами прем'єр-міністра

Туреччини Реджепа Тайіпа Ердогана, відновлення в країні стра-ти передбачено в рамках пакету реформ, спрямованих на підго-товку країни до членства в Євросоюзі, повідомляє агентство (УК, 14.11.2012); *Я кажу вам, це зуб за зуб – око за око...* (УТ, 11.07.2011); *Це щось із часів холодної війни, око за око... Якби вони не мали дипломатичного імунітету, вони б сьогодні сиділи* (УТ, 19.05.2011); *У казках є біблійний принцип «Око за око, зуб за зуб». Як на мене, герой не просто так змія убив* (УТ, 14.04.2011).

Більшість фразеологічних словників сталий вираз *на око* тлумачить як «приблизно»: без точного підрахунку, обчислення, вимірювання [8, с. 583]. У публіцистичних текстах трансформацій із цим фразеологізмом не спостережено, пор.: *За цей час він навчився робити прогноз погоди «на око»* (УК, 15.08.2012); *І в результаті наливу «на око» маємо величезну кількість нещасних випадків (їх статистика, очевидно, дуже далека від офіційної)* (ДТ, 23.11.2012); *Голосування при прийнятті рішень проводилося в Житомирському обласному театрі ім. І. Кочерги, було відкрите, проходило простим підняттям рук без подальшого підрахунку голосів (на око)* (ДТ, 23.11.2012). Як бачимо, усі сталі сполучення в публіцистиці вживаються у прямому значенні.

Іноді в публіцистичних текстах фразеологізми частково трансформуються, за рахунок чого з'являється іронія. Унаслідок цього читаємо такі заголовки: *Бачить око, та щось із зубом; Брати Чорні знову поклали око на Україну*, (<http://www.pravda.com.ua/>), *Око за око* (<http://www.focus.ua/>), *У Сірка очі позичив, та й бай-дуже*, (<http://www-ki.rada.crimea.ua/>); *Арешт Лозинського: бачить око, та зуб не йме* (<http://www.realt5000.com.ua/>); *Злодій злодієві око не виклює. Продовжується пограбування пенсійного фонду України* (ЖЖ, 14.09.2011); *Конфлікт у газеті Ахметова «Сьогодні»: чи цензор цензору око виклює?* (ТК, 26.12.2011); *Прокурор прокурору око не виклює* (УМ, 03.10.2009); *Про людське око* (УТ, 02.04.2011); *Заплющуючи очі. Видатні західні інтелектуали, які не витримали перевірки Голодомором* (УТ, 24.11.2012).

Як бачимо, інтерпретація фразеологізмів сприяє утворенню сучасних фразеологізмів, оригінальних та неповторних, які притягують увагу читача експресією та емоційністю. Крім того,

трансформований фразеологічний заголовок у поєднанні з підзаголовками полегшує сприйняття тексту з великою і складною інформаційною масою.

Таким чином, власне українські фразеологізми більш природні, милозвучні та ближчі читачеві. Сталі вирази є засобом врівноваження логізації викладу та публіцистичної образності. Фразеологізми із соматичним компонентом привертають увагу читачів, наближують важкий для сприймання матеріал до цільової аудиторії, деталізують зміст; доповнюють додатковими відтінками конкретну тему. Побудовані на національних особливостях, спільному історичному ґрунті, фразеологічні одиниці із соматичним компонентом закликають до спільності думок у сприйманні та розумінні інформації.

У мовному арсеналі є чимало методів та засобів впливу на читача. Фразеологічні одиниці – найпотужніший серед них, тому його глибинні прагматичні та психологічні аспекти потрібно досліджувати.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- ДТ газета «Дзеркало тижня»
УК газета «Урядовий кур'єр»
УМ газета «Україна молода»
УС газета «Українське слово»
УП Інтернет-видання «Українська правда»
УТ журнал «Український тиждень»
ТК Інтернет-видання «Телекритика»
КИ Крымские известия
ЖЖ Інтернетпортал «Журнал Житомира»

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Андрейченко О. І.** Фразеологізми з соматичним компонентом у текстах політичних дискусій / О. І. Андрейченко // Українська фразеологія в мовній картині світу. – 2004. – С. 5–11.
2. **Арутюнова Н. Д.** Прагматика / Н. Д. Арутюнова // Языкознание: Большой энциклопедический словарь; [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – [2-е изд.]. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 389–390.

3. **Ахманова О. С.** Прагматическая лингвистика, прагмалингвистика и лингвистическая прагматика / О. С. Ахманова, И. М. Магидова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 3. – С. 43–48.
4. **Вайнтрауб Р. М.** Опыт сопоставления соматической фразеологии в славянских языках / Р. М. Вайнтрауб // Труды Самаркандского ун-та: Сер. «Вопросы фразеологии». – 1975. – Вып. 288. – № 9.
5. **Моррис Ч. У.** Основания теории знаков / Ч. У. Моррис; пер. с англ. В. П. Мурат // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С. 37–89.
6. **Степанов Ю. С.** В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства: монография / Ю. С. Степанов; [отв. ред. В. П. Нерознак]. – М.: Наука, 1985. – 335 с.
7. **Степанов Ю. С.** Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. – [4-е изд., стер.]. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 311 с.
8. **Фразеологічний** словник української мови [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993. – Кн. 1–2.
9. **Штерн І. Б.** Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І. Б. Штерн. – К.: АртЕк, 1998. – 336 с.
10. **Crystal D.** An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages / D. Crystal. – Oxford: Blackwell, 1992. – 438 p.
11. **Finegan E.** Language: Its Structure and Use / Edward Finegan. – [3-rd edition]. – Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
12. **Hudson G.** Essential Introductory Linguistics / Grover Hudson. – Oxford: Blackwell Publishers, 2000. – 533 p.
13. **Wörterbuch:** Linguistische Grundbegriffe. – Würzburg: Verlag Ferdinand Hirt, 1987. – 224 S.

Надійшла до редколегії 24.12.2012

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ АНТРОПОНІМІВ У МОВНОМУ ПРОСТОРІ ТВОРІВ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Проаналізовано особливості антропонімічної системи творів Григора Тютюнника, зокрема досліджено функціонування антропонімів, їхню семантику та емоційно-експресивне забарвлення.

Ключові слова: антропонім, антропонімічна одиниця, антропонімічна система, семантика антропоніма.

Проанализированы особенности антропонимической системы произведений Григора Тютюнника. В частности, исследовано функционирование антропонимов, их семантику и эмоционально-экспрессивную окраску.

Ключевые слова: антропоним, антропонимическая единица, антропонимическая система, семантика антропонима.

The article is devoted to the analysis of anthroponimical system of Hryhir Tyutyunnyk's works and the functioning of nouns, their semantics and emotionally expressive color.

Keywords: anthroponym, anthroponimical unit, anthroponimical system, the semantics of nouns.

Сьогодні одним з актуальних та перспективних завдань української ономастики є дослідження антропонімів, зокрема в художньому тексті. Для кожного автора добір прізвищ, прізвиськ, імен, по батькові є проявом його індивідуальності та художньої майстерності.

Проблемі антропоніміки присвятила свої дослідження значна кількість учених. Так, Н. Колесник досліджувала особливості фольклорної онімії, Т. Крупеньова – функції власних назв у творах Лесі Українки, М. Мельник – специфіку функціонування власних назв у поезії Ліни Костенко, А. Соколова – власні імена в романі Григорія Тютюнника «Вир», Л. Шестопалова – специфіку антропонімів у творчості В. Дрозда. На жаль, до цього часу немає глибоких розвідок про використання антропонімів у творах Григора Тютюнника. Щоправда, цій темі присвячено дослідження С. Бирик [1]. Авторка приділяє увагу як емоційно-експресивній, так і стилістично нейтральній характеристиці власних назв.

Метою нашої статті є дослідження функціонування антропонімічних одиниць у мові творів Григора Тютюнника. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) з'ясувати лексико-семантичну специфіку антропонімів Григора Тютюнника; 2) визначити функціонально-стилістичне навантаження антропонімічних одиниць у мові творів прозаїка; 3) проаналізувати контекстуальну роль аналізованих антропонімів.

Академік В. Виноградов свого часу говорив: «Питання про добір імен, прізвищ, прізвиськ у художній літературі, про їхню структурну своєрідність у різних жанрах і стилях, про їхні образні та характеристичні функції – велика й складна тема стилістики художньої літератури» [2, с. 38]. Підтвердженням цієї думки є творча спадщина Григора Тютюнника, проза якого приваблює майстерністю в розкритті психології героїв, у відтворенні їхніх вчинків та емоцій. Письменник дав читачеві цілий світ образів, за допомогою яких розкрив власну концепцію життя. Його герої – звичайні люди, близькі нам рисами характеру та своїми інтересами. Вони вражають природністю й бездоганною достовірністю.

Твори українського прозаїка насичені своєрідними антропонімами, оскільки в центрі уваги письменника завжди стоїть людина. Григор Тютюнник творчо розвинув і широко використав давню традицію українських письменників, яка полягає у вмінні наділяти персонажів оцінно-характеристичними власними назвами. Він старанно працює над їхнім добором, уважно продумуючи семантику кожного імені, прізвища чи прізвиська. Автор називає героїв відповідно до їхніх індивідуальних особливостей. Антропоніми у творах митця є виразниками авторського бачення та відображення навколишньої дійсності в художньому мікросвіті. За допомогою них він проектує свою модель реального світу.

Антропоніми, уживані у творах Григора Тютюнника, неоднакові за семантикою, структурою та емоційним насиченням. Значну частину антропонімічного доробку письменника становлять прізвища, більшість з яких стилістично навантажена і є засобом авторської номінації. Вони вдало дібрані письменником і тому яскраво характеризують дійових осіб, дають можливість скласти уявлення про персонаж, улучно передають риси його характеру, вдачі,

змальовують деталі портрету. Семантика таких оцінно-характеристичних антропонімів, їхнє емоційне забарвлення дуже різноманітні. За допомогою них дається зовнішня та внутрішня характеристика героїв. Залежно від персонажа вона може бути як позитивною, так і негативною. Семантика слів, від яких утворені ці прізвища, досить прозора, а характеристична спрямованість – виразна. Це підтверджують такі приклади: *Безверхий, Брус, Дерев'янка, Діжечка, Кирячок, Коряк, Кривобік, Лобода, Мантачечка, Приходько, Скорик, Туркало, Хекало, Хорошун, Цурка, Човновий, Шашло, Шкурпела*. Такі прізвища досить красномовні, у них чітко простежується стилістична оцінка персонажа, яка у складі цих антропонімічних одиниць набула переносного значення. У доборі та створенні таких лаконічних прізвищ-характеристик виявилася індивідуально-авторська винахідливість, його письменницький талант.

У Григора Тютюнника прізвище персонажа виражає психологічну особливість, підкреслює життєву позицію героя, його місце в соціумі. Автор обирає прізвище відповідно до задуму твору, ураховуючи при цьому статус персонажа та власне бажання, щоб образ героя викликав певні асоціації в уявленні читача. У прізвищах персонажів закладено різноманітні значення, які розкриваються під час аналізу тексту. Так, в оповіданні «Смерть кавалера» досить показовим є прізвище *Полуляк*, яке змушує читача звернути увагу на деякі особливості характеру цього героя. Це людина, яка несміливо намагається захистити учнів своєї групи від прикрих подій, що сталися в училищі. Вона хвилюється за учнів, щиро співчуває одному з них – Їгоркові, обіцяє якось залагодити справу, але при цьому говорить пошепки, бо й сама полохливо реагує на все, що сталося.

Не менш стилістично навантаженим є прізвище *Сахацький*, яке виконує роль лаконічної характеристики. Виразні штрихи зовнішності та поведінки персонажа сприяють розкриттю ідейного змісту антропоніма. Директор училища «завжди наскакує зненацька» [6, с. 62]; *Шия в нього товста і коротка, щоки лежать на комірі – червоні, натерті сукном. А очі косі, розбігаються в усі боки, тому кожному ремісникові здається, що директор дивиться саме на нього – і всім трохи не по собі* [6, с. 62]. Уточнюють зміст

антропонімічної назви манери *Сахацького*: *Він стояв коло замполіта, грізно пригнувши голову і закинувши руки за спину* [6, с. 63]; *Сахацький рвучко одкинув голову, так що на підборідді стало видно натерті коміром червоні попруги* [6, с. 64]; *...Раптом крикнув так, що Їгорка аж струснуло* [6, с. 64]; *Директор набичив голову* [6, с. 64]; *Скошені очі налилися кров'ю і зробилися тупими, як у незрячого* [6, с. 64].

Отже, кожне прізвище в мові прози Григора Тютюнника має високу семантичну виразність ще й завдяки його активізації в контексті твору, де воно набуває важливого змісту та слугує своєрідним «ключем» у розкритті художнього задуму автора.

Дбайливо дібрані прозаїком у художній канві як чоловічі, так і жіночі імена. Ім'я в художньому тексті може викликати особливі емоції, набувати експресивного забарвлення, максимально увиразнювати персонаж. Значення імені більшою або меншою мірою співвідноситься з героєм. Наприклад, Григійр Тютюнник вдало характеризує героїв за допомогою зменшено-пестливих форм імен із суфіксами *-к-*, *-ик*, *-уш-*, *-чик*: *Андрійко, Борисик, Василько, Дмитрик, Миколка, Оксанка, Павлуша, Прокіпко, Сергійчик, Софійка, Тетянка, Харитончик*. Такі антропоніми мають відтінок ніжності та пестливості. Щедре й доречне вживання подібних найменувань свідчить не лише про вміле використання письменником словотвірних засобів, а й про ставлення автора до своїх героїв, про його душевну щедрість та доброту. Відтінок пестливості характерний і для скорочених форм на зразок *Боря, Галя, Катя, Клава, Настя, Нюся, Поля, Соня, Федя, Христя*.

Часто наявні імена, утворені усічено-суфіксальним способом: *Галька, Катюша, Колько, Ладко, Мит-рик, Мишко, Настуся, Петько, Федько*, – що належать до регресивно-суфіксальної групи, варіанти якої утворюються шляхом додавання суфікса до такого усічення, яке самостійно не вживається. Наприклад, до усічення *Оле* від імені *Олександр* додається суфікс *-сь* – *Олесь*.

Олесь – саме так, лагідно, ніжно, називає свого героя Григійр Тютюнник в оповіданні «Дивак», оскільки в центрі його уваги – спостережлива дитина, яка цікавиться життям природи. Оповідання розкриває світосприйняття хлопчика, його безпосередність і довірливість. *Олесь* співчуває всьому живому, він жаліє й навантажених

коней, і дятла, і схоплену шукою пліточку, і навіть розхитану вітром сосну. Як і кожна дитина, він поривається у світ краси, у світ казки, де добро завжди перемагає зло: *Олесь непомітно для себе заснув. А вночі крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика, злякано зойкав, коли відьма гризла дуба, і радо сміявся, коли гусиня взяла Івасика на свої крилята* [6, с. 37].

Подекуди у творах натрапляємо на фонетичні варіанти імен, що утворюються шляхом заміни звуків: і → й (*Іван – Йван*), о → і (*Антон – Антін, Харитон – Харитін*). Особливу увагу привертає ім'я *Симін*, у якому відбулося два переходи голосних звуків: е → и, е → і (*Семен – Симін*). Подібні перетворення сприяють не лише осмисленню образу, а й виділенню та запам'ятовуванню імені.

Крім великої кількості різноманітних варіантів імен, у мовній тканині художніх творів Григора Тютюнника є і їхні повні форми: *Василь, Данило, Катерина, Олександра, Олена, Ольга, Павло, Петро, Станіслав, Степан, Федір*.

Кожне ім'я в межах окремого твору сприяє вирішенню авторських завдань, і тому найменування персонажа майже ніколи не буває випадковим. Воно завжди глибоко осмислюється письменником і служить засобом не лише розкриття ідейного змісту твору, а й авторської оцінки персонажа. За словами О. Суперанської, письменник паралельно створює ім'я та образ, які взаємно уточнюють і доповнюють одне одного [4, с. 133]. Саме тому автор досить часто виносить ім'я в заголовок: *Дядько Никін, Іван Срібний, Климко, Три плачі над Степаном, Устим та Оляна*. Наприклад, в оповіданні «*Оддавали Катрю*» прозаїк намагається захистити гідність особистості, яка перебуває під серйозною загрозою через різноманітні обставини. І вже саме ім'я *Катерина* (морально чиста) у заголовку оповідання розкриває його зміст.

Полюбляє Григир Тютюнник інколи називати персонажів на ім'я по батькові: *Кіндратович, Лукич, Свиридович, Христофорович, Юхимович*, чим стверджує дружнє й товариське ставлення до свого героя, наприклад: *Скориставшись тишею, що запала на мить, з-за крайнього од садка столу підвівся Омелькович, вантажник при сільпо і перший виступайло на всіх колгоспних зборах* [6, с. 155].

В антропоніміконі українського митця особливу мовну категорію власних назв становлять прізвиська. «Прізвисько, як відомо, це додаткове ім'я, яке іноді дається людині (крім справжнього прізвища та імені) на основі якої-небудь риси її характеру, певних обставин, що супроводжують її життя, або за якоюсь аналогією» [3, с. 256]. Воно відбиває «реальні риси індивіда, саме ті риси, які найчіткіше виступають чи себе проявляють у щоденному неминучому спілкуванні, що регулюється закономірностями суспільного життя» [5, с. 38]. Прізвиська характеризуються не лише рідкісною виразністю, а й досить розмаїтою емоційністю. Вони можуть виявляти ознаки дотепного гумору. Прізвиська відрізняються від інших видів антропонімів тим, що в них чітко усвідомлюється внутрішня форма, завдяки якій вони виконують певну оцінну функцію. Якщо ж їхня мотивація недостатньо зрозуміла, то письменник у самому творі розкриває й пояснює виникнення та функціонування таких антропонімічних одиниць.

Цікавими з погляду вживання є жіночі народнорозмовні прізвиська, утворені від імені чи прізвища чоловіка: *Кравченчиха, Макариха, Оницчиха, Степаниха, Шовкуниха*. Їхня поява у творі пояснюється авторськими уподобаннями Григора Тютюнника та його глибоким розумінням сільського життя. Такі іменникові утворення із суфіксом *-их-* належать до типових українських власних назв, наприклад: *Он учора приходила ворожити баба Шльопчиха, так я й зробив, що їхнього зятя немає...* [6, с. 73].

Однією із своєрідних особливостей антропонімічної системи видатного прозаїка є називання чоловіка за іменем жінки або сім'ї за іменем чоловіка, чи то утворення чоловічого імені по батькові від імені жіночого – Семен *Одаркович*. Наприклад: *...Возили солону до голови сільради з Семеном Одарковичем (батько в нього хтозна-хто, а мати – Одарка)...* [6, с. 73]. У подібних утвореннях «відбивається фантазія автора, його спостережливість, уміння виокремити в людині риси, які дуже влучно характеризують її позитивні чи, навпаки, негативні риси, увиразнюючи іронічне або й саркастичне ставлення автора» [8, с. 8].

Як бачимо, Григор Тютюнник не обійшов увагою прізвиська, які є оригінальними образними характеристиками, широко вживаними в народному середовищі. Вони в письменника доброзичливі,

дотепні, інколи навіть в'їдливі. Аналіз прізвищ свідчить, що вони є типовими для певного середовища, соціально обумовленими. Їхня етимологія прозора й пояснюється життєвою потребою та бажанням підкреслити експресію розмовності.

Невід'ємну складову антропонімії майстра художнього слова становлять прикметникові утворення від власних назв: *Василів син, Макарова хата, Маркіянові родичі, Наталчин Олесь, Палажеччин* голос.

Засвідчені поодинокі випадки вживання прислів'їв, приказок, примовок, до складу яких входять антропоніми: *Буде як буде, а ти, Марку, грай* [6, с. 51]; *Хитрий Митрій – умер, а дивитися* [6, с. 106]; *Без одної Химки ярмарок буде* [7, с. 111]. Ці фразеологізми сприяють емоційній насиченості тексту й виступають у ролі яскравих характеристик персонажів, як наприклад, в оповіданні «Червоний морок»: *Ми з ним, звичайно, не рибалки, а так собі, як ото кажуть моя мати: «І наш Хомка хліб комка»* [6, с. 38].

Отже, у художній канві творів Григора Тютюнника представлено багатий і різноманітний за семантикою, структурою та емоційно-експресивним забарвленням антропонімічний матеріал, який знайшов широке й різнопланове застосування. Власні назви в системі художньо-зображувальних засобів мови українського прозаїка посідають важливе місце, що зумовлюється їхніми стилістичними можливостями. Вони сприяють розкриттю ідейного змісту творів і характеру героїв. Антропонімічні одиниці є носіями певної інформації, яка має образну та естетичну значущість. Специфіка особових назв полягає в тому, що вони є засобом короткої художньої характеристики персонажів.

Проза Григора Тютюнника дала досконалі зразки оригінального й самобутнього використання антропонімів у художньому тексті. У ній чітко виявили себе зображальні можливості власних імен, сила та глибина художнього узагальнення, а також розкрилися нові грані українського слова.

Отже, добір імен, прізвищ, прізвищ та їхнє функціонування у творах прозаїка свідчить про вимогливість митця до смислового наповнення інформації.

Дослідження, що стосуються антропонімів, не вирішують повністю проблему їхнього вивчення в сучасному мовознавстві.

Залишається низка спірних і малодосліджених питань. Зокрема, недостатньо уваги приділяється морфемній будові антропонімічних одиниць, тому перспективним, на наш думку, є вивчення словотвірних засобів антропонімікону окремих письменників.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бибик С.** Якби не був таким, не був би яким (антропоніми в оповіданнях Григора Тютюнника) [Електронний ресурс] / С. Бибик. – Режим доступу: <http://www.kulturamovy.org.ua/>
2. **Виноградов В. В.** Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.
3. **Дуйчак М.** Прізвиська та їх мотивованість / М. Дуйчак // Проблеми сучасної ареалогії. – К.: Наук. думка, 1994. – С. 256–259.
4. **Суперанская А. В.** Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1973. – 368 с.
5. **Сухомлин І. Д.** Українські прізвиська людей як власні родові назви / І. Д. Сухомлин // Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30–58.
6. **Тютюнник Г. М.** Твори. Кн. 1: Оповідання / Г. М. Тютюнник. – К.: Молодь, 1984. – 328 с.
7. **Тютюнник Г. М.** Твори. Кн. 2: Повісті / Г. М. Тютюнник. – К.: Молодь, 1985. – 328 с.
8. **Шестопалова Л. Д.** Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Дрозда): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Л. Д. Шестопалова. – О., 2006. – 19 с.

Надійшла до редколегії 25.10.2012

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білозуб Анастасія Іванівна – аспірантка кафедри української мови і прикладної лінгвістики Донецького національного університету.

Коло наукових інтересів: стилістика тексту.

Білоусова Ольга Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

Коло наукових інтересів: граматична система української мови.

Ворона Іванна Іванівна – аспірантка кафедри українського та загального мовознавства Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, викладач кафедри іноземних мов з медичною термінологією Тернопільського державного медичного університету ім. І. Я. Горбачевського.

Коло наукових інтересів: церковно-релігійна термінологія.

Ворушко Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

Коло наукових інтересів: синтаксис української мови.

Дегтярєва Ірина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту.

Коло наукових інтересів: стилістика української мови, мова постмодерністської прози, методика викладання іноземних мов, державне управління вищою освітою.

Демешко Інна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Коло наукових інтересів: словотвірна морфологія, термінологія.

Дем'янова Юлія Олексіївна – кандидат філологічних наук, викладач-методист, викладач англійської мови Запорізького педагогічного коледжу.

Коло наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія.

Заневич Ольга Євгенівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Коло наукових інтересів: історія української мови, історична граматики.

Каморникова Юлія Віталіївна – аспірантка кафедри загального, германського та слов'янського мовознавства Донбаського державного педагогічного університету.

Коло наукових інтересів: лінгвістична історіографія, теоретична граматики, проблема дослідження категорії членів речення.

Кевлюк Ірина Володимирівна – старший викладач кафедри журналістики Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету.

Коло наукових інтересів: фразеологія, концептуальна лінгвістика, семаціологія, семіотика, теорія тексту.

Комов Олег Володимирович – викладач соціально-гуманітарних наук Донецького педагогічного коледжу.

Коло наукових інтересів: гендерна лінгвістика, комп'ютерний дискурс.

Майборода Наталія Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара.

Коло наукових інтересів: історія української літературної мови.

Мороз Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

Коло наукових інтересів: лексикологія і фразеологія.

Нестеренко Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Коло наукових інтересів: морфологія, проблеми функціональної граматики української мови.

Орленко Оксана Володимирівна – аспірантка Львівського національного університету ім. І. Франка.

Коло наукових інтересів: когнітивна лінгвістика, контрастивна лінгвістика, корпусна лінгвістика.

Романюк Ілона Валентинівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Коло наукових інтересів: лінгвістика тексту, комунікативна лінгвістика.

Стасюк Тетяна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філології Дніпропетровського державного аграрного університету, докторант відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України.

Коло наукових інтересів: соціологічне, когнітивне, комунікативне термінознавство.

Турчак Олена Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри політології, соціології та гуманітарних наук Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля.

Коло наукових інтересів: лексикологія української мови.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАГАЛЬНОГО МОВОЗНАВСТВА

- Т. В. Ворушко*
УПОДІБНЕННЯ СЛОВОФОРМ У МЕЖАХ
ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ.....3
- Ю. В. Каморникова*
ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ..... 12
- О. В. Комов*
МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ
І ЖІНОК (КОМП'ЮТЕРНИЙ ДИСКУРС)..... 19
- О. В. Орленко*
СЕМАНТИЧНА АСИМЕТРІЯ ОПОЗИЦІЇ ПРИЙМЕННИКІВ
НАД І ПІД В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ..... 26
- І. В. Романюк*
РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ ПЕРСОНАЖІВ
У ХУДОЖНЬОМУ ДІАЛОЗІ 36

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

- О. І. Білоусова*
СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ
В МОВІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА 43
- І. І. Ворона*
ВИКОРИСТАННЯ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНИХ
ТЕРМІНІВ-СИНОНІМІВ У ПРОПОВІДЯХ..... 52
- І. М. Демешко*
МОРФОНОЛОГІЯ СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД
ІЗ НЕЧЛЕНОВАНИМИ ПИТОМИМИ ВЕРШИННИМИ
ДІЄСЛОВАМИ ДРУГОГО МОРФОНОЛОГІЧНОГО
ТИПУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ 62
- Ю. О. Дем'янова*
НАЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПАРЕМІЙНИХ ФОРМУЛ ПРОКЛІОНІВ ТА ЗЛОПОБАЖАНЬ ... 72

О. Є. Заневич АКУЗАТИВ ПРИ ЗАПЕРЕЧЕННІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ТИПИ СТРУКТУРНИХ МОДЕЛЕЙ	80
Н. Г. Майборода СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ БІБЛЕЇЗМІВ У ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО.....	87
Т. В. Мороз СПІЛЬНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ БІБЛІЇ 1903 РОКУ ТА МОВИ ТВОРІВ ІВАНА ФРАНКА: ЛЕКСИКА ВИСОКОГО СТИЛЮ	95
Т. А. Нестеренко ДО ПИТАННЯ ПРО СИНТАКСИЧНИЙ СПОСІБ.....	104
Т. В. Стасюк РОЗВИТОК ТЕРМІНОСФЕР ЯК НАСЛІДОК СОЦІАЛЬНОГО ЗАМОВЛЕННЯ НА ТЕРМІНИ.....	115

МОВА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО Й ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

А. І. Білозуб ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПРИЙОМИ МОВНОЇ ГРИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОСТМОДЕРНОМУ ТЕКСТІ.....	124
І. О. Дегтярьова СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ МОВНОЇ ЕКОНОМІЇ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ТЕКСТІ.....	133
І. В. Кевлюк ПРАГМАТИКА СОМАТИЧНИХ ФРАЗЕМ ІЗ КОМПОНЕНТОМ <i>ОКО</i> В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ.....	142
О. М. Турчак ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ АНТРОПОНІМІВ У МОВНОМУ ПРОСТОРІ ТВОРІВ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА	152
Відомості про авторів	160

Наукове видання

ДОСЛІДЖЕННЯ
З ЛЕКСИКОЛОГІЇ І ГРАМАТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Випуск 12

*Збірник наукових праць
за редакцією д-ра філол. наук, проф.
А. М. Поповського*

Українською, російською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 12209-1000Р від 21.12.2006

Відповідальний за випуск *К. О. Біла*
Оригінал-макет *М. Г. Єнішко*
Коректор *І. П. Мамчич*
Технічний редактор *М. Г. Єнішко*

Підп. до друку 03.01.13. Формат 60x84¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 8,45. Тираж 100 пр. Зам. № 0113-1/1.

Видавець та виготовлювач СПД Біла К. О.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3618 від 06.11.2009

Надруковано на поліграфічній базі видавця Білої К. О.

Поштова адреса: Україна, 49087,
м. Дніпропетровськ, п/в 87, а/с 4402
тел. +38 (067) 972-90-71